

Národopisný věstník

ETHNOGRAPHIC JOURNAL | FOUNDED 1906

XLII (84) / 2025 / 2

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK

Ethnographic Journal

Založen 1906

Ročník XLII (84), 2025, číslo 2

DOI: 10.59618/NV.2025.2.00

Vydavatel / Publisher:

Česká národopisná společnost, z. s. (Czech Ethnological Society)

Národní třída 3, 117 20 Praha, Czech Republic

Národopisný věstník je vědecký recenzovaný časopis vydávaný vrcholným profesním sdružením české etnologie Českou národopisnou společností, z. s., který je zaměřen na studium tradiční lidové kultury středoevropského prostoru, současných kulturních forem vyrůstajících z lidových tradic a témat z oblasti historické etnologie. Národopisný věstník dnes představuje druhý nejdelší vydávaný oborový vědecký časopis české etnologie.

The Národopisný věstník/Ethnographic Journal is a peer-reviewed journal published by the Czech Ethnological Society, top professional association of Czech ethnology; the journal focusses on the study of traditional folk culture in Central Europe, current cultural forms built on folk traditions, and themes from historical ethnology. The Ethnographic Journal is the second longest-running academic journal of Czech ethnology.

Vedoucí redaktor / Editor-in-Chief:

doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D. (Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav evropské etnologie, Brno, CZE)

Redaktor / Editor:

PhDr. Oto Polouček, Ph.D. (Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav evropské etnologie, Brno, CZE)

Redakční rada (domácí členové) / Editorial Board (domestic members):

PhDr. Karel Altman, CSc. (Akademie věd České republiky, Etnologický ústav, Brno, CZE),
PhDr. Helena Beránková (Česká národopisná společnost, Praha, CZE), doc. PhDr. Daniel Drápala, Ph.D. (Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav evropské etnologie, Brno, CZE),
PhDr. Markéta Holubová, Ph.D. (Akademie věd České republiky, Etnologický ústav, Praha, CZE),
Mgr. Marta Kondrová (Slovácké muzeum, Uherské Hradiště, CZE), PhDr. Sandra Kreisslová, Ph.D. (Karlova univerzita, Filozofická Fakulta, Ústav etnologie, Praha, CZE), Mgr. Markéta Palowská (Muzeum Novojičinska, Nový Jičín, CZE), PhDr. Oto Polouček, Ph.D. (Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav evropské etnologie, Brno, CZE), PhDr. Tereza Šlehoferová, Ph.D. (Západočeská univerzita v Plzni, Filozofická fakulta, Katedra antropologie, Plzeň, CZE),
doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D. (předseda redakční rady; Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav evropské etnologie, Brno, CZE), Mgr. Daniela Závěská (Etnografické oddělení Historického muzea Národního muzea v Praze).

Redakční rada (zahraniční členové) / Editorial Board (international members):

Anna Drożdż, PhD, DLitt (Uniwersytet Śląski, Instytut Nauk o Kulturze, Katowice, POL),
prof. Gero Fischer (Universität Wien, Institut für Slawistik, Wien, AUT), doc. PhDr. Hana Hlášková, CSc. (Slovenská akadémia vied, Ústav etnológie a sociálnej antropológie, Bratislava, SVK),
Małgorzata Michalska, PhD (Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych, Katedra Etnologii i Antropologii Kulturowej, Wrocław, POL), Miloš Rašić, MA, (Srpska akademija nauka i umetnosti, Etnografski institut, Beograd, SRB), Dr. Marketa Spiritova (Ludwig-Maximilians Universität München, Fakultät für Kulturwissenschaften, Institut für Empirische Kulturwissenschaft und Europäische Ethnologie, München, DEU).

Periodicita / Frequency: 2x ročně / Biannually

Toto číslo vychází s podporou/ This number is published with the support of:

Rady vědeckých společností České republiky

Registrační číslo MK ČR E 18932

ISSN 1211-8117 (Print), ISSN 2571-0982 (Online)

Národopisný věstník

ETHNOGRAPHIC JOURNAL

XLII (84) / 2025 / 2

Založen 1906

Obsah

Editorial.....	5
----------------	---

Studie

Jiří Hlaváček: „Naložit a jet“: proměna profesní identity řidičů (zdravotnické) záchranné služby (1974–2024).....	7
--	---

Lenka Krátká: „Záchranka byla pro ženský tabu“: proměny (zdravotnické) záchranné služby pohledem zdravotních sester	29
--	----

Olga Nešporová: Každodennost pracovníků zdravotnické záchranné služby – vyrovnávání se smrtí	47
---	----

Martina Pavlicová: Ambivalentnost folkloru v sociálních a politických kontextech – symbol hrdosti i kolaborace: poznámky k jedné kapitole z dějin etnologie na Moravě.....	65
--	----

Blanka Soukupová: Dobové pojetí tradice na základě přístupu vybraných osobností českého národopisu/etnografie (Karla Chotka, Viléma Pražáka, Drahomíry Stránské, Jaroslava Kramaříka a Antonína Robka)	85
---	----

Anna Grůzová: „Kunšt, abys sobě pomohl“: mezilidské vztahy na venkově pohledem rukopisů s magickými návody	102
---	-----

Personalia

Odešel PhDr. Josef Jančář, CSc. (Jan Krist).....	123
--	-----

*

Přátelská zdravice PhDr. Evě Večerkové (Alexandra Navrátilová)	126
--	-----

K významnému životnímu jubileu PhDr. Marty Toncrové (Silva Smutná).....	129
---	-----

Pan doktor Sulitka osmdesátníkem (Andrea Zobačová)	133
--	-----

Zdravica Hane Hlôškovej k životnímu jubileu (Gabriela Kiliánová).....	137
---	-----

Ilona Vojancová jubilující (Magda Křivanová)	143
--	-----

Knihy

Kuchyně ve službách lidu. Vydávání kuchařek v Československu v letech 1945–1989 (Roman Doušek)..... 148

Dějiny výživy a stravování v českých zemích 1945–1970 (Roman Doušek) 151

Editorial

Aktuální číslo *Národopisného věstníku* přináší vedle dalších studií také tři texty věnované tématu zdravotnické záchranné služby, které vznikly v rámci řešení grantového projektu propojujícího přístupy historiografie a sociokulturní antropologie. Jeho cílem bylo sledovat proměny této instituce od padesátých let do současnosti zejména prostřednictvím zkušenostního diskursu – tedy zkoumání paměti, prožitků a identity aktérů a akterek, pro jejichž profesi je typické, že se běžně odehrává v bezprostřední blízkosti smrti.

Záchranná služba představuje jeden z důležitých pilířů zdravotnických systémů moderních států a současně také výrazný kulturní fenomén pozdně moderní společnosti. Její vznik a rozvoj je úzce spjat s představou státu, který nese odpovědnost za životy svých občanů, i s rostoucí důvěrou v expertní vědění a technologické prostředky. Zároveň však zůstává institucí stojící na hranici medicíny a každodennosti, kde se lékařská věda a společenská očekávání střetávají s konkrétními lidskými rozhodnutími, které jsou často činěny pod extrémním tlakem. Význam záchranné služby proto spočívá nejen v jejím funkčním postavení v systému přednemocniční neodkladné péče, ale i v jejím symbolickém rozměru: je ztělesněním moderního étosu pomoci, v němž se spojuje racionalita, emoce a etika odpovědnosti.

Výzkum vychází z orálněhistorických rozhovorů s více než osmdesáti pamětníky a pamětnicemi a ukazuje, že dějiny této instituce nelze redukovat pouze na vývoj organizačních modelů, ale je třeba nahlížet na ně prostřednictvím biografických trajektorií, profesní identity a kolektivní paměti.

Úvodní studie (J. Hlaváček) přibližuje vývoj jedné z nejméně reflektovaných, přesto klíčových profesí v rámci záchranné služby. Na základě orálněhistorických rozhovorů autor sleduje, jak se měnila role řidičů – od technicky a fyzicky zdatných „tělonosičů“ a pomocníků lékařů se základním kurzem první pomoci v padesátých letech až po současné vysokoškolsky kvalifikované zdravotnické záchranáře. Studie ukazuje, jakým způsobem proměna techniky, vzdělávání i organizačních modelů zásadně ovlivnila podobu řidičské identity, což vedlo až k jejímu vyprázdnění: s rostoucí profesionalizací se zvyšovala odpovědnost i potřeba morální legitimacy, zatímco původní prestiž spjatá s řidičským uměním a fyzickou odolností ustupovala kolektivnímu ideálu týmové práce a zdravotnické odbornosti.

Na tuto perspektivu navazuje text (L. Krátká), který se zaměřuje na ženskou zkušenost v maskulinním prostředí záchranné služby, utvářeném představami o významu síly, disciplíny a schopnosti racionálně zvládat

krize. Autorka kombinuje přístup dějin každodennosti a gender studies, aby rekonstruovala pracovní rytmus, motivace i osobní strategie žen, které začaly od sedmdesátých let nově vstupovat do „mužského“ světa výjezdových skupin. Z rozhovorů se sestrami a záchranářkami vyplývá, že ženská přítomnost záchrannou službu neoslabovala, ale naopak spíše kultivovala – přinášela jiné formy péče, empatie a komunikačních dovedností, jež zásadně ovlivnily kulturu zkoumané profese.

Třetí studie (O. Nešporová) tematizuje jednu z typických rovin této profese – každodenní kontakt se smrtí, utrpením a nejistotou. Autorka zkoumá, jaké strategie používají záchranáři, sestry a lékaři při zvládání extrémních situací a k udržení psychické rovnováhy. Na základě více než osmdesáti rozhovorů rekonstruuje škálu obraných mechanismů od humoru a rutiny přes týmovou solidaritu až po osobní rituály zapomínání. Studie tak otevírá zajímavé téma emocionality a etické praxe v prostředí, v němž je nutné být racionální, ale zároveň zůstat lidský.

Všechny tři texty spojuje důraz na prožitek, paměť a jednání jako klíče k pochopení proměny této moderní instituce. Dějiny záchranné služby zde nejsou chápány pouze jako sled institucionálních či organizačních reforem, ale především jako příběhy konkrétních aktérů, jejichž prostřednictvím lze sledovat proces (re)konstruování profesní identity. Tento zkušenostní přístup zároveň umožňuje chápat zkoumanou instituci jako citlivý indikátor širších společenských změn – proměn vztahu mezi státem a jednotlivcem, mezi medicínskou expertízou a morální odpovědností.

Tematický blok otevírá tuto zkušenost v její komplexnosti: jako dějiny práce, péče i emocí, které překračují hranice jedné profese a vstupují do širšího pole kulturní paměti. Záchranná služba se tak ukazuje nejen jako součást systému zdravotnictví, ale i jako obraz společnosti samotné – její zranitelnosti, solidarity i širší představy o tom, co ve skutečnosti znamená „zachraňovat život“.

Jiří Hlaváček

„Naložit a jet": proměna profesní identity řidičů (zdravotnické) záchranné služby (1974–2024)

“To Load and Go”: The Transformation of Emergency Medical Service Drivers’ Professional Identity (1974–2024)

Mgr. Jiří Hlaváček, Ph.D.

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., Vlašská 355/9, 118 00 Praha,
CZECH REPUBLIC

hlavacek@usd.cas.cz

ORCID: 0000-0002-8843-8183

Abstract

The study focuses on the professional identity of drivers working in the emergency medical service in the Czech lands from the 1970s until the early twenty-first century. It draws on an analysis of oral-history interviews, which reveals that the core of this identity lay in the “driving mastery,” accompanied by high psychological resilience, the ability to improvise, and good physical fitness. This identity, however, had a liminal character: drivers were indispensable for patient transport, yet criticised if they perceived their role as limited to this task alone. At the turn of the 1980s and 1990s, a significant transformation took place as processes of professionalisation and modernisation weakened the autonomy of the “pure drivership”, shifting the role towards a hybrid profile of a driver-paramedic. While the older generation of drivers derived their value from their experience and a detailed knowledge of local geography, younger drivers gain recognition primarily through their medical expertise and their ability to work as part of a team. The driver’s identity has not disappeared but has gradually evolved into the broader professional identity of the paramedic, within which driving is regarded only as just one of partial competences.

Key words

Emergency medical service – drivers – health care – oral history – professional identity – collective memory

Acknowledgement / funding

Tato studie je výstupem projektu č. 410/23-05753S Minuty mezi životem a smrtí: proměny zdravotnické záchranné služby a profesní identita jejích zaměstnanců v českých

zemích 1952–2003 podpořené Grantovou agenturou České republiky, jehož řešitelem je Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i. a spoluřešitelem Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.

Současná podoba zdravotnické záchranné služby (ZZS) je výsledkem dlouhodobého procesu, v němž se proplétají technické inovace, institucionální proměny i zkušenosti těch, kteří ji každodenně vykonávají.¹ Její kořeny lze hledat již v 18. století, kdy v osvětské Evropě vznikaly první dobrovolné spolky zaměřené na záchranu tonoucích a na boj se strachem ze „zdánlivé smrti“. Na tuto linii navázala samaritánská hnutí, aktivity Červeného kříže či hasičských sborů a od konce 19. století také první městské sanitní služby. Teprve po druhé světové válce se však přednemocniční neodkladná péče (PNP) v Československu stává nedílnou součástí centralizovaného socialistického zdravotnictví.² Od roku 1952 ji měla zajišťovat plánovaná síť záchranných stanic a tzv. dopravní zdravotnická služba, jejímž hlavním cílem byla stabilizace pacienta na místě a následný rychlý transport do nejbližšího nemocničního zařízení.³ Posádku sanitního vozu v této době tvořili obvykle pouze řidič a nemocniční zřízenec.

K zásadní změně dochází v roce 1974, kdy ministerstvo zdravotnictví vydává čtyři metodická opatření, která položila základ jednotnému systému rychlé zdravotnické pomoci budovanému při nově vznikajících anesteziologicko-resuscitačních odděleních (ARO) nemocnic.⁴ Od konce 70. let se tak standardem stává tříčlenná posádka sanitního vozu ve složení řidič, lékař a zdravotní sestra, což zásadně mění charakter práce v terénu. Cílem se nově stává poskytnutí maximální možné odborné lékařské péče přímo na místě a následné směřování do nejvhodnějšího zdravotnického zařízení.⁵

Dalším milníkem je rok 1992, kdy nová vyhláška poprvé definuje ZZS jako samostatnou složku systému zdravotní péče a otevírá tak cestu k její delimitaci z nemocnic.⁶ Postupně tak vznikají okresní a územní střediska záchranných služeb, která se o dekádu později (2003–2005) transformují do krajských příspěvkových organizací disponujících sítí více než tři stovek výjezdových základen.

1 V tomto textu jsou označení „záchranná služba“ a „zdravotnická záchranná služba“ používána jako synonyma, není-li uvedeno jinak.

2 Přehledně k této problematice viz HLAVÁČEK, Jiří – ZÁVADOVÁ, Irena: Institucionální vývoj přednemocniční neodkladné péče v českých zemích (1792–2003): od dobrovolných záchranných spolků ke zdravotnické záchranné službě. *Historická demografie* 48, 2024, č. 2, s. 155–185. <https://doi.org/10.21104/HD.2024.2.03>

3 Tzv. anglo-americký model *scoop and run* či *load and go*.

4 Metodická opatření č. 32–35 upravovala zásady poskytování diferencované péče, organizace a poskytování první pomoci, organizace služby rychlé zdravotnické pomoci a koncepcí oboru anesteziologie a resuscitace. Viz *Věstník Ministerstva zdravotnictví České socialistické republiky* 22, 1974, č. 54, s. 217–228.

5 Tzv. francouzsko-německý model *stay and play*. Viz SMITH, Raymond – CONN, Alasdair: Prehospital care – Scoop and Run or Stay and Play? *International Journal of the Care of the Injured* 4, 2009, č. 2, s. 23–26. <https://doi.org/10.1016/j.injury.2009.10.033>

6 *Vyhláška ministerstva zdravotnictví č. 434/1992 Sb., o zdravotnické záchranné službě.*

Souběžně s tímto procesem dochází také k obměně a modernizaci vozového parku, rozšíření technicko-materiálního vybavení sanitních vozů a významně se mění i vzdělávací systém – na počátku 90. let vznikají specializované kvalifikační kurzy pro řidiče, které je mají posunout na úroveň zdravotníků a na konci dekády se profiluje zcela nová specializace zdravotnický záchranář⁷ a vzniká samostatný lékařský obor urgentní medicína.⁸

V důsledku těchto změn se v posledních dvou dekadách v České republice postupně ustavil model dvou základních výjezdových skupin ZZS: rychlé lékařské pomoci (RLP), jejíž součástí je vždy lékař, a rychlé zdravotnické pomoci (RZP), která je tvořena nelékařským zdravotnickým personálem (tj. záchranářem či sestrou pro intenzivní péči), přičemž dvoučlenné posádky RZP v posledních letech celému systému dominují.⁹ Institucionalizace, profesionalizace a modernizace napříč dekadami přitom proměňuje nejen každodennost, ale má také nemalý dopad na profesní identitu členů a členek výjezdových skupin záchranné služby.¹⁰ Tomuto tématu však u nás v rámci společenskovědního výzkumu dosud nebyla věnována větší pozornost.¹¹

7 Pokud je dále v tomto textu používáno označení „záchranář“, vždy je tím míněn výlučně „zdravotnický záchranář“ (tj. nejedná se o policisty, hasiče, laické záchranáře apod.).

8 HLAVÁČEK, Jiří – ZÁVADOVÁ, Irena: *Institucionální vývoj přednemocniční neodkladné péče v českých zemích (1792–2003)*, c. d., s. 176–177.

9 Posádky RLP se pak dále dělí dle použitého dopravního prostředku na velké sanitní vozidlo (RLP), tzv. *rendezvous* (RV) – zpravidla malé osobní vozidlo. Specifickou formou RLP je pak letecká záchranná služba (LZS) v podobě vrtulníku. V současnosti je specializací lékaře zpravidla anesteziologie nebo urgentní medicína. K současné organizaci ZZS a výjezdových skupin podrobněji viz ŠÍN, Robin – ŠTOURAC, Petr et al.: *Urgentní medicína*. Praha: Galén, 2024, s. 33–34.

10 Pro větší čitelnost a jazykovou úspornost používám v následujícím textu generické maskulinum. Toto označení s vědomím genderové senzitivity zahrnuje všechny aktéry i aktérky výzkumu. Tam, kde má genderová dimenze analytický význam, ponechávám odpovídající genderovou formu.

11 Česká odborná literatura se dějinám PNP dosud věnovala spíše okrajově. Základní přehledy dějin medicíny přinášejí zpravidla letmé zmínky; učebnice a lékařské časopisy nabízejí krátké historické exkurzy či příležitostné medailonky coby doplněné klinických témat; výroční publikace a weby samotných záchranných služeb zachycují převážně novodobý vývoj od 90. let; popularizační texty se soustředí hlavně na vozidla a techniku; a kvalifikační práce se obvykle zabývají současnou organizací systému, takže historický kontext redukuje pouze na několik úvodních odstavců. Viz např. ČERNÝ, Karel – SVOBODNÝ, Petr (eds.): *Velké dějiny země Koruny české. Tematická řada. Lékařství*. Praha: Paseka, 2023; DVORÁČEK, David: *Historie zdravotnické záchranné služby v ČR*. *Urgentní medicína* 1, 2010, č. 1, s. 32–34; PETRUS, Michal – SCHWARZ, Zdeněk: *155 let linky 155*. Praha: ZZS hl. m. Praha, 2012; TUČEK, Jan: *Sanitky v Československu a Česku 1918–2018*. Praha: Grada, 2019. Vedle toho lze narazit na řadu historických, antropologických či sociologických studií, které se věnují různým skupinám zdravotnického personálu: KRÍŽOVÁ, Eva: *Proměny lékařské role z pohledu sociologie*. Praha: SLON, 2006; SCHINDLER-WISTEN, Petra: *Pozor, vizita! Sonda do života zdravotních sester v období tzv. normalizace a transformace*. In: Vaněk, Miroslav – Krátká, Lenka (eds.): *Příběhy (ne)obyčejných profesí. Česká společnost v období tzv. normalizace a transformace*. Praha: Karolinum, 2014, s. 419–459; POSPÍŠILOVÁ, Vladimíra – TÓTHOVÁ, Valérie: *Postavení sestry v minulosti, současnosti a budoucnosti*. Praha: NLN, 2022. Antropologicky laděné texty, které by se zabývaly přímo reflexí profesní identity (současných) výjezdových skupin záchranné služby pak nalezneme zejména v zahraničí. Viz např. PALMER, Eddie: *Trauma Junkies and Street Work. Occupational Behavior of Paramedics and Emergency Medical Technicians*. *Urban Life* 12, 1983, č. 2, s. 162–183; MCCANN, Leo et al.: *Still Blue-Collar after All these Years? An Ethnography of the*

Předkládaná studie je jedním z výstupů mezioborového grantového projektu, který propojuje přístupy soudobých dějin a sociálně-kulturní antropologie s cílem rekonstruovat nejen strukturální vývoj systému záchranné služby, ale především subjektivní zkušenosti a hodnotové rámce těch, kdo jej v různých rolích pomáhali utvářet – tj. lékařů, sester, operátorů, záchranářů i řidičů. V tomto textu je pak zvláštní pozornost věnována právě poslední jmenované skupině aktérů – řidičům záchranné služby, jejichž profesní identita v posledních desetiletích prošla zřejmě nejvýraznější proměnou: od ústřední role, která zahrnovala jak převoz, tak zásah na místě (50.–70. léta), přes postupné prolínání s kategorií nelékařského zdravotnického personálu (80.–90. léta) až po její současnou marginalizaci (po roce 2000).

Teoreticko-metodologický rámec výzkumu

Tato studie je založena na analýze a interpretaci orálněhistorických rozhovorů s 18 pamětníky (výhradně muži¹²), kteří byli – či dosud jsou – zaměstnání na pozici řidiče vozidla (zdravotnické) záchranné služby.¹³ Jedná se o genderově homogenní, avšak sociálně, geograficky a vzdělanostně poměrně pestrá skupinu, jejíž profesní trajektorie pokrývají všechna výše nastíněná klíčová období ve vývoji ZZS.¹⁴

Většina narátorů (13) nastoupila k záchranné službě v 70. a 80. letech ve věku 18–25 let a ve službě strávila následující tři až čtyři dekády, což samo o sobě vypovídá o silné loajalitě ke zkoumané instituci, přestože jejich profesní identita se v průběhu let výrazně proměňovala. K profesi řidiče se dostávali obvykle z technických oborů učňovského vzdělání a jejich oficiální průprava spočívala v absolvování základního kurzu v rozsahu několika desítek hodin. Menší část (5)

Professionalization of Emergency Ambulance Work. *Journal of Management Studies* 50, 2013, č. 5, s. 750–776. <https://doi.org/10.1111/joms.12009>; MYHR, Kjetil et al.: Ambulance professionals' experiences of teamwork in the context of a team training programme – a qualitative study. *BMC Emergency Medicine* 24, 2024, č. 108, s. 1–13. <https://doi.org/10.1186/s12873-024-01018-6>

- 12 V analyzovaném období se ženy na této pozici prakticky nevyskytovaly. Jejich první systematické přijímání začíná teprve po roce 2009, přičemž ještě v roce 2024 bylo v Česku zaměstnáno přibližně pouze okolo 75 řidiček vozidla ZZS z celkového počtu téměř 2 400 záchranářů. Viz MARKOVÁ, Radka: *Žena jako řidička ZZS*. Bakalářská práce. Praha: Vysoká škola zdravotnická, 2024, s. 65–66.
- 13 Narátoři byli získáváni na základě otevřené výzvy uveřejněné na webových stránkách a sociálních sítích, která byla současně zaslána e-mailem všem krajským ředitelům a ředitelkám ZZS a dále prostřednictvím metody „sněhové koule“. Viz Pracovali jste u záchrany? *Ústav pro soudobé dějiny AV ČR*. Dostupné z: <https://www.usd.cas.cz/aktuality/pracovali-jste-u-zachranky> (cit. 1. 3. 2025).
- 14 Ve výzkumném vzorku jsou zastoupeni respondenti ze všech historických krajů (a hlavního města Prahy), které v České republice existovaly před reformou územní samosprávy v roce 2000, což současně umožňuje postihnout případné rozdíly mezi metropolitní a regionální (okresní) záchrannou službou. Původní krajské členění, které bylo v platnosti do roku 2000, bylo zvoleno nejen s ohledem na časové vymezení projektu, ale také z důvodu snazší anonymizace narátorů. Nejvíce pamětníků vykonávalo profesi řidiče vozidla záchranné služby v Praze (6). Další kraje byly zastoupeny víceméně rovnoměrně (1–2 zástupci z každého kraje), přičemž v potaz byla brána také fluktuace narátorů mezi kraji.

z nich pak nastoupila do zaměstnání teprve v průběhu 90. let, tj. v době postupující profesionalizace a tlaku na doplnění zdravotnického vzdělání. Tato dvojí zkušenost – „starší“ generace s technickým a řidičským zázemím a „mladší“ generace, která si již systematicky doplňovala kvalifikaci směrem k profesi zdravotní sestry či zdravotnického záchranáře – umožňuje sledovat proměnu řidičské identity napříč posledním půlstoletím.¹⁵ U řady narátorů navíc pozice řidiče představovala pouze předstupeň v jejich dalším kariérním růstu, případně byla s dalšími pozicemi kombinována.¹⁶

Ačkoliv ve vzorku není zastoupena současná nejmladší generace záchranářů, která nastoupila po roce 2000 a dnes zpravidla zastává právě roli řidiče již v rámci širší záchranářské profese, její reflexe se v rozhovorech taktéž objevuje, a to jako protipól, s nímž starší generace poměřují vlastní aktérskou zkušenost. Analyticky zde tedy pracuji s generačními kohortami ve smyslu nástupu do služby, které sdílejí podobné institucionální a vzdělanostní podmínky a zároveň obdobnou historickou zkušenost.¹⁷ Do analýzy byly dále zahrnuty také rozhovory s dalšími pracovníky a pracovníci ZZS (lékaři, sestry, operátoři, záchranáři), jejichž výpovědi obsahují reflexi role řidičů a umožňují tak konfrontovat sebe prezentace narátorů s pohledem ostatních profesí.¹⁸

V teoretické rovině se studie opírá o koncepty kolektivní paměti a profesní identity. Kolektivní paměť je v tomto textu pojímána jako sociálně sdílené rámce, které strukturují individuální vzpomínky a určují, jak je minulost interpretována a vyprávěna.¹⁹ Orálněhistorické výpovědi proto nereprezentují minulost „tak, jak byla“, ale vytvářejí subjektivní obrazy, které jsou formovány jak dobovou zkušeností, tak současnými potřebami a významy.²⁰ Zároveň se jedná o paměť sdílenou napříč generačními kohortami, což vysvětluje opakovaný výskyt některých motivů a jejich podobné významové uchopení v rámci stejné generace. Profesní identita je pak chápána jako soubor dovedností, znalostí, hodnot a forem sociálního uznání spojený s výkonem určité profese a reprodukován

15 Nejstarší z narátorů se narodil v roce 1944 (zemřel 2024), zatímco nejmladší v roce 1972. Průměrný rok narození je 1956.

16 Nejčastěji se jednalo o sestry či záchranáře, ale pozici řidiče v období 60.–80. let krátce zastávali v několika případech také pozdější lékaři a vedoucí pracovníci (např. bývalí ředitelé pražské záchranné služby František Židichynec a Zdeněk Schwarz). Viz PETRUS, Michal – SCHWARZ, Zdeněk: *155 let linky 155*, c. d., s. 154.

17 Viz MANNHEIM, Karl: Problém generací. *Sociální studia* 4, 2007, č. 1–2, s. 30; BRISTOW, Jennie: *The Sociology of Generations. New Directions and Challenges*. London: Palgrave Macmillan, 2016, s. 1–13.

18 V rámci zmiňovaného projektu bylo pořízeno polostrukturované rozhovory celkem s 84 narátory a narátorkami (53 mužů, 31 žen), které pokrývají všechny základní profese výjezdových skupin i jejich zázemí (řidiči, sestry, záchranáři, operátoři, lékaři, záchranáři, vedoucí pracovníci) napříč sledovaným obdobím od konce 60. let do současnosti. Průměrná délka rozhovoru byla necelé dvě hodiny.

19 HALBWACHS, Maurice: *Kolektivní paměť*. Praha: SLON, 2010.

20 PORTELLI, Alessandro: *Smrt Luigiho Trastulliho a jiné příběhy. Forma a význam v orální historii*. Praha: Karolinum, 2020, s. 68–69.

v každodenní praxi, pracovních kolektivech a institucionálních rámcích.²¹ Jak se pokusím ukázat, profesní identita zkoumané skupiny byla významně formována nejen technickými a řidičskými kompetencemi a institucionálním vývojem, ale také maskulinními stereotypy, vztahy v posádce, měnící se prestiží záchranné služby či postupnou marginalizací ve vztahu k jiným zdravotnickým rolím.

Všechny rozhovory byly pořízeny v přirozeném prostředí pro narátory (domov, výjezdová základna) a v souladu s metodologickými a etickými zásadami orálněhistorického výzkumu.²² Následně byly doslovně přepsány, ručně kódovány za využití volně dostupného softwaru Requal a poté analyzovány za využití postupů metody zakotvené teorie.²³ Citované úryvky byly pro lepší čitelnost redakčně upraveny, aniž by však došlo k významovému posunu jednotlivých narativů. Od každého z narátorů byl také získán informovaný souhlas v souladu s platnou legislativou. Ačkoliv žádný z respondentů výslovně nepožádal o anonymizaci, použité výpovědi byly s ohledem na vysokou míru citlivosti systematicky anonymizovány, včetně některých specifických (především regionálních) referencí.

Tematická analýza rozhovorů ukázala, že zkušenosti řidičů vozidla záchranné služby jsou nesmírně komplexní a zahrnují celé spektrum rovin – od institucionálních a vzdělávacích podmínek přes každodenní tělesnou a řidičskou zkušenost až po afektivní dimenze práce. V následující empirické části se proto zaměřím na propojení oficiálního (institucionálního) diskursu a aktérských reflexí – tj. na historický vývoj role řidiče, její postupné překrývání profesí zdravotnického personálu a motivace, které utvářely vstup do služby i profesní trajektorie jednotlivých generací pamětníků. Tato konfrontace perspektiv umožňuje uchopit proměnu profesní identity řidičů v celé její šíři. Hlavní pozornost pak bude věnována výhradně aktérské reflexi dominantního tématu rozhovorů, jímž je řidičské umění a každodenní zkušenost s jízdou sanitním vozem. Právě tuto dovednost pamětníci napříč generacemi vnímají jako podstatu profesní hrdosti zkoumané skupiny.

Řidič vs. záchranář: charakteristika rolí, jejich historický vývoj a motivace aktérů

Vstup do profese řidiče záchranné služby měl v průběhu druhé poloviny 20. století různorodé podoby. Oficiálním předpokladem byla od 50. let vedle řidičského oprávnění příslušné kategorie také účast v kurzu DRNR (Doprava raněných,

21 Viz BOURDIEU, Pierre: *The Logic of Practice*. Stanford: Stanford University Press, 1990, s. 53; JENKINS, Richard: *Social Identity*. London: Routledge, 2014, s. 159–186.

22 Viz ABRAMS, Lynn: *Oral History Theory*. New York – Londýn: Routledge, 2016; RITCHIE, Donald: *Doing Oral History*. New York: Oxford University Press, 2014; VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel: *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*. Praha: Karolinum, 2022.

23 Viz *Requal*. Dostupné z: <https://requal.fsv.cuni.cz> (cit. 2. 4. 2025).

Obr. 1. Z každodenního života řidiče záchranné služby (sanitní vůz Latvia). Jindřichův Hradec, 1990. Archiv ZZS Jihočeského kraje.

nemocných a rodiček), později DRN (Doprava raněných a nemocných), jehož časová dotace se v průběhu 60. a 70. let postupně navyšovala z původních 96 na 120 hodin. Po jeho absolvování mohl dotyčný zastávat pozici „řidič-ošetřovatel“, která ho opravňovala k řízení sanitního vozu, ať už v rámci běžných převozů nebo u záchranné služby.²⁴

Pracovní charakteristiky z konce 50. let řidiče jednoznačně vymezují jako „pomocníka“ lékaře – očekávalo se, že kromě samotného řízení, obsluhy radiostanice a technické údržby vozu zvládne také základní zdravotnické úkony, fixace končetin, porody či obsluhu jednoduchých zdravotnických přístrojů. Důraz byl přitom kladen nejen na výkon, ale i na reprezentaci: čistá a udržovaná sanitka, upravený oblek, vlídné a ohleduplné vystupování. Identita řidiče tak od počátku kombinovala technicko-řidičskou, zdravotnickou i symbolickou rovinu.²⁵ Tento hybridní model se v československém kontextu ustavuje poměrně brzy, ačkoliv

24 MIKEŠ, Rudolf: Příspěvek k organizaci záchranné služby. *Československé zdravotnictví* 9, 1956, č. 4, s. 540–541.

25 MIKEŠ, Rudolf a kol.: *Příručka pro řidiče zdravotnické dopravy*. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství, 1959, s. 5.

základy první pomoci tvořily v roce 1957 ze společného kurzu pro řidiče-ošetřovatele a sanitáře pouhých 25 hodin.²⁶ V praxi tak získaná zdravotnická průprava představovala spíše jakési formální minimum.

Životní trajektorie řidičů záchranné služby tvoří v aktérských reflexích vzájemně provázaný příběh, v němž se často prolínají náhoda, měnící se institucionální rámce i nutnost rychlé adaptace. Nejstarší generace řidičů, kteří nastupovali v 60.–80. letech, vzpomíná, že k profesi se často dostávali díky zkušenosti z povinné vojenské služby, přes rodinné vazby nebo prostě proto, že zde „bylo místo“. V logice kolektivní paměti představuje tato náhodnost sdílenou generační zkušenost: profese je vnímána spíše jako postupné „vtahování“ než cílená kariéerní volba.

Povinný kurz DRN byl pamětníky považován za jakési formální minimum, reálné dovednosti byly podle nich získávány spíše „za pochodu“.²⁷ Většina pamětníků začínala nejprve na pozici řidičů v nemocniční dopravě (DRN/R) a teprve po několikaměsíční či víceleté praxi přešla k záchranné službě: *„Postup byl takový: nastoupil na dopravku, dostal auto, jezdil s prádlem, jezdil s jídlem. Pak s tím jídlem a prádlem mohl vyjet z brány a jet do druhého špitálu. [smích] Pak dostal sanitku a jezdil převozy. Když už byl úplně vyjetej, tak mohl na záchranku.“*²⁸ V kolektivní paměti se tato „kariéerní dráha od prádla k záchrance“ ustálila jako paměťová zkratka, která anekdoticky sjednocuje individuální trajektorie do sdíleného narativu.

Zatímco před rokem 1989 byl nástup k převozové službě poměrně snadný, v 90. letech se situace změnila – proniknout do uzavřené komunity řidičů dopravní zdravotní služby (DZS) se jevilo jako nadlidský výkon.²⁹ Významnou roli v tom pravděpodobně sehrávala materiální stránka. Zatímco tarifní mzdy byly podle pamětníků i dostupných pramenů u záchranné služby v průměru zhruba o 20% vyšší než na „převozech“, reálný příjem mohl být paradoxně větší na

26 Učební plány a osnovy školení péstounek, sanitárek, sanitářů a řidičů-ošetřovatelů, sanitářů v psychiatrii, sádrovníků, lázeňských a zábalárek. *Věstník ministerstva zdravotnictví* 6, 1958, č. 17, s. 182–191.

27 A situace se nijak zásadně nezměnila ani v 90. letech, jak vzpomíná jeden z narátorů, který kurz absolvoval teprve tři měsíce poté, co začal jezdit se sanitkou: *„V té době vzdělání nikdo moc neřešil, já jsem přišel z ulice. Já jsem původem vyučený automechanik s dopravní průmyslovkou. [...] Hodinu předtím, než jsem vyjžděl, tak jsem si přišel nafasovat věci, [...] tam jsem řekl garážmistroví, že jsem novejší, on mi ukázal skříňku. Já jsem se převlíkl a za dalších 20 minut jsem seděl v sanitce. Vzdělání vstupní zdravotnický nebylo žádný. Převozovej kurz jsem dělal někdy na podzim, prvotní nějaký školení.“* Rozhovor ZZS-039 (řidič-sestra, 199X–dosud, Praha) vedl Jiří Hlaváček (2023).

28 Rozhovor ZZS-074 (sestra, 198X–dosud, Východočeský) vedl Jiří Hlaváček (2024).

29 *„Tehdy to bylo tak, že skoro se to [profese] dědilo. A když se někde uvolnilo místo, tak to byla náhoda. Tam dožívali [stávající řidiči], a když už teda na sklonku odešli, tak o místo byla rvačka a v podstatě bylo obsazeno na domluvu – mám syna, co kdyby...“* Rozhovor ZZS-005 (řidič-sestra, 199X–dosud, Praha) vedl Jiří Hlaváček (2023).

převozech, a to vlivem – za socialismu značně rozšířené – praxe „trinkgeldů“ (tj. spropitného přímo od pacientů či jejich rodin).³⁰

V případech, že řidič zaujal některého z lékařů nebo zkušenějšího kolegu svými schopnostmi – např. řidičskými dovednostmi, technickou zručností, klidným vystupováním či dobrou orientací v terénu – mohl být osloven s tím, zda by nechtěl přejít na „rychlou“ (tzv. případy). Další možností byla osobní iniciativa samotných řidičů, kteří vnímali záchrannou službu jako prestižnější.³¹ V takových případech nicméně záleželo především na ochotě nadřízených vyjít dotyčného vstříc. Tento systém formoval profesní dráhu obou generací, přičemž přechod na „rychlou“ fungoval jako odborný i symbolický mezník („povýšení“).

Existovaly však také okresy, kde řidiči v nemocniční dopravě nebyli rozděleni vůbec a pravidelně rotovali mezi výjezdy záchranné služby a běžnými převozy. Zejména na menších okresech v průběhu 70. a 80., někde dokonce ještě na počátku 90. let, pak nedostatek sanitních vozů i nemocničního personálu zapříčinil, že převozové vozy běžně suplovaly roli rychlé zdravotnické pomoci: *„Kromě toho, že jsme převáželi pacienty z bodu A do bodu B, což byl náš účel, tak jsme ošetřovali raněný, fixace končetin, porody v sanitce, protože žádná jiná služba nebyla, žádná rychlá.“*³² Motiv „převozy supluje rychlou“ se objevuje napříč regiony a v kolektivní paměti normalizuje praxi, kterou oficiální diskurs po zavedení metodických opatření v roce 1974 chápal pouze jako dočasnou improvizaci.

Ačkoliv v polovině 70. let již dobové předpisy i odborná lékařská literatura pracují s termínem „řidič RZP“, teprve v 80. letech je tato role zařazena do kategorie nižších zdravotnických pracovníků, kteří musí absolvovat dlouhodobý kurz, přičemž je považováno za výhodu, pokud je řidič v době mimo výjezdy zařazen také do chodu ARO jako sanitář.³³ V průběhu dalších dekád je pak na zdravotnické vzdělávání řidičů záchranné služby postupně kladen stále větší důraz.

30 „Každý ten pacient, který se vracel ze špitálu domů, žmoulal v ruce pětikorunu nebo desetikorunu, což byly tenkrát velký peníze. Prostě si [řidiči] přišli na docela dost peněz na těch tuzérech za neakutní převozy. Za akutní ne, protože když budete mít zápal plic nebo žlučnickový záchvat, tak nebudete přemýšlet, abyste posádce dala padesátikorunu do kapsy.“ Rozhovor ZZS-032 (zdravotní sestra-operátorka, 196X–199X, Praha) vedla Lenka Krátká (2023). Srov. viz Doplnění nomenklatury funkcí zdravotnických pracovníků o funkci řidiče vozu rychlé lékařské pomoci – ošetřovatele. Věstník ministerstva zdravotnictví 6, 1958, č. 3, s. 35.

31 „Rozdělovalo se to na takový [...] kasty nebo sekty. Jedno byly takový ty pruhovaný 1203 [vůz Škoda 1203], který měly žluté, oranžové pruh. A tomu se říkalo případový auta. [...] A naprostá většina aut byly obyčejný převozový auta, který dělaly jakoukoliv práci.“ Rozhovor ZZS-031 (řidič-sestra, 197X–201X, Praha) vedla Olga Nešporová (2023).

32 Rozhovor ZZS-014 (řidič-sestra, 197X–201X, Severomoravský) vedl Jiří Hlaváček (2023). Obdobně reflektuje situaci také zdravotní sestra (žena) ze sousedního kraje: „Tady z nemocnice ty DRNky vyjížděly, i když fakt byla taková nějaká situace, zlomená ruka, noha. Nebo i ty rodičky, když se převážely, tak se poslala obyčejná sanitka, kde byl jenom řidič a ten to svázel na špitál. A právě třeba ti staří řidiči, kteří vlastně přešli z těch DRNek na záchranku, tak se trumfovali, kolik, kdo měl porodů.“ Rozhovor ZZS-052 (zdravotní sestra, 199X–dosud, Jihomoravský) vedla Hana V. Bortlová (2023).

33 DRÁBKOVÁ, Jarmila a kol.: *Základy resuscitace*. Praha: Avicenum, 1982, s. 430.

Po delimitaci většiny ZZS z nemocnic na počátku 90. let čítá povinný kurz pro řidiče RLP již 300–400 hodin.

Snaha o profesionalizaci se logicky začala pozvolna promítat také do sociální skladby zkoumané skupiny. Zatímco do 1. poloviny 90. let se budoucí řidiči rekrutovali zejména z technických oborů učňovského školství (automechanici, zámečníci, řidiči nákladních vozů apod.), případně disponovali jen základním vzděláním, od 2. poloviny 90. let přibývá absolventů středních zdravotnických škol s maturitním vzděláním (všeobecná sestra³⁴) i specializací (sestra pro intenzivní péči).³⁵ Starší generace na nový trend reagovala buď odchodem, nebo zvyšováním vlastní kvalifikace: *„Byli tam popeláři a různý takovýhle týpci, který odešli v průběhu času, protože na ně začalo bejt kladeno: můžeš tuhle práci dělat, ale musíš mít k tomu příslušný vzdělání další. Takže z těch nosičů nosítek už to dostalo jiný parametry. Už tam neslyšíte tolik těch vulgarismů a jsou to lidi už trošku jinde. A to dělá to vzdělání.“*³⁶

K zatím poslední změně vztahující se ke statutu „řidiče vozidla ZZS“ došlo v roce 2004, kdy byl na základě legislativní normy zařazen do skupiny nelékařských zdravotnických povolání a v roce 2011 byly významně rozšířeny jeho kompetence. Vedle historicky „zavedených“ činností (bezpečné řízení a údržba vozidla, komunikace s dispečinkem – resp. operačním střediskem – či péče o zdravotnické vybavení) mezi ně patří také provádění základních výkonů v rámci PNP (např. vyprošťování osob v havarijních situacích, první ošetření ran, zástava krvácení, fixace, nepřímá srdeční masáž, zajištění průchodnosti dýchacích cest, polohování a přemísťování pacientů, podpora kyslíkové terapie a sledování vitálních funkcí).³⁷ V současnosti je nutnou podmínkou pro výkon této profese absolvování minimálně ročního akreditovaného kvalifikačního kurzu v rozsahu 600 hodin.³⁸

Řidiči záchranné služby tak ve zkoumaném období nepředstavovali zcela homogenní profesní skupinu. Zvláště u starší generace byla jejich identita formována především bohatou zkušeností z převozu a praktickou každodenní rutinou, nikoliv systematickou teoretickou zdravotnickou přípravou. Společným

34 V oficiálních textech se operuje pouze s označením „zdravotní sestra“, což souvisí s historickým vývojem. Současná legislativa pojem „zdravotní bratr“ nezná. Narátoři hovoří sami o sobě jako o „řidičích-sestrách“, „sestrách“ či „sestřících“.

35 „Řidiči [do poloviny 90. let] se rekrutovali z taxikářů, popelářů, uhlířů, ze všech možnejch profesí. Můžu říct dneska, že to byla taková polomafie. Někteří byli desperáti, byli tam gauneři, byli tam nadšenci, který to bavilo.“ Rozhovor ZZS-047 (lékař, 198X–dosud, Praha) vedl Jiří Hlaváček (2023).

36 Rozhovor ZZS-019 (řidič-sestra, 197X–202X, Praha) vedla Olga Nešporová (2023).

37 ŠÍN, Robin – ŠTOURAČ, Petr et al.: *Urgentní medicína*, c. d., s. 35–36.

38 Z toho 320 hodin teoretické výuky a 280 hodin praxe v nemocnicích a provozu ZZS. Mezi vstupní podmínky patří ukončené středoškolské vzdělání, řidičské oprávnění minimálně skupiny C1 a zdravotní způsobilost. Viz Akreditovaný kvalifikační kurz řidiče vozidla záchranné služby. *Zdravotnická záchranná služba hl. m. Prahy*. Dostupné z: <https://www.zzshmp.cz/kurz-ridic-vozidla-zzs> (cit. 2. 4. 2025).

jmenovatelem nejstarší generace se stala schopnost osvojit si dovednosti „za pochodu“ a adaptovat se na situace, které měnící se institucionální rámec předvídal jen částečně. Profesní identita se tak odvíjela spíše od kilometrového nájezdu než od počtu hodin strávených v učebně.

Mladší generace, která nastupuje na počátku 90. let, nicméně vstupovala již do odlišného institucionálního prostředí stále silněji prosazujícího potřebu formální kvalifikace a doplňování zdravotnického vzdělání. Tento trend vyústil u nejmladší kohorty po roce 2000 v nástupy přímo na pozice záchranářů často bez delší předchozí praxe, což starší i „prostřední“ generace hodnotí ambivalentně.³⁹

Ačkoliv role řidiče nadále kombinuje technicko-řidičskou a zdravotnickou složku, samotné „řidičské umění“ je dnes v praxi vnímáno spíše již jen jako dílčí kompetence v rámci širší profese záchranáře. Z hlediska kolektivní paměti to znamená, že původně samostatná „řidičská“ identita je postupně překryta identitou „záchranářskou“. Počátky této relativně nové profese, jejíž běžnou součástí je právě také oprávnění k řízení vozidel ZZS, lze datovat do konce 90. let, kdy byl tento obor nejprve vyučován na středních zdravotnických školách a záhy převeden na vyšší odborné vzdělávání. Dlouhou dobu však chybělo jeho jasné právní vymezení. Situace se změnila teprve v roce 2004, kdy byl zdravotnický záchranář legislativně ukotven jako regulované nelékařské zdravotnické povolání, což umožnilo nejen vznik specializovaných vysokoškolských studijních programů, ale také významné rozšíření jeho kompetencí.⁴⁰ Záchranář bez odborného dohledu lékaře vykonává široké spektrum zdravotnických úkonů a na základě indikace lékaře může podávat také léčivé přípravky. Má také možnost získat specializovanou způsobilost v příslušném oboru (urgentní medicína), která kompetence dále rozšiřuje.⁴¹

Shrnuto, historický vývoj tak ukazuje dva souběžné, avšak postupně se sbíhající procesy: na jedné straně proměnu role řidiče od převážně technické funkce k hybridu s rostoucími zdravotnickými kompetencemi, na straně druhé etablování samostatné profese záchranáře. Generační kontrast – praxe a „kilometry“ u nejstarších řidičů versus formální vzdělání a odbornost u mladších zdravotníků (sester) – vysvětluje, proč samostatná identita řidiče koncem 90. let postupně slábne a stává se součástí širší záchranářské profesionality. Jak uvidíme v následující části, akterské reflexe nicméně zároveň ukazují, že klíčovým zdrojem profesní identity a hrdosti zkoumané skupiny zůstává „řidičské umění“.

39 „Dneska oni přijdou a jdou hned na rychlou. To neexistovalo. Kdyby přišel svatej Petr z nemocnice od svatýho Jakuba, tak šel prostě na převozy.“ Rozhovor ZZS-034 (řidič-sestra, 199X–dosud, Praha) vedla Olga Nešporová (2023).

40 Viz Zákon č. 96/2004 Sb., o podmínkách získávání a uznávání způsobilosti k výkonu nelékařských zdravotnických povolání; Vyhláška č. 55/2011 Sb., o činnostech zdravotnických pracovníků a jiných odborných pracovníků.

41 ŠÍN, Robin – ŠTOURAČ, Petr et al.: *Urgentní medicína*, c. d., s. 34–35.

Profesní identita řidiče záchranné služby v aktérské perspektivě: řidičské dovednosti

Profesní identita řidiče záchranné služby, kterou aktéři v rozhovorech (re)konstruují, je utvářena na průsečíku technických dovedností, osobnostních dispozic a fyzické způsobilosti. Pamětnické narativy ukazují, že i přes spíše náhodnou cestu k profesi byla práce řidiče od počátku spojena s jasně formulovanými předpoklady, které určovaly, kdo je pro tuto práci „vhodný“. Kolektivně sdílený rámec identity řidiče se jeví jako relativně stabilní, avšak prochází generačními a institucionálními proměnami, které akcenty jednotlivých složek průběžně přeskupují. Její konstantní jádro tvoří – vzhledem k četnosti a významu tohoto motivu ve vyprávění – „řidičské umění“: tj. schopnost řídit rychle, bezpečně a s vědomím odpovědnosti za životy posádky i pacientů.

Současně je ale tato dovednost neoddělitelně spjata také s určitými povahovými rysy – zejména samostatností, rozhodností a psychickou odolností, – které pamětníci uvádějí jako nezbytné pro zvládání stresu a improvizaci v nenadálých situacích. Tyto vlastnosti jsou přitom interpretovány v duchu dobově sdílených představ o maskulinitě – řidič tak měl být především „chlap“, který má sílu, nezalekne se rizika, zachová chladnou hlavu za všech okolností a dokáže ochránit posádku i pacienta.⁴² V pozdějších obdobích se však tento „maskulinní“ ideál postupně reinterpretuje v důsledku rostoucího tlaku na profesionalizaci.

Třetí složku pak představuje fyzická kondice, která byla u nejstarší generace spojována především s rolí „tělonosičů“ – řidič měl dovézt posádku, vzít nosítka a použít sílu, nikoli však nutně aktivně asistovat lékaři či sestře, což mohlo být zpočátku (60.–70. léta) zdrojem despektu ostatních členů posádky.⁴³ Pamětníci sami nicméně zdůrazňují, že právě fyzicky náročná práce – opakované nošení těžkých nosítek po schodech – představovala vedle řízení každodenní realitu jejich služby.⁴⁴ Od pozdních 80. let a především v 90. letech se však situace začíná radikálně měnit: mladší generace se více zapojuje do zdravotnických úkonů, postupně absolvuje další kurzy a získává tak nové kompetence, současně dochází k modernizaci technického vybavení (nosítka, zvedací mechanismy,

42 „Chladná hlava, v klidu. [...] Psychická odolnost. Úmrtí dětí dělá na všechny posádky úplný zlo. [...] Ještě když vidíte, že úplně stejný vlas, stejnej rok jako jsem měl dceru. A uvidíte ji rozdrobenou v lese, že na ní spadne kůl...“ Rozhovor ZZS-013 (řidič-sestra, 199X–dosud, Severomoravský kraj) vedl Jiří Hlaváček (2023).

43 „Nebyla to pravá ruka, ale uměli řídit auto a měli sílu.“ Rozhovor ZZS-066 (sestra, 197X–202X, Západočeský) vedl Jiří Hlaváček (2024).

44 Řidičům záchranné služby bylo před rokem 1989 přezdíváno „mlíkaři“ pro jejich bílé pláště, ale chybějící kompetence.

konstrukce vozů), což vede k tomu, že fyzická kondice přestává být vnímána pouze jako „hrubá síla“, ale stává se doplňkem k odbornosti řidiče-záchranáře.⁴⁵

V této studii je však hlavní pozornost věnována řidičskému umění, které je pro zkoumanou profesi klíčové. Řízení vozidla záchranné služby zahrnovalo nejen zvládnutí psychicky náročné jízdy s výstražnými světly („pod majáky“), ale také orientaci v místopisu, schopnost improvizace v hustém provozu a dokonalou znalost vozidla, včetně dovednosti řešit technické závady. Samotné řízení tak pro aktéry nepředstavuje pouze prostorový přesun z bodu A do bodu B, ale má také důležitý symbolický rozměr: stává se nedílnou součástí poskytované „péče“. Záchrana života začíná přijetím tísňové výzvy dispečinkem a následným výjezdem, za jehož hladký průběh odpovídá právě řidič, který tak přebírá odpovědnost nejen za bezpečný transport na místo zásahu a následně do nemocničního zařízení, ale také za volbu vhodné – nejrychlejší – trasy, čímž se „řízení“ konstituuje jako základní předpoklad celého zásahu.⁴⁶

Pamětníci i jejich kolegové z řad lékařů a sester – v kontrastu s výše zmiňovanými „tělonosiči“ – opakovaně zdůrazňují, že bez řidiče by k pacientovi vůbec nedorazili: *„Ten řidič, co sedí za volantem, tak mu dáváte vlastně důvěru, že vás tam doveze, protože abychom byli schopni pomoci, musíme se tam dostat, že? [...] Je to [zásah] všechno na řidičovi, který sedí za volantem, jestli se převrátí sanitka anebo dojde.“*⁴⁷ V prostředí, kde byla profesní hierarchie jinak jednoznačně daná – lékař jako hlavní autorita, sestra jako jeho „pravá ruka“ – představovalo řidičské umění specifickou formu prestiže, kterou oceňovali i ti, kdo jinak stáli výše v oficiální hierarchii.⁴⁸

Projevovaný respekt tak lze v tomto případě chápat jako základ určité interprofesionality: řidičská dovednost zde není jen technickou kompetencí, ale také formou symbolického kapitálu, který legitimizuje profesní identitu v očích ostatních členů posádky. V rozhvorech se v souvislosti s tímto respektem opakovaně objevuje motiv spontánního „tykání“ mezi lékaři a zbytkem týmu, čímž aktéři performativně stírají formální hierarchii a artikulují identitu „rovnocenných“

45 Podobnou paralelu lze nalézt také v zahraničí, zejména ve Spojených státech, kde se profesní identita záchranařů vyvazuje z původně „dělnické“ maskulinity založené na síle a odolnosti a přesouvá se k hybridnímu modelu, v němž tělesná zdatnost funguje jako legitimní, avšak sekundární složka odborného kapitálu. Srov. viz MCCANN, Leo et al.: *Still Blue-Collar after All these Years?*, c. d., s. 754.

46 Kompetence řidiče záchranné služby na počátku 60. let vysvětluje řidič (Martin Zounar) nově nastupujícímu doktorovi Janderovi (Jaromír Hanzlík) v televizním seriálu *Sanitka* (Československo 1984, režie Jiří Adamec, 11 epizod) následovně: *„Za vůz a za bezpečnost jízdy zodpovídám já, pane doktore. Vy určujete, kam se pojedete, a kam si sednete. To je všechno. Jasný?“* Právě na tento legendární seriál v rozhvorech spontánně odkazuje většina pamětníků.

47 Rozhovor ZZS-015 (lékař, 199X–dosud, Severomoravský) vedl Jiří Hlaváček (2023).

48 *„To byla elita. Pamatuju si na jednoho, [...] obrovskéj divočák, kterej uměl fantasticky jezdit. A my, když jsme jeli, tak já, kterej jsem neměl tak nějak velkej strach z rychlosti, tak jsem občas cvakal zadkem, protože to byl takovej fofr, ale přitom tak plynulej, a tak bezpečnej a tak předvídatelnej, že člověk koukal.“* Rozhovor ZZS-045 (lékař, 199X–dosud, Severočeský) vedla Olga Nešporová (2023).

členů.⁴⁹ Tento moment je nicméně situační: jedná se o dočasné přeskupení rolí v logice zásahu, nikoli o strukturální změnu hierarchie. V duchu Goffmanova konceptu „týmové práce“ (*teamwork*) se pak hranice mezi profesemi dočasně rozpouštějí, aby v krizové situaci umožnily soustředit se pouze na pacientovo přežití. Na pozadí však zůstává přítomna latentní stratifikace symbolického kapitálu, kdy lékař disponuje institucionálně garantovanou rozhodovací pravomocí, již ostatní aktéři respektují.⁵⁰

V rozhovorech se však objevuje také kritická reflexe – tj. obdiv ke schopnostem za volantem neznamenal vždy uznání širší profesní role. Někteří lékaři vzpomínají, že část řidičů dlouho chápala svou úlohu výhradně pouze jako transport bez ochoty aktivně pomáhat v průběhu samotného zásahu.⁵¹ Tento kontrast mezi respektem a kritikou ukazuje, že řidičská identita se v kontextu záchranné služby pohybovala kdesi na pomezí. Na jednu stranu byla ceněna jako nezbytná, na straně druhé mohla být marginalizována, pokud se redukovala pouze na fyzickou přítomnost za volantem. Z antropologické perspektivy lze tuto pozici interpretovat jako liminální: řidiči v 60.–80. letech se pohybovali na hranici mezi technickoprovozní a zdravotnickou složkou posádky, nebyli ani čistě „laici“, ale ani plnohodnotní zdravotníci. Jejich status byl dočasně posilován v okamžiku, kdy šlo o transport a bezpečnost celé posádky, ale mohl být také zpochybňován, pokud se od nich očekávala aktivní účast při poskytování péče. V pozdějších obdobích pak tuto „hranici“ dále posouvá proces profesionalizace a formální rozšíření kompetencí rolí.

Výstražná zařízení – maják a siréna – proměňují prostor silnice v závod s časem, v němž má každá vteřina svou symbolickou i reálnou hodnotu. Rychlost v tomto případě není samoúčelná – stává se prostředkem neodkladné péče, ale je také zdrojem napětí a potenciálního ohrožení. Ačkoliv má řidič díky výstražným znamením na silnici právo přednostní jízdy, v praxi bývá často konfrontován s bezohledností či agresivitou ostatních účastníků silničního provozu („naschvál nás blokují“, „lepší se na nás“ atd.). V proměnlivém a nejistém prostředí, kde je hlavním úkolem řidiče neustálé vyvažování mezi naléhavostí a bezpečností, se tak utváří specifický repertoár taktik, rutin a tělesných návyků, které formují každodenní výkon této profese.

49 „Byla tam [ZZS] další zajímavá vlastnost, že tam neexistovalo nějaký výkání [...] Ta hierarchie takhle tam prostě nebyla prakticky.“ Rozhovor ZZS-031, c. d.

50 Viz LEWIN, Simon – REEVES, Scott: Enacting ‘team’ and ‘teamwork’: Using Goffman’s theory of impression management to illuminate interprofessional practice on hospital wards. *Social Science and Medicine* 72, 2011, č. 10, s. 1595–1602. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2011.03.037>

51 „Úplně v začátcích, to byla sranda, tady byli čtyři šoféři rychlí. A to byli prostě mistři světa, protože nebyli od toho, aby pomáhali doktorovi a sestře, ty tam přece byli od toho, aby řídili auto. Takže během měsíce jsem musel vyrazit čtyři šoféry záchranné služby, který tam byli 20 let.“ Rozhovor ZZS-046 (lékař, 198X–200X, Severočeský) vedla Olga Nešporová (2023).

Narativy řidičů jednoznačně ukazují, že řízení sanitního vozu je praktika hluboce zakořeněná v tělesné zkušenosti, situačním úsudku a dlouhodobě osvojených taktikách (naučené trasy, zkratky, křižovatky apod.). Plynulost, schopnost udržet kontrolu nad vozidlem a současně chránit posádku i pacienta se objevuje jako hodnotový ideál, který v rozhovorech odlišuje zkušeného řidiče od začátečníka. Styl jízdy se formuje v čase a odráží jak individuální dispozice, tak kolektivní vědění sdílené a předávané v profesní komunitě („učili jsme se od starších“).

Generační perspektiva zde hraje zásadní roli, což je patrné zejména v reflexi nejmladší generace záchranářů, která v současnosti zastává ve většině případů (dle specifik jednotlivých krajů) také roli řidiče vozidla ZZS: *„Pak, když začali tihle ti záchranáři, [...] měli papíry na všechno. [...] A pustíte takovýho člověka za volant pod maják, když máte v autě další dva lidi, za který zodpovídá? Frajeři, machři, nevyježděný lidi.“*⁵² Nově nastupující zdravotníci tak sice disponovali odbornou způsobilostí, ale jejich nedostatek praxe za volantem vyvolával u starších kolegů obavy.

Zároveň se tím však přesouvá osa obdivu – od „čistého“ řidičství ke zdravotnickým kompetencím. Od konce 90. let tento obdiv začíná směřovat také k mladší generaci řidičů, kteří si doplňují zdravotnické vzdělání a lze ji tak považovat za jakýsi „přechodný“ typ mezi řidičem a řidičem-záchranářem: *„Dřív jsme jeli na výjezd, řidič mi vynesl do bytu rozkládací plechovej kufr, postavil se do dveří a tam stál. Ale tihle mladí kluci [...], my jsme je namotivovali, oni se učili od nás, a to byla strašná změna. Přijela posádka dvou lidí a věřím, že kolikrát laici ani nepoznali, kdo z těch dvou je sestra. [...] Kolikrát jim říkali i pane doktore, protože fungovali na místě tak, že byli prostě odborníci, zdravotníci. Oni si hodně dodělávali ty kurzy, takže už to pak byl řidič-záchranář a tak.“*⁵³

Narátoři vzpomínají také na svou počáteční fascinaci výstražným zařízením, které v nich zpočátku – v kombinaci s mladším věkem – vyvolávalo euforii a pocit výjimečnosti („superman efekt“), zatímco s odstupem času naopak akcentují plynulost a předvídatost (tj. schopnost „číst“ silniční provoz v reálném čase).⁵⁴ Získaná zkušenost tak postupně nahrazuje počáteční technicistní nadšení z motorizace, technického vybavení apod., což poukazuje na formování praktického habitu, který umožňuje řidičům jednat intuitivně a zároveň eticky zodpovědně. Jak lakonicky dodává jeden z pamětníků: *„Nikde není napsaný, že když mám houkačku, že jsu král!“*⁵⁵

52 Rozhovor ZZS-074, c. d.

53 Rozhovor ZZS-057 (sestra, 199X–dosud, Severočeský) vedla Olga Nešporová (2023).

54 *„Když si zapnete maják, tak vám přepne mozek a máte najednou pocit supermana. [...] A logicky, když pak v tom jste roky, desetiletí, tak dneska já, když si zapnu maják, tak se nestane nic, tak si můžu povídat, mohl bych dělat jiný věci, prostě zapnu maják a na to řízení to nemá vliv. Jedu úplně v klidu.“* Rozhovor ZZS-005, c. d.

55 Rozhovor ZZS-014, c. d.

Všemi narativy prostupuje jako klíčový motiv zejména otázka rychlosti. Pro pochopení napětí mezi plynulostí, rychlostí a bezpečností jízdy v každodenní praxi řidičů záchranné služby je nutné nejprve tuto problematiku zasadit do institucionálního rámce. Až do počátku 90. let neexistovala v Československu žádná závazná úprava, která by stanovovala maximální čas pro dojezd záchranné služby k pacientovi, jakkoliv cílem bylo pochopitelně vždy dorazit co nejdříve. Změnu nepřinesla ani vyhláška z roku 1992, která nově definovala ZZS jako samostatnou složku zdravotnického systému, ale zároveň stanovila, že její síť musí být organizována tak, aby byla zabezpečena dostupnost PNP do 15 minut od přijetí tísňové výzvy s výjimkou případů hodných zvláštního zřetele (např. dopravní zácpa, nepřízeň počasí, obtížně dostupný terén apod.).⁵⁶ Tento požadavek však narážel na praktické problémy zejména v řídce osídlených oblastech, kde bylo možné takový dojezd zajistit pouze za podmínky extrémně nebezpečného stylu jízdy („litali jsme po dvou kolech“) a zásadních investic do infrastruktury. Proto došlo v následujících letech k revizi a standardní dojezdový čas byl prodloužen na současných 20 minut s důrazem na optimalizaci sítě výjezdových základen, aby byly schopny tuto normu naplnit. Mezi laickou – a mnohdy i odbornou veřejností – je však tento údaj často mylně interpretován jako osobní odpovědnost řidiče za splnění časové normy, což vede narátory k nutnosti neustálé vyvažovat mezi veřejně očekávaným (inherentním) tlakem na rychlost a (objektivním) požadavkem na bezpečnou jízdu.⁵⁷

Narátoři v řadě případů zdůrazňují, že rychlost sama o sobě není cílem, ale pouze prostředkem: „*Nejde o to dojet rychle, ale dojet plynule.*“⁵⁸ Současně je však extrémně rychlá jízda, pokud je dobře zvládnuta, prezentována jako otázka profesní hrdosti a naprosto legitimní strategie, která zachraňuje život: „*U dítěte i minuta je dost, jo? [...] Takže já udělám všechno proto, abych toho doktora, o kterém vím, že když to bude v rámci možností, tomu dotyčným pomůžu, tak tam pojedou tak, že brzdy smrdí ještě za deset minut, jedu smykem, jedu čímkoliv a na hraně svých možností.*“⁵⁹

S rychlou jízdou nicméně souvisí také otázka dopravních nehod sanitních vozů, které nárátoři sami zažili či způsobili. Řada pamětníků na přímý dotaz – „stala se vám někdy nějaká nehoda?“ – odpovídá jednoznačným zápořem. V dalším vyprávění však mnohdy mimoděk popisují situace, které lze s odstupem

56 Vyhláška ministerstva zdravotnictví č. 434/1992 o zdravotnické záchranné službě.

57 Srv. viz FRANĚK, Ondřej: Mýty o záchranné službě. *Záchranná služba*. Dostupné z: <https://zachrannaslužba.cz/myty-o-zachranne-sluzbe> (cit. 14. 5. 2025).

58 Rozhovor ZZS-005, c. d.

59 Rozhovor ZZS-008 (řidič-sestra, 197X–dosud, Jihomoravský) vedl Jiří Hlaváček (2023).

času bezpochyby identifikovat jako dopravní kolize: uražení majáku v podjezdu, střet s osobním automobilem v křižovatce, smyk na náledí s poškozením svodidel apod.⁶⁰

Tento rozpor je analyticky významný nejen z hlediska fakticity, ale především jako indikátor paměťové selekce, jejímž prostřednictvím aktéři konstruují obraz sebe sama jako spolehlivých a profesionálně zdatných. Podobné tendence lze chápat jako určitou formu performativní strategie budování morální integrity a profesní identity, jež se neopírá o bezchybný výkon, ale o schopnost nést odpovědnost a zvládat situace v rizikovém prostředí. Zároveň lze vnímat i určitý normalizační efekt, kdy se nehody – pokud neměly vážné následky – nevnímají retrospektivně jako „skutečné“ nehody, ale spíše jako součást provozní rutiny („byly to jen plechy“). Nejedná se přitom o popření reality, ale o její reinterpretaci skrze narativní filtr, který – zejména u nejstarší generace – umožňuje udržet vnitřní konzistenci životního příběhu a jeho souladu s kolektivním étosem: být řidičem, který „si vždy se vším poradil“ a „všechno ustál“.⁶¹

K dosažení požadovaného času nicméně nevede pouze rychlá jízda, ale podle mnoha narátorů také detailní znalost místopisu. Řidiči z období před rozšířením GPS zařízení zdůrazňují, že orientace v terénu byla důležitou součástí jejich odborné způsobilosti již z dob převozové služby a že schopnost „číst krajinu“ či rozpoznat slangové označení lokality v mnoha případech může rozhodnout o rychlosti zásahu.⁶² S rozšířením navigačních přístrojů se však způsob osvojování prostorové kompetence významně proměnil – lokální znalost, dříve považovaná za samozřejmý základ pro výkon profese, nově ustoupila mnohdy výhradnímu spoléhání na přístroje. Tato změna je v narativu obou generací řidičů vnímána nejen jako ztráta profesní dovednosti, ale též jako ohrožení schopnosti samostatně reagovat v nepředvídatelné situaci, kdy navigace selže nebo je adresa nahlášena nepřesně. V tomto ohledu se tak místopisná orientace stává nejen technickým, ale také kulturním znakem generační příslušnosti. Na druhou stranu, z perspektivy mladší generace se jedná spíše o logický krok, který byl vynucen institucionálními změnami – tj. přechod z okresního uspořádání ZZS na krajské, nikoli o prostou ztrátu kompetence.⁶³

60 Současně se však v reflexích objevuje kritika některých „nadpozemských schopností“ některých kolegů-řidičů, kteří ignorovali bezpečnostní pásy a jeli „mezi závorami“, dokud tragické nehody nepřipomněly, že „fyzikální zákony platí pro všechny“. Vzhledem k vzrůstajícímu počtu nehod sanitních vozů začaly v minulém dekádě některé krajské ZZS přistupovat k zavádění rychlostních limitů, které se odvíjejí od stupňů naléhavosti tísňového volání. Viz např. ŠVÁBA, Vladimír: Rychlostní limity ZZS KHK. *Symma*. Dostupné z: https://www.symma.cz/dopravniurazy2015/sbornik/prezentace/8_svaba.pdf (cit. 14. 5. 2025).

61 NAKONEČNÝ, Milan: *Psychologie osobnosti*. Praha: Academia, 2009, s. 361.

62 „Znalost místopisu hrála velkou roli. Slangově vám řeknou nějaký kopec a vy to nevyčtete v mapě.“ Rozhovor ZZS-061 (řidič, 197X–201X, Západočeský) vedl Jiří Hlaváček (2024).

63 Zatímco v rámci okresu bylo reálné osvojit si podrobnou místní znalost a vytvořit si stabilní mentální mapu „rajónu“, v rámci nově vzniklých krajů – s jejich rozsáhlejší a často heterogenní geografickou strukturou – se tato forma prostorové orientace stala výrazně obtížnější.

Konečně, všemi aktérskými reflexemi a výše uvedenými předpoklady – řidičské dovednosti, psychická odolnost a fyzická kondice – prostupuje vědomí, že „má smysl zachraňovat“. V logice profesního habitusu pomáhajících profesí tvoří právě tato morální dimenze rámec, který propojuje výkon technických, tělesných i emočních kompetencí do jedné celistvé identity, jež je vlastní všem členům a členkám výjezdových skupin záchranné služby: *„Na tu práci musíte být srdcař, jinak to dlouho nevydržíte.“*⁶⁴ Prožitá radost nebo „vnitřní hřejivý pocit“ se objevuje pokaždé, když se podaří pacienta stabilizovat, úspěšně resuscitovat či dovézt včas do nemocnice. Každý z narátorů si navíc vybavuje alespoň jeden zásah (zpravidla spojený s resuscitací), který se stal trvalým zdrojem jeho profesní hrdosti. Tyto vzpomínky pak slouží jako emoční kotvy, které v období pracovního vyčerpání pomáhají udržet vysokou míru loajality vůči vykonávané profesi. Tento stav aktéři sami popisují jako okamžik, kdy jejich „práce dává smysl“ – jde o klíčovou vnitřní zpětnou vazbu, na níž stojí dlouhodobá ochota zůstat ve službě, přestože vnější podmínky lze považovat ve srovnání s jinými profesemi za extrémně náročné.⁶⁵

Závěrem: zánik či transformace profesní identity?

Analýza orálněhistorických rozhovorů ukázala, že role řidiče byla ve zkoumaném období klíčovým, avšak ambivalentním prvkem fungování výjezdových skupin (zdravotnické) záchranné služby. „Řidičské umění“ – schopnost ovládat sanitní vůz rychle, bezpečně a zodpovědně – vystupuje z narativů jako ústřední prvek profesní identity. Řízení přitom není jen technickou dovedností, ale je chápáno jako nedílná součást poskytované PNP.

Profesní identita řidiče tak byla vymezena trojicí základních komponent: (1) technickým ovládním vozu a orientací v terénu, (2) psychickou a morální integritou, která umožňovala obstát v krizových situacích, a (3) fyzickou silou a kondicí, jež byla nutná při manipulaci s pacienty a zdravotnickým vybavením. Všechny tyto složky byly rámovány dobově sdílenými představami o maskulinitě: řidič měl být „chlapek“, který se nebojí riskovat a „kryje záda“ posádce i pacientovi. Přesto se jeho identita vyznačovala liminálním charakterem: tj. byl uznávaný pro své řidičské kompetence, ale kritizovaný, pokud nepřekračoval rámec pouhého „šoféra“.

⁶⁴ Rozhovor ZZS-032, c. d.

⁶⁵ „Člověk je v klinický smrti, vy tam přijdete a opravdu bezprostředně, jako bez vás by nepřežil, a dokonce přežije a jdete toho domů úplně plný. Mně se to stalo teď, takže já jsem si v duchu řekl: mám vlastně splněno, co já budu celý rok dělat, já mám splněno. Protože ten jeden zachráněný život jako, to je taková hodnota. [...] Nikdo vám to nemůže vzít. [...] To je něco, co je... a můžete z toho jako žít vlastně z jednoho. I kdybyste za těch 20 let jednoho zachránil, kterej pak 20 let žil bez následků, tak je to skvělý!“ Rozhovor ZZS-005, c. d.

Na počátku 90. let se identita řidiče začala zásadně proměňovat. Proces profesionalizace a technologizace postupně omezoval autonomii čistého „řidičství“ a otevíral cestu k hybridní roli řidiče-záchranáře. Modernizace vozového parku a vybavení snižovala význam fyzické síly, zatímco nároky na zdravotnickou odbornost se zvyšovaly. Pokud starší generace odvozovala svou prestiž na základě odjetých kilometrů a znalosti místopisu, mladší generace spatřovala svou hodnotu právě ve zvyšující se zdravotnické kvalifikaci. Identita řidiče tak postupně ztrácela svou autonomii a začala splývat s širší identitou zdravotnického záchranáře.

Proměnu profesní identity řidiče záchranné služby tak lze chápat jako příklad širších společenských a institucionálních procesů, které se v československém/českém zdravotnictví odehrávaly od poloviny 70. let. Řidič v tomto případě zosobňuje napětí mezi tradicí „dělnické“ maskulinity, založené na síle, odolnosti a řidičském umění, a nově nastupující profesionalitou, která akcentuje standardizované postupy, zdravotnickou odbornost, týmovou spolupráci a empatický přístup k pacientům. Liminalita řidičské role – oscilující mezi prestiží a marginalizací – se tak v čase významně zúžila, ale dosud nevymizela. Pouze se přetavila do interprofesionální citlivosti, v níž transport zůstává prvním a nenahraditelným prvkem poskytované péče. Právě v tomto propojení techniky, tělesnosti a morální dimenze se ukazuje dlouhodobá kontinuita: ten, kdo řídí – ať už řidič-ošetřovatel, řidič-sestra, nebo řidič-záchranář zůstává tím, kdo „otevírá cestu“ nejen ve smyslu fyzického přesunu, ale i jako ten, kdo svým výkonem umožňuje, aby samotná logika záchrany mohla vůbec začít. Nejde tedy o zánik, nýbrž o transformaci – o přesun od autonomie jednoho „řemesla“ k integraci do profesní identity moderního záchranářství.

Literatura

- ABRAMS, Lynn: *Oral History Theory*. New York – London: Routledge, 2016.
- BOURDIEU, Pierre: *The Logic of Practice*. Stanford: Stanford University Press, 1990.
- BRISTOW, Jennie: *The Sociology of Generations. New Directions and Challenges*. London: Palgrave Macmillan, 2016.
- ČERNÝ, Karel – SVOBODNÝ, Petr (eds.): *Velké dějiny zemí Koruny české. Tematická řada. Lékařství*. Praha: Paseka, 2023.
- DRÁBKOVÁ, Jarmila a kol.: *Základy resuscitace*. Praha: Avicenum, 1982.
- DVOŘÁČEK, David: Historie zdravotnické záchranné služby v ČR. *Urgentní medicína* 1, 2010, č. 1, s. 32–34.
- HALBWACHS, Maurice: *Kolektivní paměť*. Praha: SLON, 2010.
- HLAVÁČEK, Jiří – ZÁVADOVÁ, Irena: Institucionální vývoj přednemocniční neodkladné péče v českých zemích (1792–2003): od dobrovolných záchranných spolků ke zdravotnické záchranné službě. *Historická demografie* 48, 2024, č. 2, s. 155–185. <https://doi.org/10.21104/HD.2024.2.03>

- JENKINS, Richard: *Social Identity*. London: Routledge, 2014.
- KŘÍŽOVÁ, Eva: *Proměny lékařské role z pohledu sociologie*. Praha: SLON, 2006.
- LEWIN, Simon – REEVES, Scott: Enacting 'team' and 'teamwork': Using Goffman's theory of impression management to illuminate interprofessional practice on hospital wards. *Social Science and Medicine* 72, 2011, č. 10, s. 1595–1602. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2011.03.037>
- MANNHEIM, Karl: Problém generací. *Sociální studia* 4, 2007, č. 1–2, s. 1–44.
- MARKOVÁ, Radka: *Žena jako řidička ZZS*. Bakalářská práce. Praha: Vysoká škola zdravotnická, 2024.
- MCCANN, Leo at al.: Still Blue-Collar after All these Years? An Ethnography of the Professionalization of Emergency Ambulance Work. *Journal of Management Studies* 50, 2013, č. 5, s. 750–776. <https://doi.org/10.1111/joms.12009>
- MYHR, Kjetil et al.: Ambulance professionals' experiences of teamwork in the context of a team training programme – a qualitative study. *BMC Emergency Medicine* 24, 2024, č. 108, s. 1–13. <https://doi.org/10.1186/s12873-024-01018-6>
- NAKONEČNÝ, Milan: *Psychologie osobnosti*. Praha: Academia, 2009.
- PETRUS, Michal – SCHWARZ, Zdeněk: *155 let linky 155*. Praha: ZZS hl. m. Praha, 2012.
- PORTELLI, Alessandro: *Smrt Luigiho Trastulliho a jiné příběhy. Forma a význam v orální historii*. Praha: Karolinum, 2020.
- POSPÍŠILOVÁ, Vladimíra – TÓTHOVÁ, Valérie: *Postavení sestry v minulosti, současnosti a budoucnosti*. Praha: NLN, 2022.
- RITCHIE, Donald: *Doing Oral History*. New York: Oxford University Press, 2014.
- SCHINDLER-WISTEN, Petra: Pozor, vizita! Sonda do života zdravotních sester v období tzv. normalizace a transformace. In: Vaněk, Miroslav – Krátká, Lenka (eds.): *Příběhy (ne)obyčejných profesí. Česká společnost v období tzv. normalizace a transformace*. Praha: Karolinum, 2014, s. 419–459.
- SMITH, Raymond – CONN, Alasdair: Prehospital care – Scoop and Run or Stay and Play? *International Journal of the Care of the Injured* 4, 2009, č. 2, s. 23–26. <https://doi.org/10.1016/j.injury.2009.10.033>
- ŠÍN, Robin – ŠTOURAČ, Petr et al.: *Urgentní medicína*. Praha: Galén, 2024.
- TUČEK, Jan: *Sanitky v Československu a Česku 1918–2018*. Praha: Grada, 2019.
- VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel: *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*. Praha: Karolinum, 2022.

Prameny

Akreditovaný kvalifikační kurz řidiče vozidla záchranné služby. *Zdravotnická záchranná služba hl. m. Prahy*. Dostupné z: <https://www.zzshmp.cz/kurz-ridic-vozidla-zzs> (cit. 2. 4. 2025).

- Doplnění nomenklatury funkcí zdravotnických pracovníků o funkci řidiče vozu rychlé lékařské pomoci – ošetřovatele. *Věstník ministerstva zdravotnictví* 6, 1958, č. 2–3, s. 35.
- FRANĚK, Ondřej: Mýty o záchranné službě. *Záchranná služba*. Dostupné z: <https://zachrannaslužba.cz/myty-o-zachranne-sluzbe> (cit. 14. 5. 2025).
- MIKEŠ, Rudolf a kol.: *Příručka pro řidiče zdravotnické dopravy*. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství, 1959.
- MIKEŠ, Rudolf: Příspěvek k organizaci záchranné služby. *Československé zdravotnictví* 9, 1956, č. 4, s. 540–544.
- Pracovali jste u záchranky? *Ústav pro soudobé dějiny AV ČR*. Dostupné z: <https://www.usd.cas.cz/aktuality/pracovali-jste-u-zachranky> (cit. 1. 3. 2025).
- Requal*. Dostupné z: <https://requal.fsv.cuni.cz> (cit. 2. 4. 2025).
- Rozhovor ZZS-005 vedl Jiří Hlaváček (2023). Digitální sbírky ÚSD AV ČR.
- Rozhovor ZZS-008 vedl Jiří Hlaváček (2023). Digitální sbírky ÚSD AV ČR.
- Rozhovor ZZS-013 vedl Jiří Hlaváček (2023). Digitální sbírky ÚSD AV ČR.
- Rozhovor ZZS-014 vedl Jiří Hlaváček (2023). Digitální sbírky ÚSD AV ČR.
- Rozhovor ZZS-015 vedl Jiří Hlaváček (2023). Digitální sbírky ÚSD AV ČR.
- Rozhovor ZZS-019 vedla Olga Nešporová (2023). Digitální sbírky ÚSD AV ČR.
- Rozhovor ZZS-031 vedla Olga Nešporová (2023). Digitální sbírky ÚSD AV ČR.
- Rozhovor ZZS-032 vedla Lenka Krátká (2023). Digitální sbírky ÚSD AV ČR.
- Rozhovor ZZS-034 vedla Olga Nešporová (2023). Digitální sbírky ÚSD AV ČR.
- Rozhovor ZZS-039 vedl Jiří Hlaváček (2023). Digitální sbírky ÚSD AV ČR.
- Rozhovor ZZS-045 vedla Olga Nešporová (2023). Digitální sbírky ÚSD AV ČR.
- Rozhovor ZZS-046 vedla Olga Nešporová (2023). Digitální sbírky ÚSD AV ČR.
- Rozhovor ZZS-047 vedl Jiří Hlaváček (2023). Digitální sbírky ÚSD AV ČR.
- Rozhovor ZZS-052 vedla Hana V. Bortlová (2023). Digitální sbírky ÚSD AV ČR.
- Rozhovor ZZS-057 vedla Olga Nešporová (2023). Digitální sbírky ÚSD AV ČR.
- Rozhovor ZZS-061 vedl Jiří Hlaváček (2024). Digitální sbírky ÚSD AV ČR.
- Rozhovor ZZS-066 vedl Jiří Hlaváček (2024). Digitální sbírky ÚSD AV ČR.
- Rozhovor ZZS-074 vedl Jiří Hlaváček (2024). Digitální sbírky ÚSD AV ČR.
- Sanitka* (Československo 1984, režie Jiří Adamec, 11 epizod).
- ŠVÁBA, Vladimír: Rychlostní limity ZZS KHK. *Symma*. Dostupné z: https://www.symma.cz/dopravniurazy2015/sbornik/prezentace/8_svaba.pdf (cit. 14. 5. 2025).
- Učební plány a osnovy školení pěstounek, sanitářek, sanitářů a řidičů-ošetřovatelů, sanitářů v psychiatrii, sádrovníků, lázeňských a zábalářek. *Věstník ministerstva zdravotnictví* 6, 1958, č. 17, s. 182–191.
- Věstník Ministerstva zdravotnictví České socialistické republiky* 22, 1974, č. 54, s. 217–228.

Vyhláška ministerstva zdravotnictví č. 434/1992 Sb., o zdravotnické záchranné službě.

Vyhláška č. 55/2011 Sb., o činnostech zdravotnických pracovníků a jiných odborných pracovníků.

Zákon č. 96/2004 Sb., o podmínkách získávání a uznávání způsobilosti k výkonu nelékařských zdravotnických povolání.

„Záchranka byla pro ženský tabu“: proměny (zdravotnické) záchranné služby pohledem zdravotních sester

**“The Medical Service Used to Be Taboo for Women”:
Transformations of the Emergency Medical Service from
the Perspective of Nurses**

PhDr. Lenka Krátká, Ph.D.

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., Vlašská 355/9, 118 00 Praha,
CZECH REPUBLIC

kratka@usd.cas.cz

ORCID: 0000-0002-5956-720X

Abstract

The study describes the work of nurses / female paramedics within the emergency medical service over a long-term period, from the 1960s to the first decade of the twenty-first century. The text is divided into two thematic sections. The first focuses on selected aspects of everyday professional life (motivation for entering the profession, working relationships, and the transformation of work in connection with technological development). The second section addresses gender issues, primarily gender stereotypes and their operation within the broader context of the emergency medical service work. The study is based primarily on oral-history interviews with twenty-two women and fifteen men who have acquired the proficiency as nurses or medical paramedics.

Key words

Gender – everyday life – emergency medical service – paramedic – nurse

Acknowledgement / funding

Tato studie je výstupem projektu č. 410/23-05753S Minuty mezi životem a smrtí: proměny zdravotnické záchranné služby a profesní identita jejich zaměstnanců v českých zemích 1952–2003 podpořeného Grantovou agenturou České republiky, jehož řešitelem je Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., a spolurešitelem Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.

Názor, že práce u záchranné služby bývala pro ženy „tabu“, jak se zmiňuje v názvu studie, zazněl v rozhovoru s ženou, která u této zdravotnické složky působí na pozici zdravotní sestra/záchranářka. Ona svůj nástup k záchranné službě přičítá vlivu náhody a šťastné souhry okolností, poněvadž když po deseti letech práce v nemocnici na začátku 90. let hledala jiné uplatnění, u záchranné služby „*pan ředitel bral i holky*“.¹ Jak ale uvidíme dále v textu, po zavedení metodických opatření ministerstva zdravotnictví se ženy-zdravotní sestry ve druhé polovině 70. let dvacátého století stávají důležitou a běžnou součástí výjezdových posádek záchranné služby.

Z čeho tedy pramení názor či přesvědčení, že nejsou u (zdravotnické) záchranné služby vítané, že je pro ženy práce v tomto prostředí tabu, jelikož se jedná o prostor vyhrazený mužům? I této otázce bude v následující studii věnována pozornost, jelikož text se zaměřuje právě na problematiku genderového uspořádání a dynamiky práce u záchranné služby. Širší rámec pro reflexi postavení zdravotních sester a – s ohledem na institucionální vývoj této složky – sester s kvalifikací záchranářek pak nabízí úvod studie, kde jsou zachyceny každodenní zkušenosti těchto žen (i několika mužů) při záchranně životů, a to v dlouhodobém horizontu, zhruba od 60. let 20. století do první dekády nového milénia.

V návaznosti na uvedené tematické okruhy je studie ukotvena v dějinách každodennosti, a zároveň pracuje s genderovou analýzou narativního materiálu. Pokud jde o koncept každodennosti, vychází z předpokladu existence objektivních skutečností na straně jedné a jejich subjektivního prožívání na straně druhé. Teoretickým východiskem pro studium každodennosti je zde přístup jedné z autorit studia dějin každodennosti, Alfa Lüdtkeho, především jeho důraz na dva charakteristické rysy (prožívání) každodennosti, kterým je potřeba věnovat pozornost. Tím prvním je opakování, rutinizace činností, jež lidem dodává jistotu. Druhým faktorem je společenská praxe, historická změna a kontinuita vnímaná jako výsledek jednání konkrétních aktérů,² tedy skutečnost „*že lidé a skupiny své mody vnímání a jednání nastolují pouze a výhradně v síti sociálních vztahů*“.³

Vzhledem k povaze pramene, orálněhistorického rozhovoru, bude pozornost věnována především subjektivní rovině, „*porozumění, jaké to je být historickým*

1 Rozhovor ZZS-012 (sestra, 199X-dosud, Severomoravský kraj) vedl Jiří Hlaváček (2023).

2 LÜDTKE, Alf – TEMPLER, William: Introduction: What Is the History of Everyday Life and Who Are Its Practitioners? In: Lüdtke, Alf (ed.): *The History of Everyday Life: Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life*. Princeton: Princeton University Press, 1995, s. 5–6.

3 SEDLÁK, Petr: Každodennost jako předmět a koncept dějepisného bádání. *Soudobé dějiny* 20, 2013, č. 1–2, s. 130. Autor na základě kritické analýzy nejrůznějších přístupů ke studiu každodennosti nabízí vlastní „pracovní“ definici každodennosti, kterou lze vnímat jako zastřešující rámec pojetí každodennosti také v této studii: „*Každodennost je bezprostředně prožívaný svět člověka, omezený jeho tělesným bytím, svázaný s plynutím času a vpletený do sítě sociálních vztahů, jež je utkána z významů.*“ Tamtéž, s. 156.

(sociálním) aktérem na daném místě a v dané době".⁴ Takovou perspektivu odrážejí i dílčí výzkumná témata, zejména práce u záchranné služby jako životní volba a její specifika v rámci provozu zdravotnických zařízení. Zároveň rozhovory umožňují sledovat individuální pohled na proměny této profese, její chápání a hodnocení ve vztahu k současnému porozumění toho, jak funguje zdravotnická záchranná služba.⁵

V druhé části textu, kde je pozornost věnována některým aspektům genderové problematiky v prostředí záchranné služby, interpretace vycházejí z práce kulturní antropoložky Sherry B. Ortner – konkrétně jejího klíčového textu, v němž se snaží odhalit základní logiku toho, proč jsou ženy v dané kultuře v podřízeném postavení vůči mužům. Autorka vychází ze dvou konceptuálních kategorií – příroda a kultura – a z postulátu, že v každé společnosti je implicitně přítomen a prosazován rozdíl mezi fungováním přírody a kultury (lidského vědomí a jeho produktů). Osobitost kultury pak spočívá ve skutečnosti, že dokáže překonat přírodní podmínky a proměňovat je podle svých cílů. Samotná kultura se tak na určité úrovni vědomí prohlašuje nejen za odlišnou, ale také za nadřazenou přírodě; pocit nadřazenosti spočívá ve schopnosti transformovat – „socializovat“ a „kulturalizovat“ přírodu.

Podřadné či druhořadé postavení žen ve společnosti je následně ukotveno tím, že jsou ženy obecně spojovány s přírodou a muži s (přírodě nadřazenou) kulturou. Podle autorky se tak děje na třech úrovních: 1) tělesnost – ženské tělo a jeho funkce jsou více propojeny s reprodukcí, tudíž blíže přírodě; 2) sociální role, které z této tělesnosti vyplývají, především reprodukční funkce a péče; ty pak ženu ukotvují v prostředí rodiny;⁶ rodina – biologická rodina pověřená reprodukcí a socializací nových členů společnosti – je tudíž protikladem společnosti, jelikož rodinné je podřízeno pravidlům společnosti, která dle této logiky stojí na vyšší úrovni;⁷ 3) tradiční společenské role ženy, jež jsou jí vnuceny kvůli jejímu tělu, pak ženě vtiskují odlišnou psychickou strukturu, která je stejně jako její fyziologická podstata a společenské role vnímána jako bližší přírodě.⁸

4 SEDLÁK, Petr: Každodennost jako předmět a koncept dějepisného bádání, c. d., s. 126, 128. Deterministický přístup ke studiu minulosti, oddělování subjektivní a objektivní roviny je dnes již v sociálních vědách překonaný, zejména z toho důvodu, že nedostatečně zachycuje vzájemné působení obou složek v žité realitě. Tamtéž, s. 127.

5 Interpretace pramenů zde navazuje na tezi Alessandra Portelliho o tom, že orálněhistorické zdroje neodkrývají jen to, co lidé dělali, ale také to, co chtěli udělat či věřili, že dělají, a v neposlední řadě, co si dnes myslí, že v minulosti dělali. PORTELLI, Alessandro: What makes oral history different. In: Perks, Robert – Thomson, Alistair (eds.): *The Oral History Reader*. Adingdon: Routledge, 2016, s. 52.

6 ORTNER, Sherry B.: Is Female to Male as Nature Is to Culture? In: Rosaldo, Michelle Zimbalist – Lampere, Louise (eds.): *Woman, Culture, and Society*. Stanford: Stanford University Press, 1974, s. 73.

7 Tamtéž, s. 78–79.

8 Tamtéž, s. 74.

Ačkoliv tato koncepce stále patří k jedněm z nevlivnějších v druhé vlně feminismu, zaměřené primárně na zpochybňování maskulinní hegemonie, je potřeba mít na paměti i její slabé stránky, zejména příliš univerzalistické pojetí binárních opozic příroda/kultura – ženské/mužské.⁹ Sama autorka později své teze revidovala, s důrazem na kulturní a politickou konstruovanost těchto vazeb.¹⁰ Je proto vhodné doplnit a propojit teoretický základ interpretace rozhovorů s pojetím mužské nadvlády Pierra Bourdieu. Také zde jsou výchozí biologické rozdíly, důležitý je ale význam přisuzovaný mužskému a ženskému tělu, který je sociálně konstruován. Tento somatizovaný společenský řád je aplikován na biologické tělo, takže se zdá být „přirozený“.¹¹

Analýza pramenného materiálu pak bude – v souladu s uvedenými teoretickými východisky – vedena s cílem jednak identifikovat genderové stereotypy v prostředí záchranné služby (tedy „přirozené“ mužské a ženské role), jednak zachytit případné vzorce chování a jednání, které mohou tyto stereotypy narušovat.

Text tímto doplňuje tematicky příbuzné studie či publikace obecně zaměřené na postavení žen a mužů ve zdravotnictví,¹² případně nemocniční provoz a vztahy v rámci týmů,¹³ a rozšiřuje vnímání celé problematiky o historickou perspektivu.

Od zdravotní sestry k záchranářce (historický kontext vývoje záchranné služby, popis souboru rozhovorů)

Problematika institucionalizace zdravotnické záchranné služby není předmětem této studie, je však potřeba alespoň stručně nastínit její poválečný vývoj, který bezprostředně ovlivňoval pracovní možnosti, zapojení a postavení zdravotních sester v této sféře zdravotní péče. V roce 1948 vznikla v rámci Čs. červeného kříže Zdravotnická dopravní služba, která zajišťovala co nejrychlejší transport raněných do nemocnic; posádky vozů tvořili řidiči, později řidič a vyškolený zdravotník. Stanice záchranné služby měly být zřizovány od roku 1953, a to zvláště ve velkých městech a důležitých průmyslových centrech, tento záměr se však

9 Např. DAVIS, Kathy – EVANS, Mary – LORBER, Judith: Introduction. In: Davis, Kathy – Evans, Mary – Lorber, Judith (eds.): *Handbook of Gender and Women's Studies*. Thousand Oaks: SAGE Publications, 2006, s. 2–3.

10 ORTNER, Sherry B.: So, Is Female to Male as Nature Is to Culture? In: Ortner, Sherry B. (ed.): *Making Gender: The Politics and Erotics of Culture*. Boston: Beacon Press, 1996, s. 180.

11 BOURDIEU, Pierre: *Nadvláda mužů*. Praha: Karolinum, 2000, s. 13.

12 S genderovou perspektivou například pracuje publikace věnovaná mentoringu ve zdravotnictví, zde však především ve smyslu doporučení a příkladů dobré praxe: EAST, Barbora – VOŠMIK, Josef a kol.: *Mentoring v medicíně*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2025.

13 Např. KRÍŽOVÁ, Eva: *Proměny lékařské profese z pohledu sociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001; BÁRTLOVÁ, Sylva – CHLOUBOVÁ, Ivana – TREŠLOVÁ, Marie: *Vztah sestra – lékař*. Brno: Národní centrum ošetrovatelství a nelékařských zdravotnických oborů, 2010.

kvůli nedostatku lékařského personálu naplňoval jen velmi pomalu. V 50. letech již mělo být dobrou praxí, že kromě řidiče bude v sanitním voze také lékař; ve skutečnosti však posádku tvořil pouze řidič a ošetřovatel, který absolvoval pouze několikahodinový kurz první pomoci.

Poskytování přednemocniční neodkladné péče (PNP) se v průběhu 60. let zkvalitňovalo a síť zařízení se rozšiřovala, hlavním cílem však zůstával co nejrychlejší převoz pacientů a pacientek do nejbližšího zdravotnického zařízení. Za zlomový ve vývoji PNP lze považovat rok 1974, kdy konkrétní metodická opatření ministerstva zdravotnictví položila základ moderní zdravotnické záchranné služby. Pokud jde o zdravotní sestry, až do 70. let 20. století byly součástí posádek sanitních vozů jen výjimečně; v 80. letech pak standardní posádku tvořili řidič-sanitař, lékař a zdravotní sestra.¹⁴ Významně byly vždy zdravotní sestry zastoupeny na pozici dispečerek záchranné služby.

V roce 1992 byla vyhláškou ministerstva zdravotnictví ustanovena samostatná zdravotnická záchranná služba na okresní a krajské úrovni (na rozdíl od dřívější podřízenosti příslušnému okresnímu či krajskému ústavu národního zdraví nebo začlenění pod určitou nemocnici). Územní střediska záchranné služby zajišťovala dva typy pomoci: 1) rychlá lékařská pomoc (RLP), kde byl součástí posádky vždy lékař, 2) rychlá zdravotnická pomoc (RZP), u které byla posádka tvořena pouze zdravotnickým personálem. Zároveň se zdravotnická záchranná služba profesionalizovala, byl zaveden nový vzdělávací systém pro lékaře a zdravotníky (což se odráží i v životních a profesních drahách narátorek, případně narátorů). Od roku 2003 je zdravotnická záchranná služba zřizována jako samostatná příspěvková organizace na úrovni krajů; a od roku 2012 je její fungování vymezeno samostatným zákonem (374/2011 Sb.).¹⁵ Zdravotní sestra tedy byla součástí posádek sanitních vozů před rokem 1989, zejména v 80. letech, po roce 1989 v důsledku modernizace a profesionalizace dochází ke změně a v současnosti zdravotnickou záchrannou službu zajišťují kromě lékařů/lékařek řidič-záchranář a zdravotnický záchranář, resp. záchranářka.

Popis souboru rozhovorů a metodologie jejich zpracování

Soubor rozhovorů, z něhož tato studie vychází, tvoří životní a profesní zkušenosti celkem 37 narátorů či narátorek, konkrétně 22 žen a 15 mužů, kteří získali kvalifikaci zdravotní sestry (nebo přímo odbornou způsobilost k výkonu povolání zdravotnického záchranáře¹⁶) a v průběhu profesního života přešli k záchran-

14 HLAVÁČEK, Jiří – ZÁVADOVÁ, Irena: Institucionální vývoj přednemocniční neodkladné péče v českých zemích (1792–2003): od dobrovolných záchranných spolků ke zdravotnické záchranné službě. *Historická demografie* 48, 2024, č. 2, s. 169–175.

15 Tamtéž, 176–178.

16 Viz § 18, Zákona č. 96/2004 Sb., Zákon o podmínkách získávání a uznávání způsobilosti k výkonu nelékařských zdravotnických povolání a k výkonu činnosti souvisejících s poskytováním zdravotní péče a o změně

né službě, kde strávili jeho podstatnou část. Projekt byl realizován ve všech krajích České republiky a zachytil zkušenosti celkem 84 pracovníků či pracovnic (zdravotnické) záchranné služby na všech pozicích a všech stupních profesní hierarchie. Zároveň je potřeba upozornit, že se nejednalo o kvantitativní šetření reprezentativního souboru respondentů/respondentek, ale o kvalitativní výzkumný design zaměřený na hloubku porozumění nejrůznějším aspektům práce v tomto specifickém prostředí. Rozhovory byly vedeny v souladu s principy metody orální historie,¹⁷ a to ve struktuře – otevřené životopisné vyprávění doplněné otázkami, které pokrývaly několik tematických okruhů (kariérní dráha, profesní každodennost, fungování zdravotnické záchranné služby).¹⁸

Základní charakteristiky souboru rozhovorů, který je hlavním zdrojem poznání problematiky práce zdravotní sestry/záchranářky, případně záchranáře, jsou následující: šest narátorů (čtyři ženy a dva muži) se narodilo ve 40. letech 20. století, největší podíl, celkem 25 narátorů, se narodil v letech 50. (osm mužů a pět žen) a 60. (devět žen a tři muži); narození pěti žen spadá do 70. let. Tyto nejmladší ženy v souboru rozhovorů začaly ve zdravotnictví, resp. u zdravotnické záchranné služby pracovat až po roce 1989. Zároveň téměř dvě třetiny narátorů (deset žen, deset mužů) působí u zdravotnické záchranné služby i v současnosti, resp. v roce 2024, kdy byly rozhovory pořizeny.

Pokud jde o jednotlivé pracovní pozice, součástí profesní dráhy mužů byla vždy pozice řidiče, kterou si dotyčný později rozšířil o příslušnou záchranářskou kvalifikaci; výjimku tvořili dva absolventi střední zdravotnické školy, kteří přešli k záchranné službě a působili zde primárně jako řidiči. V ostatních případech zhruba polovina narátorů absolvovala doškolovací kurz pro řidiče (jednalo se především o absolventy „nezdravotnických“ oborů, typicky automechanik, zámečnick apod.) a druhá polovina rozsáhlejší odborné vzdělání záchranáře.

V případě žen se jednalo o zdravotní sestry s příslušnou kvalifikací (střední zdravotnická škola, doplněná specializačním vzděláváním, případně vyšší odborná škola), jejichž profesní trajektorie obvykle začínala u delšího působení na pozici zdravotní sestry, typicky v nemocnici; a teprve v důsledku profesních a někdy i životních změn přecházely k záchranné službě. Jedenáct žen-zdravotních sester a dva muži s kvalifikací zdravotní sestry/záchranáře část své profesní kariéry působili také v dispečinku záchranné služby.

Pouze čtyři narátorky uvedly praxi u zdravotnické záchranné služby kratší než dvacet let, tři muži a dvě ženy působili u záchranné služby v průměru 39 let;

některých souvisejících zákonů (zákon o nelékařských zdravotnických povoláních).

17 K metodologickým a etickým principům orální historie viz například: ABRAMS, Lynn: *Oral History Theory*. Milton Park: Taylor & Francis, 2016.

18 Vyhledávání a kontaktování narátorů/narátorek probíhalo několika způsoby: veřejná výzva, metoda tzv. sněhové koule, oslovení příslušných pracovišť.

dalších deset charakterizuje praxe v rozmezí 41 až 48 let, u zbývajících narátorů/narátorek je průměrná délka praxe 33 let. Částečně odlišné jsou motivace mužů a žen při vstupu do zdravotnictví i k záchranné službě. Toto téma a některé aspekty každodennosti práce „u záchranky“ přibližuje následující část textu.

Každodennost profese zdravotní sestry v prostředí záchranné služby

V souladu s teoretickým vymezením každodennosti, zejména důrazem na jednání konkrétních žen a mužů v síti sociálních vztahů, se tato interpretační část zaměří na tři důležité aspekty zkušeností zdravotních sester, a to v časové posloupnosti, od jejich profesních začátků až k současné reflexi výkonu profese. Zachyceny budou nejen motivace pro práci u záchranné služby a některé charakteristické rysy výkonu povolání, ale také dynamika pracovních vztahů. Proměna těchto vztahů i význam práce budou poté nahlíženy optikou dlouholeté zkušenosti narátorek a narátorů s působením v prostředí (zdravotnické) záchranné služby.

„Odmalička jsem měla pocit, že musím o někoho pečovat“¹⁹ (motivace pro práci u záchranné služby)

Výběr budoucího povolání patří k důležitým milníkům života každého jedince, determinuje jeho či její postavení a ukotvení v kultuře dané společnosti. Ačkoliv je možné tento výběr, nezřídka učiněný ještě ne zcela vyzrálými lidmi, či (spolu) rozhodovaný „vně“ jejich vůle – rodiči, vyučujícími, dalšími autoritami – v budoucnu změnit, prvotní volba je pro další profesní směřování klíčová. Jaké tedy byly motivace mladých žen a mužů, když se rozhodovali pro práci ve sféře zdravotnictví? A jaké důvody je vedly k tomu, že začali pracovat u záchranné služby?

Ženy vnímají práci ve zdravotnictví jako zajímavou a potřebnou, hodnotí ji tak často na základě životní zkušenosti (uvádějí například: starali jsme se o nemocnou maminku, měli jsme autonehodu, zemřela mi maminka, když mi bylo šest, hodně jsme chodili do nemocnic).²⁰ V těchto motivacích mohl hrát roli také obecně pozitivně přijímaný obraz ženy-pečovatelky, což zdravotnické prostředí ještě akcentuje; případně se do rozhodování mohly promítnout i mediální obrazy zdravotních sester jako přitažlivých žen.²¹ Zároveň však byly mezi narátorkami ženy, pro něž bylo studium na střední zdravotnické škole pouze východiskem

19 Rozhovor ZZS-010 (sestra-dispečerka, 1987–1992, Praha) vedl Jiří Hlaváček (2023).

20 Osobní zkušenosti a prožitky žen pracujících u záchranné služby se zde neliší od motivací jiných zdravotních sester, které do oboru vstupovaly nejčastěji pod vlivem osobní zkušenosti a také s cílem pomáhat. SCHINDLER-WISTEN, Petra: Pozor, vizita! Sonda do života zdravotních sester v období tzv. normalizace a transformace. In: Vaněk, Miroslav – Krátká, Lenka (eds.): *Příběhy (ne)obyčejných profesí. Česká společnost v období tzv. normalizace a transformace*. Praha: Karolinum, 2014, s. 419–459.

21 Zdravotní sestry v českých seriálech – nic není realitě vzdáleno víc. *Žena-IN*. Dostupné z <https://zena-in.cz/clanek/zdravotni-sestry-v-ceskych-serialech-nic-neni-realite-vzdaleno-vic> (cit. 12. 10. 2025).

„z nouze“, jejich výběr vzdělání byl podmíněn kádrovými hledisky (před rokem 1989), rodinnou situací (blízkost školy, přání rodičů) nebo genderově stereotypním uvažováním – pomáhající profese byla rodinou a nejbližším okolím vnímána jako vzdělání vhodné pro dívku.

Přechod z konkrétního pracoviště, typicky z anesteziologicko-resuscitačního oddělení (ARO), k záchranné službě u žen ovlivňovaly faktory objektivní, zejména samotná institucionalizace zdravotnické záchranné služby a budování jednotlivých pracovišť v regionech, ale také subjektivní – osobní situace, přání, někdy dokonce touha pracovat právě u záchranné služby. Nezřídka byl přechod zdravotní sestry k „záchrance“ i symbolickým oceněním její práce – při zakládání jednotlivých pracovišť si totiž odpovědní pracovníci, lékaři, ředitelé vybírali zdravotnický personál, s nímž měli dobré zkušenosti a vztahy z minulosti.

Zároveň u žen vstupuje do procesu rozhodování o přechodu k záchranné službě jako velmi důležitý faktor jejich rodinná situace a nutnost zajistit péči o děti, což je náročné s ohledem na směnný provoz nebo služby během víkendů a svátků. Ženy jsou tak velmi závislé na rozdělení povinností mezi partnery a možnosti využít pomoc v širší rodině. Ačkoliv se zde nejedná o kvantitativní reprezentativní výzkum, výsledky tudíž nelze příliš zobecňovat, i daný soubor rozhovorů ukazuje, že častěji, případně ve větší míře přebírali část péče o děti matky či sestry narátorek, nikoliv manželé. Pokud bylo podle narátorek rozdělení péče ideální, znamenalo to, že partner se jednak v jejich nepřítomnosti postaral o děti (pouze zřídka také o domácnost), jednak měl pochopení pro manželčinu práci na záchranné službě. Zároveň ale muži plně nepřebírají péči o děti a domácnost, jen dočasně zajišťují ty činnosti, které žena nemůže zabezpečit předem: *„Bylo to o organizaci a přípravě, že bylo navaženo, napečeno, připravený batůžky, svačinky a všechno popsáno. [...] Naštěstí byly děti zdravý a šikovný, takže je vzali v tý době do jeslí, pak už i do školky. [...] A umožnili mi [zaměstnavatel] třeba sloužit noční, kdy já jsem zaopatřila děti, šla do práce na noční a ráno jsem zase zaopatřila děti.“*²²

Žena tak na sebe bere odpovědnost za celý chod domácnosti a participaci dalších členů rodiny vnímá jako pomoc, je závislá na jejich ochotě zapojit se a umožnit jí vykonávat práci, kterou ona chce dělat, která ji naplňuje a která je zároveň společensky vysoce prospěšná. Ačkoliv lze předpokládat, že tento způsob fungování rodiny ještě znásobil její pracovní zátěž a prohloubil nerovnováhu mezi partnery při vykonávání domácích prací,²³ ženy danou skutečnost

22 Rozhovor ZZS-057 (sestra-dispečerka, 199X–dosud, Severočeský kraj) vedla Olga Nešporová (2023).

23 I v současnosti přetrvává takové uspořádání domácností, kdy ženy vykonávají většinu prací, nezávisle na tom, zda jsou zaměstnané nebo ne, a ostatní s pracemi pomáhají (přičemž toto zapojení je vyšší než v minulosti), ale nepřebírají hlavní zodpovědnost za celkovou koordinaci. BIERZKOVÁ, Jana: Rozdělení domácích prací v rodinách s dětmi. *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 7, 2016, č. 1, s. 19.

neproblematizují, stvrzují partnerské role a svoji větší propojenost s prostředím rodiny, domácnosti.

Muži na pozici zdravotní sestry, respektive záchranáře, ze stejného důvodu obdobné problémy sladění profesního a pracovního života neakcentují.²⁴ Částečně odlišné jsou také jejich motivace pro vstup do zdravotnictví. Potřeba pomáhat jako hlavní impuls se projevila u těch mužů, kteří v některém ze zdravotnických zařízení pracovali při výkonu civilní vojenské služby²⁵ a tato zkušenost podnítila jejich zájem o setrvání v oboru. Dva z mužů ze sledovaného souboru absolvovali střední zdravotnickou školu; své motivace ke studiu však v narrativech příliš nerozkrývají. Obecně většina mužů ne-lékařských profesí, kteří sdíleli své zkušenosti v rámci projektu, svůj přechod k záchranné službě nejčastěji spojovala s touhou po dobrodružství a také s potřebou pracovat v prostředí, které je dynamické, není stereotypní: „*Vlastně se dostanete do toho povolání [narátor vzpomíná na dobu, kdy zastával pozici zdravotní sestry v psychiatrické léčebně] a v podstatě si člověk začíná uvědomovat, že tohle přece není až do důchodu. Chyběla mně tam taková ta akčnost.*“²⁶

V případě žen motiv dobrodružství nebyl akcentován, ale implicitně byl v narrativech přítomný, zvláště tam, kde ženy samy rozhodovaly o přechodu k záchranné službě – například v reakci na nábor či ve snaze splnit si profesní sen.

Každodenní vítězství a prohry (vhled do výkonu povolání a pracovních vztahů)

Při sdílení konkrétních pracovních zkušeností se jak ženy, tak muži shodovali v tom, že na práci u záchranné služby je stále baví a přitahuje pocit, který označují jako „adrenalin“. Za tímto výrazem se v jejich vyprávěních skrývá mnoho nejrozličnějších pocitů a vzpomínek na vypjaté či nebezpečné situace, na jejichž konci byla radost z vítězství, ze záchrany lidského života.

Právě takové momenty vyvažují negativa práce – zdravotní sestry upozorňují například na proměnu chování veřejnosti, kdy se častěji než v minulosti setkávají s názorem, „*ty seš tady pro nás, my si tě platíme, to jsou naše daně, tak dělej,*“²⁷ nebo s nárůstem neakutních výjezdů a činností, které dříve zajišťovaly lékařské pohotovosti; kontinuálně je pro ně zatěžující zneužívání záchranné služby. Takové zkušenosti u nich pak vyvolávají otázky po smyslu práce. I když

24 Povaha práce u záchranné služby (vysoká zátěž, nepravidelnost, služby během svátků a podobné faktory) nezřídka také u mužů vedla k problémům v rodinném životě, mohla mít za následek odcizení partnerce, dětem, je zde značné riziko rozvodu. Tato problematika však přesahuje rámec předkládané studie.

25 Zákon č. 18/1992 Sb., Zákon o civilní službě. Podle tohoto zákona mohl občan, který z důvodů svědomí nebo náboženského vyznání odmítal vykonat vojenskou základní službu, nastoupit civilní službu, a to zejména ve zdravotnictví, v sociálních službách, při ochraně životního prostředí a při dalších obecně prospěšných činnostech (viz § 1, odst. 1, 2 zákona).

26 Rozhovor ZZS-013 (řidič-sestra, dispečer, 199X–dosud, Severomoravský kraj) vedl Jiří Hlaváček (2023).

27 Rozhovor ZZS-012 (sestra, 199X–dosud, Severomoravský kraj) vedl Jiří Hlaváček (2023).

„adrenalin“ může v dlouhodobějším horizontu znamenat také stres, možnost zachraňovat životy je motivací, která záchranářky a záchranáře u práce stále drží. Je ale nutné brát v úvahu, že zde reflektované životní a profesní příběhy zprostředkovávají zkušenosti těch, kteří pracovali a pracují u záchranné služby dlouhé roky, dokázali se vyrovnat s problémy, stresem a dalšími negativy své profese.

Co se zdá být v dlouhodobém horizontu konstantní v prostředí záchranné služby, je určité rozvolnění hierarchických struktur lékař/lékařka – zdravotní sestra, zvláště v porovnání s běžným nemocničním provozem. Zdravotní sestry vysoce oceňují menší formálnost vztahů i skutečnost, že v prostředí záchranné služby je sestra pro lékaře daleko více partnerem či spolupracovnící, než je tomu v nemocničním provozu: *„A hlavně ti doktoři, my jsme partáci, není to jak v nemocnici, kdy sestřičky řeknou – pan doktor jde, pan primář jde. U nás – ahoj, přišel Jirka do práce, přišel Kuba do práce. Sedneme si ráno, pokecáme, je to taková rodina.“*²⁸ *„A musím říct, že to byl trošku jiný vztah než normálně ve zdravotnickém zařízení, kde sestra vykonává vlastně to, co doktor poručí. Tady ta práce byla jiná.“*²⁹

Vztah (pocit) rovnosti a spolupráce s lékaři zdravotní sestry prezentují jako cosi samozřejmého, co je dáno prostředím záchranné služby. Pravděpodobně se zde odráží větší propojenost jednotlivých aktérů i akterek při záchranně života, v porovnání s některými nemocničními specializacemi také častější setkávání se smrtí či nutnost řešit krizové, život ohrožující situace a potřeba tyto situace společně sdílet a zvládat.

Na druhé straně je třeba říci, že lékaři a lékařky záchranné služby téma interakcí (rovnosti, přátelštějších vazeb) se zdravotnickým personálem netematizovali³⁰ a mohou hierarchii na pracovišti vnímat odlišným způsobem. Nelze také opominout, že povahu pracovních vztahů ovlivňuje také konkrétní místo či velikost pracoviště – utváření blízkých vazeb mezi lidmi je pravděpodobnější u menších kolektivů, v některých případech bylo dáno i dispozicí prostorů, které posádky využívaly a které znamenaly fyzickou blízkost na pracovišti; svou roli hraje samozřejmě osobnostní nastavení jednotlivců. V dlouhodobém horizontu pak narátorky vnímají určitou proměnu zejména v přístupu k práci, v oddanosti povolání.

28 Rozhovor ZZS-012 (sestra, 199X–dosud, Severomoravský kraj) vedl Jiří Hlaváček (2023).

29 Rozhovor ZZS-028 (sestra-dispečerka, 196X–199X, Praha) vedla Lenka Krátká (2023).

30 V rámci výzkumu bylo realizováno také 37 rozhovorů s lékaři (z toho bylo pět lékařek); závěr odráží zobecněnou zkušenost právě těchto narátorů a narátorek.

„Není to jako za nás“³¹ (generační perspektiva)

S ohledem na soubor rozhovorů, není možné generační hledisko zachytit v komparaci konkrétně vymezených generací. Interpretační závěry v následující části studie tak odrážejí názory a zkušenosti lidí, kteří u záchranné služby pracují desítky let. V podstatě všichni, kteří o své práci zdravotní sestry/záchranářky či záchranáře vyprávějí, si vysoce cení svoji schopnost rychle a efektivně reagovat, případně improvizovat podle konkrétní situace, v níž se při záchranně životů nacházejí. Tím jednak posilují obraz svých kompetencí, jednak konstruují své postavení v rámci záchranné služby jako rovnocenné partnerství ve vztahu k lékaři či lékařce. Pocit zvládání náročných situací, zvláště v souvislosti se záchrannou života, pak může být i určitou satisfakcí, pokud chybí ocenění práce ze strany společnosti, záchrana je považována za samozřejmou „placenou službu“ z daní jednotlivců.

V dlouhodobém horizontu představuje důležitou změnu v záchranářské práci technologický pokrok, modernizace vybavení. Ta na jedné straně znamená větší efektivitu činností při záchranně životů i bezpečnější podmínky práce záchranářských týmů; na straně druhé však proměňuje vnímání vlastní profesní hodnoty. Jde o to, že dřívější nedostatková ekonomika centrálního plánování a technologické zaostávání se promítaly i ve fungování záchranné služby, tudíž také zde lidé v minulosti museli často improvizovat, poradit si v každé situaci i s nedostatečným vybavením. Tyto zásahy dodnes vnímají jako potvrzení svých schopností, odlišují se jimi od současné generace, která má podle mínění pamětníků práci usnadněnou díky dobrému vybavení.³² Zároveň lidé, kteří pracují u záchranné služby dlouhou dobu, se snaží zdůraznit význam svého postavení, svých zkušeností tím, že jsou (byli by) také v současnosti schopni opět pracovat i bez technologických vymožeností.

„A další věc, kterou i slyším, i vidím, že mají dost vysoký sebevědomí ty mladý, co vylezou z těch škol. Nemají žádné zkušenosti a hned – tohle je zastaralý, tohle je starý. A neuvědomují si, že díky tomu starýmu oni teď fungují nově, protože to starý je pořád funkční. A když se rozbije technika, k čemu se vrátíte?

31 Parafráze výroku jedné z narátorek: rozhovor ZZS-057 (sestra-dispečerka, 199X–dosud, Severočeský kraj) vedla Olga Nešporová (2023).

32 Podobně v případech oděvů si uvědomují, že dnešní vybavení je mnohem bezpečnější; na druhé straně to, že v minulosti vše zvládali bez těchto bezpečnostních prvků, vnímají jako důkaz velké odolnosti, síly: *„V létě jsme třeba vyjžděli jenom v bílých kratasech a v košili, v pantoflich, nějakých sandálech. Bezpečnostní obuv? Vůbec nic takového nebylo. My dokonce jezdily i v šatech, takový ty sálkové šaty, jak se nosily.“* Rozhovor ZZS-003 (sestra, 199X–202X, Středočeský kraj) vedl Jiří Hlaváček (2023). Narátorka zde srovnává počátek 90. let se svým pozdějším působením u záchranné služby; masivní modernizace přichází až po roce 1992, kdy se záchranná služba transformuje v samostatné subjekty. Přičemž nejdříve se modernizuje technické vybavení a sanitní vozidla, jež jsou dovážena ze zemí západní Evropy. HLAVÁČEK, Jiří – ZÁVADOVÁ, Irena: Institucionální vývoj přednemocniční neodkladné péče v českých zemích, c. d., s. 179.

*K tužce a k papíru. [...] A oni na tohle zapomínají a už se na nás dívají jako na starý, na opotřebovaný.*³³

Další pomyslný generační střet, který konstruuji narátorky/narátoři, se příliš netýká samotného výkonu práce, ale opět vztahů na pracovišti – starší generace postrádá respekt ze strany mladších spolupracovnic a spolupracovníků: „[...] dneska ti mladí [...] neváží si těch starších, jako my jsme si profesorů vážili.”³⁴ Chybějící respekt z pohledu starší generace také zasahuje do každodenních interakcí („Všechno uměj’ nejlíp, jsou bez praxe, ale znají to nejlíp.”³⁵) a může vytvářet napětí v pracovních kolektivech. Podobně je nahlížen také generačně odlišný přístup k práci (povolání, poslání) zdravotní sestry, záchranáře, záchranářky, potažmo lékařů a lékařek, opět s kritickým přístupem vůči mladým kolegyním a kolegům.

„Máme tady nadšence, to neříkám, jsou, ale není to v takové míře, jako za nás, to jsme byli všichni. Všichni, kdo tuhle práci šel dělat, tak ji fakt chtěl dělat. A překvapuje mě, že dneska oni po dvou, třech letech řeknou, že jsou vyhořelý a já to dělám 42 roků a nemám pocit, že bych byla vyhořelá. [...] A k té práci přistupují jako k práci – to je pro mě práce, já si tady odbydu dvanáct hodin a jdu domů. Neříkám všichni, jo? Ale většina.”³⁶

Předchozí citace je samozřejmě subjektivní výpověď, nelze ji potvrdit příslušnými kvantitativními údaji. Zároveň je pravděpodobné, že ani v minulosti u záchranné služby nepracovali jen ti, kteří zde „fakt chtěli dělat”, jak uvádí narátorka. Důraz, který svému povolání a zejména oddanosti práci přikládá (a který je patrný i v dalších rozhovorech se zdravotními sestrami), je prostředkem, jak se vymezit vůči mladší generaci; ale také projevem nostalgie. Mnohem výrazněji, než hledisko generační ovšem figuruje v představách o dobrém a správném fungování zdravotnické záchranné služby hledisko genderové.

Citlivé ženy a silní muži (genderově podmíněné chování a uvažování v prostředí záchranné služby)

Jak naznačuje titulky druhé části studie, rozhovory odkrývají výrazné působení genderových stereotypů u záchranné služby, které je navíc, alespoň dle vyjádření většiny narátorů i narátorek, přijímáno jako „normální” a „přirozené”. Projevuje se to zejména při rozdělování prací na „ženské” a „mužské”, respektive tam, kde nátoři, ale často také narátorky formulují své představy o ideálním či nejlepším možném fungování záchranné služby. Výrazně genderově podmíněné jsou i názory na samotnou možnost zaměstnávat ženy u záchranné služby, a to navzdory silné feminizaci zdravotnictví.

33 Rozhovor ZZS-057 (sestra-dispečerka, 199X–dosud, Severočeský kraj) vedla Olga Nešporová (2023).

34 Rozhovor ZZS-074 (sestra-dispečerka, 198X–dosud, Východočeský kraj) vedl Jiří Hlaváček (2024).

35 Tamtéž.

36 Tamtéž.

Jak bylo zmíněno výše, nelékařský zdravotnický personál v minulosti téměř výlučně reprezentovaly ženy-zdravotní sestry, ať již ve výjezdových posádkách nebo na dispečincích. V polovině 90. let pak byl ustanoven obor zdravotnický záchranář; a od roku 2009 mohly u záchranné služby pracovat všeobecné sestry se specializací v intenzivní péči. Velký zlom přinesl rok 2011, kdy se změnilý osnovy specializačních programů pro nelékařský zdravotnický personál; všeobecné sestry s příslušnou specializací v intenzivní péči tak musejí absolvovat ještě certifikovaný kurz. Vedle toho je zde samostatný vzdělávací program pro zdravotnické záchranáře/záchranářky, kteří dnes tvoří největší skupinu nelékařského personálu zdravotnické záchranné služby.

V současnosti (údaje dostupné pro roky 2021 a 2020) je mezi záchranáři 44 % žen, přičemž ale došlo k výraznému poklesu zastoupení žen na dané pozici, a to z nadpolovičních 58 % v roce 2005. Pozice zdravotnický záchranář je tak v současnosti jediná ze zdravotnických specializací, kde ženy nadpoloviční většinu tvoří.³⁷ Důvody pro stále převažující zastoupení mužů u záchranné služby mohou být různé, jejich objektivní vysvětlení a zhodnocení by vyžadovalo realizaci rozsáhlejšího výzkumu, zaměřeného nejen kvalitativně, ale také kvantitativně.

Z rozhovorů však vyplývají dvě skutečnosti, které mohou daný stav do značné míry vysvětlovat. Předně je to výrazné genderově determinované rozdělení úkolů, předporozumění tomu, k jakým úkolům se lépe hodí muži a k jakým ženy. Toto rozdělení se jednak odkazuje k podpůrné roli žen, jejich schopnosti vytvářet zázemí: „[...] ženská udržuje pořádek na pracovišti“, „[...] umyje nádobí, dorovná lékárnu, takže ty ženský jsou potřeba“³⁸, jednak je zdůrazňována větší citlivost, empatie žen. Přičemž tyto stereotypy nezdůrazňují pouze muži, ale velmi často také ženy: „A na úklid jsou [ženy] pořádnější. To jsme viděli i tady, že když byli v posádce kluci, tak ne tak dobře to uklidili tu sanitku jako třeba ty holky.“³⁹

Tento pohled na „správné“ uspořádání záchranné služby zcela odpovídá výše nastíněné koncepci Sherry B. Ortner – silné stránky žen jsou asociovány s biologickou daností, ať již je to citlivost, porozumění, větší vnímavost vůči rodině, bytostné propojení s mateřstvím, které pak ovlivňuje chování, úsudek, psychiku: „Ženská vůbec, když je to matka, tak když zasahuje u dětí, hrozně těžko se nastavuje ten mód profesionality.“⁴⁰ Ten samý muž ovšem vzápětí přiznává, že zasahovat u dětí je psychicky náročné pro každého, i pro muže: „[...] to je v prdeli

37 CHOLEVOVÁ, Alexandra: Ženy ve zdravotnictví. Česko v datech. Dostupné z: <https://www.ceskovdatech.cz/clanek/178-zeny-ve-zdravotnictvi/> (cit. 29. 5. 2025).

38 Rozhovor ZS-074 (sestra-dispečerka, 198X–dosud, Východočeský kraj) vedl Jiří Hlaváček (2024).

39 Rozhovor ZS-002 (dispečerka-operátorka, 199X–dosud, Středočeský kraj) vedl Jiří Hlaváček (2023).

40 Rozhovor ZS-053 (řidič-sestra, 198X–dosud, Jihomoravský a Východočeský kraj) vedla Olga Nešporová (2023).

Obr. 1. Sanitní vůz Range Rover a jeho posádka. Prachatice, počátek 90. let 20. století. Archiv ZZS Jihočeského kraje.

*vždycky, ať je to chlap nebo ženská.*⁴¹ Nicméně v závěru opět svůj názor „opravuje“ tím, že u žen je takový prožitek „daleko enormnější“,⁴² aniž by pro takové tvrzení existoval konkrétní důkaz nebo přinejmenším je bylo možné ilustrovat konkrétními příklady.

Další silný argument proti působení žen u záchranné služby, respektive na pozici záchranářek či řidiček je také ukotven v binární opozici mužské–ženské, v jejích odlišné fyzické konstituci. Jedná se o váhu břemen, která mohou ženy nosit a která je nižší než v případě mužů, což odráží například také zákoník práce. Na jedné straně je toto logický argument, na druhé straně u těžších pacientů normu překračují i muži. Navíc slabá konstituce a neschopnost nést těžší břemeno je u žen vnímána jako samozřejmě a přirozeně daná, stejně jako u mužů se automaticky předjímá, že větší zátěž zvládnou. Objektivně však tyto výkony kontrolovány nejsou, tudíž se stereotyp o slabších ženách opírá o kulturně reproduované vzorce. Podobně jsou prezentovány další „přirozené“ rozdíly, například

41 Tamtéž.

42 Tamtéž.

v komunikaci, schopnosti vcítění se do druhých. Pokud ale narátoři a narátorky doplňují tyto obecné úvahy konkrétními příklady, dichotomie mužské-ženské začíná být narušována. Takže jsou zmiňovány silné ženy, které práci zvládnou: „*Máme holku, která váží 50 kilo i s postelí a ta je zdatnější než kdejaký chlapec.*“⁴³ Nebo citliví muži, kteří dobře zvládají psychicky náročné situace, dobře fungují v rodinách či mezi pozůstalými.⁴⁴

Navzdory těmto konkrétním příkladům však v prostředí záchranné služby jak muži, tak ženy udržují a reprodukují nejčastěji až archetypální obraz silného maskulinního muže a křehké ženy. K čemu toto pomyslné rozdělení rolí slouží? Proč navzdory skutečnosti, že téměř polovina záchranářů jsou ženy, v „ideálním“ obraze záchranné služby nejsou brány jako rovnocenné mužům? Odpověď je možné hledat v přetrvávajících genderových stereotypích v širší společnosti, což přesahuje rámec této studie.

Nicméně rozhovory odkrývají ještě jedno vysvětlení, které se vztahuje přímo k prostředí záchranné služby. Většina narátorů mužů – s různou mírou explicitnosti – ženy v důsledku jejich jiné fyzické konstituce označuje jako méně profesionální, případně ohrožující profesionalitu a „stavovskou čest“ celé zdravotnické záchranné služby.

*„My jsme v podstatě ty ženy do výjezdových týmů nebrali z jednoho prostého důvodu. Myslím si, že to nebylo nic jako diskriminujícího. Podle mého, když to člověk chce dělat dobře, nechce si na všechno volat hasiče a různou pomoc sousedů, jak se to děje. Když chci mít takovou, já tomu říkám, stavovská hrdost, tak k pacientovi přijedu a teď je můj a já si ho celýho zajistím až do toho špitálu.“*⁴⁵

Je zde patrná snaha v prostředí záchranné služby udržovat genderový řád, kde je „kultura“ nadřazena „přírodě“ (mužské ženskému), což metaforicky lze aplikovat i na samotný akt záchrany života. Kromě symbolického významu má toto udržování „tradičního“ rozložení genderových rolí i své praktické konsekvence, a to je udržení žen v pozicích, o které muži nemají zájem, ale jejich vykonávání je pro zajištění služby nezbytné. Velmi ilustrativní příklad byl zmíněn v jednom z rozhovorů – odchod žen z dispečinku, když ředitel jedné ze záchranných služeb umožnil ženám přechod na pozici záchranářky, případně řidičky: „[...] a najednou na dispečinku nebylo, kdo by tam sloužil.“⁴⁶

43 Rozhovor ZS-060 (sestra-dispečerka, 199X–dosud, Západočeský kraj) vedl Jiří Hlaváček (2024).

44 „I když bych řekla, že ti kluci třeba, jak je vidím, tak jsou to všichni empatičtí borci, nejsou to nějakí frajeři.“ Rozhovor ZS-025 (sestra-dispečerka, 199X–199X, 2019–dosud, Jihomoravský kraj) vedl Jiří Hlaváček (2023).

45 Rozhovor ZS-008 (řidič-sestra, 1978–dosud, Jihomoravský) vedl Jiří Hlaváček (2023), zdůraznění autorka textu.

46 Rozhovor ZS-005 (řidič-sestra, 199X–dosud, Praha) vedl Jiří Hlaváček (2023).

Byla záchranka pro ženský tabu? (závěr)

Analýza životních a profesních příběhů žen a mužů, kteří působili na pozici zdravotní sestry, případně záchranářky/záchranáře, odkryla některé aspekty každodenního fungování zdravotnické záchranné služby i specifika této práce. Její výlučnost – zejména bezprostřední záchrana životů ve více či méně nestandardních podmínkách, a především mimo lékařské zařízení – je natolik významnou zkušeností, že ze záchranářských týmů, potažmo celých kolektivů utváří specifická společenství, která jsou touto zkušeností spojena a jejím prostřednictvím se vymezují vůči širší společnosti. Jejich pospolitost částečně narušuje generační hledisko (v textu nahlíženo optikou starší, respektive délesloužící generace), jež s sebou nese riziko neporozumění, ale symbolizuje také přirozenou generační obměnu.

Detailnější analýza jednotlivých narativů a osobních zkušeností pak odkrývá další, genderově podmíněné nerovnosti, k čemuž odkazovala i v názvu studie citovaná vzpomínka jedné ze zdravotních sester o tom, že „záchranka byla pro ženský tabu“. Ve skutečnosti se ženy-zdravotní sestry (později záchranářky) stávají důležitou součástí této složky nejpozději od 70. let dvacátého století a jejich místo je zde nenahraditelné.⁴⁷ Přesvědčení o tom, že prostředí záchranné služby zůstává místem, které je ženám hůře přístupné, však zvláště mezi ženami-zdravotními sestrami přetrvává. Muži pracující u záchranné služby pak rozdílů nevnímají, naopak zdůrazňují rovnost prostředí, jelikož se ženy objevují jak mezi záchranáři, tak mezi lékaři a postupně i jako řidičky. Nerovnosti se pak reprodukuje a někdy dokonce prohlubují na úrovni samotného výkonu služby.

Jelikož je záchrana života implicitně spojena s nebezpečím, vyžaduje tato práce akčnost, rozhodnost, dynamiku, odvahu, tedy charakteristiky v genderově stereotypním prostředí tradičně připisovaném mužům. Analýza a interpretace rozhovorů pak potvrdila nejen přítomnost těchto stereotypů v prostředí záchranné služby, ale také jejich reprodukci, na níž participují muži i ženy. S ohledem na praktické a pragmatické důvody (potřeba pracovní síly) i postupnou proměnu společnosti směrem k prosazování rovnosti, nejsou ženy z tohoto prostředí fakticky vylučovány, ale symbolicky je jim vymezována pozice těch slabších, emotivnějších, v konečném důsledku méně výkonných či spolehlivých. Rozhovory ukázaly, že i v současnosti přetrvává přesvědčení o specifických charakteristikách

47 Zdravotnická ročenka České republiky za rok 2021 (poslední dostupná z portálu Ústavu zdravotnických informací a statistiky ČR) uvádí, že v daném roce bylo z celkového počtu 1 030 701 výjezdů celých 81 % (842 472) uskutečněno v režimu rychlé zdravotnické pomoci, tedy posádka ve složení řidič-záchranář a zdravotnický záchranář. *Zdravotnická ročenka České republiky 2021*. Ústav zdravotnických informací a statistiky ČR. Dostupné z: <https://www.uzis.cz/index.php?pg=vystupy--knihovna&id=275> (cit. 15. 10. 2025).

a kvalitách ženské pracovní síly, doprovázena představou „o zvláštní vhodnosti ženy pro nesamostatné, podřízené a služební pozice“.⁴⁸

Tento obraz se narušuje v praxi, kdy celý tým záchranného vozu musí spolupracovat, a ženy (záchranářky, potažmo řidičky, řidičky-záchranářky) jsou – díky kvalifikaci a kompetencím – důležitými aktérkami v rámci posádek zachraňujících životy. Jeho opětovné potvrzení stereotypního obrazu ženy se hledá zejména v biologicky daných rozdílech, ať již je to fyzická konstituce či mateřství, „předurčenost“ pro péči o rodinu a s tím související větší citlivost, zranitelnost.

Literatura

- ABRAMS, Lynn: *Oral History Theory*. Milton Park: Taylor & Francis, 2016.
- BÁRTLOVÁ, Sylva – CHLOUBOVÁ, Ivana – TREŠLOVÁ, Marie: *Vztah sestra – lékařka*. Brno: Národní centrum ošetrovatelství a nelékařských zdravotnických oborů, 2010.
- BIERZKOVÁ, Jana: Rozdělení domácích prací v rodinách s dětmi. *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 7, 2016, č. 1, s. 19–26.
- BOURDIEU, Pierre: *Nadvláda mužů*. Praha: Karolinum, 2000.
- DAVIS, Kathy – EVANS, Mary – LORBER, Judith: Introduction. In: Davis, Kathy – Evans, Mary – Lorber, Judith (eds.): *Handbook of Gender and Women's Studies*. Thousand Oaks: SAGE Publications, 2006, s. 1–10.
- EAST, Barbora – VOŠMIK, Josef a kol.: *Mentoring v medicíně*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2025.
- HLAVÁČEK, Jiří – ZÁVADOVÁ, Irena: Institucionální vývoj přednemocniční neodkladné péče v českých zemích (1792–2003): od dobrovolných záchranných spolků ke zdravotnické záchranné službě. *Historická demografie* 48, 2024, č. 2, s. 155–185.
- CHOLEVOVÁ, Alexandra: Ženy ve zdravotnictví. *Česko v datech*. Dostupné z: <https://www.ceskovdatech.cz/clanek/178-zeny-ve-zdravotnictvi/> (cit. 29. 5. 2025).
- KŘÍŽOVÁ, Eva: *Proměny lékařské profese z pohledu sociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001.
- LÜDTKE, Alf – TEMPLER, William: Introduction: What Is the History of Everyday Life and Who Are Its Practitioners? In: Lüdtke, Alf (ed.): *The History of Everyday Life: Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life*. Princeton: Princeton University Press, 1995, s. 3–40.
- ORTNER, Sherry B.: Is Female to Male as Nature Is to Culture? In: Rosaldo, Michelle Zimbalist – Lamphere, Louise (eds.): *Woman, Culture, and Society*. Stanford: Stanford University Press, 1974, s. 68–87.

48 WAGNEROVÁ, Alena: *Žena za socialismu. Československo 1945–1974 a reflexe vývoje před rokem 1989 a po něm*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2017, s. 73.

- ORTNER, Sherry B.: So, Is Female to Male as Nature Is to Culture? In: Ortner, Sherry B. (ed.): *Making Gender: The Politics and Erotics of Culture*. Boston: Beacon Press, 1996, s. 173–180.
- PORTELLI, Alessandro: What makes oral history different. In: Perks, Robert – Thomson, Alistair (eds.): *The Oral History Reader*. Adingdon: Routledge, 2016, s. 48–57.
- SEDLÁK, Petr: Každodennost jako předmět a koncept dějepisného bádání. *Soudobé dějiny* 20, 2013, č. 1–2, s. 120–157.
- SCHINDLER-WISTEN, Petra: Pozor, vizita! Sonda do života zdravotních sester v období tzv. normalizace a transformace. In: Vaněk, Miroslav – Krátká, Lenka (eds.): *Příběhy (ne)obyčejných profesí. Česká společnost v období tzv. normalizace a transformace*. Praha: Karolinum, 2014, s. 419–459.
- WAGNEROVÁ, Alena: *Žena za socialismu. Československo 1945–1974 a reflexe vývoje před rokem 1989 a po něm*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2017.
- Zdravotní sestry v českých seriálech – nic není realitě vzdáleno víc. *Žena-IN*. Dostupné z: <https://zena-in.cz/clanek/zdravotni-sestry-v-ceskych-serialech-nic-neni-realite-vzdaleno-vic> (cit. 12. 10. 2025).
- Zdravotnická ročenka České republiky 2021*. Ústav zdravotnických informací a statistiky ČR. Dostupné z: <https://www.uzis.cz/index.php?pg=vystup--knihovna&id=275> (cit. 15. 10. 2025).

Rozhovory

- Rozhovor ZZS-002 vedl Jiří Hlaváček (2023). Digitální sbírky ÚSD AV ČR.
- Rozhovor ZZS-003 vedl Jiří Hlaváček (2023). Digitální sbírky ÚSD AV ČR.
- Rozhovor ZZS-005 vedl Jiří Hlaváček (2023). Digitální sbírky ÚSD AV ČR.
- Rozhovor ZZS-010 vedl Jiří Hlaváček (2023). Digitální sbírky ÚSD AV ČR.
- Rozhovor ZZS-012 vedl Jiří Hlaváček (2023). Digitální sbírky ÚSD AV ČR.
- Rozhovor ZZS-013 vedl Jiří Hlaváček (2023). Digitální sbírky ÚSD AV ČR.
- Rozhovor ZZS-025 vedl Jiří Hlaváček (2023). Digitální sbírky ÚSD AV ČR.
- Rozhovor ZZS-028 vedla Lenka Krátká (2023). Digitální sbírky ÚSD AV ČR.
- Rozhovor ZZS-053 vedla Olga Nešporová (2023). Digitální sbírky ÚSD AV ČR.
- Rozhovor ZZS-057 vedla Olga Nešporová (2023). Digitální sbírky ÚSD AV ČR.
- Rozhovor ZZS-060 vedl Jiří Hlaváček (2024). Digitální sbírky ÚSD AV ČR.
- Rozhovor ZZS-074 vedl Jiří Hlaváček (2024). Digitální sbírky ÚSD AV ČR.

Každodennost pracovníků zdravotnické záchranné služby – vyrovnávání se smrtí

Everyday Life of Employees of the Emergency Medical Service – Coming to Terms with Death

Mgr. Olga Nešporová, Ph.D.

Etnologický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i., Na Florenci 3,
110 00 Praha, CZECH REPUBLIC

nesporova@eu.cas.cz

ORCID: 0000-0001-6506-9533

Abstract

The study examines how employees of the emergency medical service in the Czech Republic come to terms with death and crisis situations. It is based on oral history research and focuses on the everyday practice and experience of emergency medical service staff – physicians, nurses, drivers, and paramedics. It presents an actor's perspective on death and deals with the early period of the modern emergency medical service, from the 1970s to the early twenty-first century. The article provides an overview of the attitudes towards death held by paramedics, but it primarily focuses on the strategies they have adopted to be able to cope psychologically with extreme situations and with patients' deaths. The article also explores which cases emergency medical service employees consider the most difficult, as well as what they think and do in relation to their own psychological hygiene.

Key words

Emergency medical service – death – oral history – psychological hygiene – paramedic – physician – trauma

Acknowledgement / Funding

Tato studie je výstupem projektu č. 410/23-05753S *Minuty mezi životem a smrtí: Proměny zdravotnické záchranné služby a profesní identita jejích zaměstnanců v českých zemích 1952-2003*. podpořeného Grantovou agenturou České republiky, jehož řešitelem je Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., a spoluřešitelem Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.

Práce personálu zdravotnické záchranné služby je v mnohém velmi náročná. Vyžaduje rychlou akci, ale často zároveň maximální soustředěnost v okamžiku zásahu, schopnost rychlého a správného rozhodování, nechybování, a to za okolností, které se liší. K tomu mnohdy přispívá i nedostatek potřebných informací o pacientovi. Oproti práci v nemocnici za stabilních podmínek, uspořádání a příslušné zdravotní dokumentace o pacientovi je to práce s vyšší mírou nevyzpytatelnosti. Noční směny jsou rovněž náročné pro lidský organismus, „záchranáři“¹ při nich musí podávat kvalitní výkony, a pokud je to potřeba, musí fungovat stejně dobře jako ve dne. Jako zátěžové lze rozhodně vnímat setkávání se se smrtí. Záchranáři jsou těmi, kdo ji dokážou odvrátit, anebo také ne.

Z povahy věci je setkání se smrtí a řešení dalších krizových situací a situací ohrožujících život běžnou součástí práce zdravotnických záchranářů. Primárním účelem zdravotnické záchranné pomoci, která se na území České republiky jakožto rychlá lékařská pomoc plošně etablovala v 70. letech 20. století, byly právě výjezdy k pacientům v ohrožení života a po těžkých úrazech. Mezi nejčastější stavy bezprostředně ohrožující život patří poruchy základních životních funkcí, tedy poruchy vědomí, dýchání a krevního oběhu. Rovněž mnohé úrazy vyžadují rychlé lékařské ošetření, jinak by vedly ke smrti nebo trvalému poškození zdraví. Tyto úlohy záchranné službě zůstaly, i když je pravda, že dnes vyjíždí sice častěji, ale mnohokrát též k méně závažným případům.² Záchranáři při své práci zažívají i neúspěchy, když se život nepodaří zachránit. Setkávání se zátěžovými situacemi, které mají vliv na jejich psychiku, je zhruba pro třetinu z nich běžné téměř při každé službě, další třetina se do takových situací dostává každý týden.³

Na úvod považuji za nezbytné připomenout širší kontext přistupování ke smrti v moderních společnostech. Tento základní rámec totiž ovlivňuje všechny, včetně zdravotníků. Udává způsob, jak sami na smrt reagují i jak se od nich očekává, že mají reagovat, když zachraňují pacienty nebo řeší smrt s jejich blízkými. Mnozí

1 Termín záchranáři zde užívám jako synonymum pro personál zdravotnické záchranné služby, zahrnuje všechny členy výjezdové posádky (lékař, zdravotní sestra, záchranář, řidič) a dispečery.

2 HLAVÁČEK, Jiří – ZÁVADOVÁ, Irena: Institucionální vývoj přednemocniční neodkladné péče v českých zemích (1792–2003): od dobrovolných záchranných spolků ke zdravotnické záchranné službě. *Historická demografie* 48, 2024, č. 2, s. 175–178; URBÁNEK, Pavel: Pohled důchodce – „Když si nikdo nestěžuje, je něco špatně!“ *Urgentní medicína* 27, 2024, č. 2–3, s. 39; ŠEBLOVÁ, Jana: Úvodní slovo. *Urgentní medicína* 21, 2018, č. 4, s. 3.

3 Podílý pocházejí ze zjištění kvantitativního výzkumu realizovaného v roce 2016 mezi členy Integrovaného záchranného systému (IZS). Šetření sledovalo četnost setkávání se respondentů při výkonu povolání s mimořádnou událostí, která má výrazný vliv na jejich psychiku. Pracovníci Zdravotnické záchranné služby vykazovali nejvyšší četnosti v kategoriích „téměř každou službu“ a „jednou za týden“, výrazně tím převyšovali jak dotazované příslušníky Hasičského záchranného systému ČR, tak příslušníky Policie ČR. RALBOVSKÁ, Dana Rebeka – ŠÍN, Robin – RALBOVSKÁ, Denisa Charlotte: Vliv psychické zátěže u členů Integrovaného záchranného systému. *Urgentní medicína* 20, 2017, č. 3, s. 33. Přímý dotaz na setkávání se smrtí sice položen nebyl, nicméně je jasné, že právě pracovníci Zdravotnické záchranné služby se s ní v porovnání s dalšími aktéry IZS setkávají nejčastěji.

Obr. 1. Transport pacienta. Jižní Čechy, počátek 90. let 20. století. Archiv ZZS Jihočeského kraje.

historici a společenští vědci upozorňovali na to, že smrt se v moderních společnostech v průběhu 20. století postupně stala skrývaným, až tabuizovaným tématem.⁴ Souviselo to s dalšími proměnami i s tím, že ve vyspělých zemích již v 19. století (a u nás až ve 20. století) významně poklesla úmrtnost. Lidé se tak se smrtí setkávali výrazně méně často a podle některých autorů byla smrt vědomě zakrývaná i proto, že si nechtěli připomínat četná úmrtí, ke kterým došlo ve dvou světových válkách.⁵ Paralelně s tím došlo i k dalším změnám a autoritu nad smrtí převzali od duchovních lékaři.⁶ Zatímco smrt v tradičních společnos-

4 ARIÈS, Philippe: *Dějiny smrti*. I., II. Praha: Argo, 2000; ARIÈS, Philippe: *Western Attitudes toward Death: From Middle Ages to the Present*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1976; JUPP, Peter C. – WALTER, Tony. *The Healthy Society*: 1918–98. In: Jupp, Peter C. – Gittings, Clare (eds.): *Death in England*. Manchester: Manchester University Press 1999, s. 256–282; WALTER, Tony: *The Revival of Death*. London: Routledge, 2002.

5 JUPP, Peter C. – WALTER, Tony: *The Healthy Society*, c. d., s. 256–261. Katherine Merridale zase vysvětlovala vytěsnění tématu smrti z veřejného prostoru na příkladu Ruska tím, že lidé si nechtěli připomínat válečné hrůzy a rovněž úmrtí v gulazích. MERRIDALE, Catherine: *Night of Stone. Death and Memory in Russia*. London: Granta Books, 2000.

6 Na tyto proměny upozornil WALTER, Tony: *The Revival of Death*, c. d.

tech byla častá, nevyzpytatelná a lidé ji považovali za nevyhnutelnou, francouzský historik Ariès ji označoval za „ochočenou“,⁷ v moderních společnostech se nejen podle něj⁸ stala „divokou“, protože zmizely tradiční náboženské obřady, kterými byla dříve tišena. Lékaři se smrtí bojovali sice někdy úspěšně, ale pokud ne, neměli na rozdíl od duchovních již žádné prostředky, jak její nezvratnost překonat. Navíc svědčila o jejich neúspěchu, což je považováno za jeden z hlavních důvodů pro její vytěšňování.⁹ Někteří autoři hovoří dokonce o její tabuizaci, která byla pro druhou polovinu 20. století typická i u nás.¹⁰

Jak ke smrti přistupují zdravotničtí záchranáři? Jaké k ní zauímají postoje a jak se s ní vyrovnávají? K zodpovězení těchto otázek využijeme orálněhistorický výzkum zaměřený na každodenní praxi pracovníků záchranné služby na území České republiky. S narátory jsme hovořili především o jejich minulých zkušenostech, časově tak budu referovat zejména o období konce 20. století a počátku 21. století. Článek je členěn do několika základních oddílů. První zahrnuje úvod a popis výzkumu, následuje podkapitola věnovaná postojům ke smrti, třetí část se zaměřuje na konkrétní postupy vyrovnávání se smrtí pacienta; poslední oddíl je pak věnován psychohygieně a tomu, jak ji záchranáři ve svém životě uplatňují, byť by oni sami tento termín nepoužili. Závěr pak stručně shrnuje základní zjištění ve sledované oblasti.

O výzkumu

Studie je založena na výzkumu sestávajícím se z orálněhistorických rozhovorů s pracovníky zdravotnické záchranné služby, který byl realizován v letech 2023 až 2024. Rozhovory s minulými i současnými pracovníky záchranné služby nám poskytly unikátní data, která umožňují sledovat každodennost a přístupy, které nejsou jinak dobře zachytitelné například v archivních datech. Mým cílem bylo propojit tento přístup s přístupem fenomenologickým a podtrhnout pohledy a zkušenosti respondentů a jejich názory na určité jevy. V sociální antropologii se jedná o pohled aktéra, tedy pohled emický.

Hlubkové rozhovory jsme vedli s aktuálními a bývalými pracovníky záchranné služby, kteří zastupovali různé profesní role, včetně lékařů (36), zdravotních sester (33), vedoucích pracovníků (22), řidičů (18), dispečerů (14), administrativních pracovníků (3) a techniků (1). Mnoho narátorů mělo dvě role, někteří

7 ARIÈS, Philippe: *Dějiny smrti*, c. d.; ARIÈS, Philippe: *Western Attitudes toward Death: From Middle Ages to the Present*, c. d.

8 Podobně líčil smrt v moderních společnostech WALTER, Tony: *The Revival of Death*, c. d, s. 18–22, 47–56, 185–186 nebo ELIAS, Norbert: *O osamělosti umírajících v našich dnech*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 1998.

9 WALTER, Tony: *The Revival of Death*, c. d.; WALTER, Tony: Modern death: taboo or not taboo? *Sociology* 25, 1991, č. 2, s. 293–310.

10 PŘÍDALOVÁ, Marie: Proč je moderní smrt tabu? *Sociologický časopis* 34, 1998, č. 3, s. 347–361.

i více. Lékaři obvykle zastávali také vedoucí manažerské pozice, dotazovaní muži často pracovali zároveň jako řidiči a zdravotní sestry, protože byli postupem času nuceni dodělat si vyšší vzdělání, když chtěli poskytovat záchrannou pomoc. Zdravotní sestry ženy často pracovaly jak v terénu na výjezdech, tak na dispečerských stanicích. Účelový výběr participantů výzkumu měl za cíl zachytit různé perspektivy v rámci záchranné služby. Nejenomže narátory působili na různých pozicích, ale rovněž pocházeli z různých částí České republiky. Celkem jsme hovořili s 81 narátory, z nichž bylo 29 žen. Tato disproporce v zásadě odpovídá reálnému zastoupení, protože v porovnání s muži sloužily ženy u záchranné služby méně často.

Všechny rozhovory byly vedeny osobně, aby byla atmosféra příjemnější a uvolněnější, posílila se vzájemná důvěra a podpořilo se sdílení zkušeností. Rozhovory byly individuální¹¹ a vedlo je celkem pět tazatelů. Většina rozhovorů (71) přitom byla realizovaná jedním ze dvou tazatelů.¹² Rozhovory se konaly v různých prostředích, nejčastěji v domácnostech participantů, restauracích nebo na pracovištích, podle jejich preferencí. Délka rozhovorů se značně lišila, od 20 minut do čtyř a půl hodiny, přičemž průměrný rozhovor trval jednu hodinu a 46 minut. Všechny rozhovory byly nahrány a následně přepsány, u 17 přepisů byla na základě přání narátorů provedena autorizace.¹³ Od všech 81 účastníků byl získán písemný informovaný souhlas, čímž byla zajištěna etická shoda a posílena transparentnost výzkumného procesu. Data jsou uložena v archivu Ústavu soudobých dějin AV ČR a v archivu Ústavu etnologie AV ČR.¹⁴

Analýza dat byla provedena s pomocí softwaru ATLAS.ti, který byl použit ke kódování přepisů rozhovorů a pro lepší správu a organizaci rozsáhlého shromážděného materiálu. Zejména bylo použito otevřené tematické kódování, kódování pomocí vyhledávání klíčových slov a následná kategorizace. Veškerá analýza byla pouze kvalitativní, kvantitativní metody nebyly použity. Vzhledem k povaze a rozmanitosti materiálu z rozhovorů byly všechny úryvky týkající se smrti, umírání a resuscitace znovu pročitány a porovnávány s ohledem na postavení mluvčího. To umožnilo jejich vzájemné srovnání a vymezení hlavních vzorců a přístupů, které jsou ve studii prezentovány.

11 S výjimkou dvou případů, v jednom byly přítomné dvě tazatelky, ve druhém dvě narátorky.

12 Nejvíce rozhovorů realizovali Jiří Hlaváček (49) a Olga Nešporová (22).

13 Pokud narátor požádal o autorizaci, ale následně ji neučinil (9 rozhovorů), informace z rozhovoru jsme sice analyzovali, ale neuvádíme přímé citace z těchto rozhovorů.

14 V souladu s etickými pravidly projektu jsou data v současné době přístupná pouze vědecké veřejnosti v Ústavu soudobých dějin AV ČR, který je hlavním řešitelem výzkumného projektu a všechna je shromažďuje. V archivu Etnologického ústavu AV ČR jsou uložena pouze data z rozhovorů vedených Olgou Nešporovou a nejsou veřejnosti přístupná.

Postoje ke smrti

Postoje ke smrti nejsou mezi záchranáři rozhodně jednotné. Výzkum ukázal, že se liší i podle věku a délky praxe, a lze tedy říci, že se v průběhu života proměňují. Mnozí starší záchranáři a záchranářky zmínili, že smrt ve starším věku vnímají jinak s tím, jak se i ta jejich blíží. Do určité míry platí, že s ní méně bojují a mají k ní větší respekt. Přístupují k ní zpravidla citlivěji, protože si intenzivněji než v době svého mládí uvědomují vlastní smrtelnost. Spíše než o smrti samotné přemýšlejí o umírání, protože jak uváděli, znají všechny možné způsoby, jak lze zemřít, a ví, jak by sami zemřít nechtěli. Z rozhovorů vyplynulo, že mladí záchranáři mají v porovnání se staršími kolegy větší tendenci smrt negovat. Nemusí to být obecné, ale profesně mladší záchranář bude spíše zachraňovat lidský život za každou cenu, zatímco ten starší, který už má mnohem více zkušeností, se spíše rozhodne, že resuscitace v určitém případě není dobrou volbou. Seniorní lékař nebo lékařka bude rozvažovat další okolnosti a zachraňovat život člověka především tehdy, pokud je nějaká naděje na další hodnotný život. Stejná osoba by se v juniornější pozici pravděpodobně rozhodovala trochu jinak a záchrana života by pro ni byla významnější, důležitější a přednější, a to bez ohledu na další konsekvence.

Více než smrt samotná jsou důležitější další okolnosti. I záchranáři vnímají jinak smrt starého člověka a smrt dítěte. Jedna ze zdravotních sester pracujících u záchranné služby od poloviny 80. let 20. století v rozhovoru zdůraznila právě ony rozdílné okolnosti: *„Já vám to řeknu asi takhle. Je smrt a smrt. Jo? Smrt dítěte hrozné, strašné; smrt nemocného starého člověka vysvobození a, já nevím, jak bych to řekla. Jako u dětí to je špatné, pokud to není opravdu nějaké hodně těžce nemocné dítě. Říkám, u těch starých, pokud už ten věk je opravdu vysoký a vidíte, že ten člověk leží, pomalu už ani nevnímá, neví, tak to беру jako vysvobození pro něj i pro tu rodinu.“*¹⁵ Další sociální okolnosti tedy byly pro setkání se smrtí zatěžující. Mnozí záchranáři se zmínili, že právě smrt dětí je pro ně tím, s čím se nejhůře vyrovnávají. Na těžce raněná či mrtvá těla se dá zvyknout a je to nezbytné, pokud je chtějí ošetřovat. Záchranáři se ovšem musí umět vyrovnat i s dalšími okolnostmi a sociálními konsekvencemi, a to je právě to, co je těžké. To, co budí negativní emoce a musí být překonáváno.

Jak se svěřil jeden ze seniorních lékařů: *„smrt je součást života, s ní to končí. Ta smrt spíše se týká [živých], těm mrtvým už je to jedno“*.¹⁶ Úkolem lékaře pak je stanovit příčinu úmrtí a vypsát úmrtní list, což je rutina, na kterou jsou lékaři

15 Rozhovor (ZZS-075) ze dne 24. 5. 2024 se zdravotní sestrou a dispečerkou působící ve zdravotnické záchranné službě ve Východočeském kraji od poloviny 80. let 20. století. Vzhledem k historickému zaměření výzkumu používáme staré krajské členění z let 1960–2000.

16 Rozhovor (ZZS-070) ze dne 18. 4. 2024 s lékařem působícím ve zdravotnické záchranné službě Středočeského kraje od konce 90. let 20. století.

zvyklí, a nemají velké problémy s tím, aby ji zvládli. Co ale může být obtížnější a náročnější, je komunikace s rodinou: „[...] vysvětlit to té rodině a předat té rodině, že vlastně pro toho člověka buď je to jakoby vysvobození, když jsou to nějaké ty nevyléčitelné stavy, nebo aby se s tím ta rodina smířila, tak to je na tom to nejsložitější.“¹⁷

Na druhou stranu mohou být častá setkání se smrtí určitým způsobem pro smýšlení člověka i prospěšná. Alespoň se o tom zmínil jeden z lékařů, který upozornil na to, že práce u záchranné služby vlastně změnila celý jeho pohled na život v tom smyslu, že si jej víc váží a dokáže rozlišit důležité věci od malichernosti: „[...] normální člověk možná vidí jednoho, dva mrtvé za celý svůj život. Vy to vidíte na záchranné službě možná i za den, takže určitě vám to změnilo životní priority a řekl bych, že se naučíte velice rychle rozlišovat, co je v tom životě podstatné a co je takové to, řekněme, odložitelné nebo v uvozovkách možná víc balastní.“¹⁸ Přestože je tedy setkání se smrtí náročné a zatěžující, zvláště pokud jsou okolnosti dramatické nebo zemře dítě či mladý člověk, lze i taková setkání přerámovat tak, aby člověku pomohla v osobním životě. Takový postoj lze zároveň vnímat jako jeden ze způsobů, jak se s krizovými situacemi u záchranné služby vyrovnávat. Jedná se o určitý životní nadhled, který si lékaři i další pracovníci záchranné služby musí vytvořit, aby svoji profesi mohli vykonávat.

I ti nejzkušenější nicméně připouštěli, že je setkání se smrtí stále nějakým způsobem ovlivňuje, byť jsou si vědomi, že je nezbytnou součástí života: „K životu patří smrt stejně jako zrození, je to naprosto přirozená záležitost. Pokud zemřel člověk ve věku nebo na nějaké závažné choroby ve věku, ano, je to smrt, je to smutné, ale takový je život. Pokud zemře mladý člověk při nehodě, promiňte mi, a je na s***u, tak to s váma zamává.“¹⁹

Postupy vyrovnávání se se smrtí pacienta

Vyrovnat se se smrtí ve společnosti, kde smrt není tak častá a je spíše zakrývána, než že by se o ní hovořilo, nemusí být lehkým úkolem. Zdravotníci pracující na záchranné službě jsou těmi, kteří jsou schopni smrt oddalovat, nicméně když nastane, musí se s jejím příchodem vyrovnat. Pokud toho nejsou schopni, není reálné, aby takovou práci delší dobu vykonávali. My jsme rozhovory vedli především s těmi, kteří na „záchrance“ pracovali dlouhodobě a s touto prací se identifikovali, lze je považovat za ty, kterým se to povedlo. Způsoby, jak to činili, byly různé, ale některé styčné body se objevovaly u mnoha z nich.

¹⁷ Tamtéž.

¹⁸ Rozhovor (ZZS-016) ze dne 4. 4. 2023 s lékařem působícím u zdravotnické záchranné služby ve Středočeském a Severomoravském kraji od počátku 90. let 20. století.

¹⁹ Rozhovor (ZZS-045) ze dne 8. 8. 2023 s lékařem působícím ve zdravotnické záchranné službě Severočeského kraje od počátku 90. let 20. století.

Především je nezbytné rozlišit dvě roviny. První rovina zahrnuje akci, tedy schopnost rychlého zásahu, rozhodování a konání v krizové situaci, včetně takových, které jsou na první pohled pro nezkušeného člověka traumatizující. Druhá rovina spočívá ve schopnosti smířit se s neúspěchem, v daném případě se ztrátou života pacienta. Pro obě roviny používají záchranáři zpravidla jiné strategie zvládání, které mohou být více či méně propojené. Často souvisí s jejich celkovými postoji ke smrti a s typem osobnosti. Setkávání se smrtí nějak formuje náhled na ni, podle mnohých však nikoliv tak, že by si na ni člověk plně zvykl a nebral ji vážně. Mnozí narátoři v rozhovorech zmínili, že plně přijímat lze smrt starého člověka, ale nikoliv úmrtí mladých lidí a dětí. Nad tím nelze „jen mávnout rukou“, to zkrátka nejde.

Řada dotazovaných se v rozhovoru zmínila, že má ke smrti respekt. Tento postoj jim vlastně zároveň umožňuje vyrovnat se například s neúspěšnou resuscitací. Uvědomují si, že jako zdravotníci mohou do osudu zasáhnout, ale současně i to, že to někdy není v jejich silách. Zároveň se snaží vyhýbat situacím, kdy by mohli sami sebe obvinít z toho, že pro pacienta neudělali dostatek, a zapříčinili tak jeho smrt. Zmínila se o tom sestra pracující u záchranné služby již od 70. let 20. století. „Vždycky je to velký respekt [ke smrti]. Velký respekt a víte dobře, že to máte teď prostě v ruce, mnohdy, ne vždycky, že jo, někdy přijedete pozdě, někdy prostě to není tak závažné a tak dále. Ale víte, že uděláte pro toho člověka, a je to jedno, jestli je mu 80 nebo pět měsíců, to, co ve vás je a co udělat musíte a kolikrát děláte mnohem víc a přijde ten doktor a rve vás pryč od toho člověka – nech toho, už toho nech. A já furt si říkám – ne, ještě se mi zdálo, že by mohl [žít], jo? Ten předěl mezi životem a smrtí je miniaturní, že jo. Ani ne těch pět minut, jak se říká, kolikrát to je mnohem míň. A když neuděláte to, co máte, nebo přijedete pozdě, tak víte dobře, že jste to zavinil, je to špatné.“²⁰

Udělat pro daného člověka maximum v první rovině při zásahu je jednou ze strategií, která pomáhá i v rovině druhé, o čemž bude pojednáno níže.

Pokud zůstaneme ještě u roviny první, můžeme konstatovat, že mnozí z dotazovaných záchranářů a lékařů v rozhovorech uvedli, že v okamžiku zásahu jednají do značné míry automatizovaně a tak, aby nevnímali emoce, které by mohly paralyzovat jejich počínání. Jedná se v zásadě o profesionalitu a připravenost zasáhnout. Jeden z lékařů pro ilustraci připomněl vlastní zkušenost, kdy se na dovolené nečekaně setkal s traumatickým krvácivým poraněním, kdy byl dotyčný odnášen na nosítkách týmem záchranářů. Připustil, že ho to velmi překvapilo včetně toho, že nebyl úplně ve stavu, aby mohl takového člověka ošetřit. Vysvětloval to tím, že nebyl na danou situaci připravený a nepočítal s ní. Naproti tomu v práci, když jede na výjezd, se už cestou psychicky připravuje na situaci,

20 Rozhovor (ZZZ-067) ze dne 8. 4. 2024 se zdravotní sestrou působící u záchranné služby na území Západočeského kraje od konce 70. let 20. století do počátku 20. let 21. století.

kteřou bude muset řešit a nedělá mu problém zasáhnout. Někteří to nazývali otupením, jiní obrněním či rutinou. Šlo o zvyk rychle reagovat a konat ve vypjatých situacích.

Jeden ze způsobů, jak sebe i ostatní uvést do akceschopného stavu, zahrnoval využití humoru. Suchý humor pomáhal odlehčit situaci i pro členy posádky. Na to v rozhovoru vzpomínal jeden z řidičů záchranářů, kterému zpočátku tento přístup ze strany lékaře připadal nevhodný. Později jej však také přijal jako účinný prostředek, jak si zachovat klidnou hlavu v zátěžových situacích: *„A já jsem za ním pak [po výjezdu] šel a říkám – pane doktore, můžu se vás na něco zeptat? Jo, jo, co by tě zajímalo? Já povídám – no mně se nelibil ten váš humor, nad člověkem, který umírá nebo je mrtvý a my ho tam resuscitujeme, tak mně přijde tohleto jako nemístné, tenhle humor. A on tak na mě koukal a povídá – popovídáme si o tom za pár let, až budeš mít nějaké za sebou ty své [mrtvé], tak pak si o tom promluvíme. Tam pochopíš, že když to neodlehčíš, tak ti lidé nebudou dělat, co budeš chtít, ale místo defibrilátoru ti klidně dovezou odsávačku a pak je to v p***li. Tehdy mi to takhle vysvětlil. Pak jsme si potykali, kamarádíme se dodneška a já jsem mu musel mnohokrát dát za pravdu [...] je to naše obrana proti tomu, co se děje, protože prostě musíte být v nějakém jiném módu než v tom, že se budete litovat, nebo jeho budete litovat, nebo budete prožívat to okolo, co prožívá ta rodina.“²¹*

Schopnost rozvážně a rychle jednat se samozřejmě zvyšuje s délkou praxe. To někteří starší řidiči i lékaři zmiňovali, když vzpomínali na výjezdy zhruba z 80. let 20. století s lékaři, pro které byla služba na záchrance ne příliš vítanou povinností k práci v nemocnici. Problém to byl zejména u těch, kteří třeba neuměli „zaintubovat“²² pacienta, protože to běžně ve své zdravotní praxi praktického lékaře či pediatra neprováděli. Intubaci běžně a rutině provádí anesteziologové, proto se právě z nich lékaři záchranné služby v 70. a 80. letech 20. století nejčastěji rekrutovali.

Za obtížné považovalo hodně lékařů i zdravotníků ošetřování dětí v ohrožení života, případně výjezdy k mrtvým dětem. Jednak to bylo psychicky náročné, jednak tělo dítěte vyžaduje odlišné zacházení v porovnání s dospělým tělem. Není-li tedy člověk pediatr, může pro něj být zachraňování dítěte nesnadné. Rovněž i proto, že se s ním nesetkává tak často. Obtížnější však je i následná psychická rekonvalescence po nezdařeném zásahu, když dítě zemře. S tím se

21 Rozhovor (ZZS-053) ze dne 12. 10. 2023 s řidičem, zdravotní „sestrou“ a dispečerem působícími v záchranné službě Jihomoravského a Východočeského kraje od konce 80. let 20. století.

22 Provedení endotracheální intubace je používáno pro zajištění umělého dýchání a zabránění aspirace (vniknutí žaludečních šťáv do dýchacích cest). Je tedy prostředkem proti udušení pacienta. Vyžaduje zavedení tracheální rourky (endotracheální trubice, kanyly) přes ústa či nos, hrtan, hlasivky až do průdušnice. Při nesprávném provedení hrozí mechanické poškození tkání, perforace jícnu, hltanu nebo průdušnice a pneumothorax následovaný částečným nebo plným kolapsem plic.

v rozhovorech svěřilo mnoho narátorů. Řidič pracující u záchranky čtyři deseti let se svěřil s vlastními pocity: *„To mi dělalo teda celou moji kariéru [problém] – dítě. Jako – jedeme k dítěti. Já říkám – ty jo. Vidíte to dítě, má život před sebou. Takhle když jedete k dospělému, tak řeknete – no je 23, ale už si něco užil na tom světě. Ale to dítě nic.“*²³

Podobně se jeden z lékařů zmínil o náhlých úmrtích novorozence jako o svých nejhorších případech, kde nemohl pomoci a cítil bezmoc: *„Já třeba za nejhorší považuji náhlé úmrtí novorozence. To jsem měl tři ve své praxi. A to je prostě věc, na kterou si nemůžu nikdy říct, že se všechno udělalo, jak se mělo, protože nikdo neví, proč to je, že jo, ale hlavně to dítě zemře, aniž by to ta maminka věděla. To znamená, my tam třeba přijedeme k dítěti, které je hodinu mrtvé. Co tam my můžeme dělat, že jo? Nic. Jenom té mamince šetrně říct...“*²⁴ Z této výpovědi je patrný i velmi častý postup, jak se lékaři a další personál záchranné služby se smrtí pacienta vyrovnávají. Jedná se o strategii udělat maximum možného, ale pokud život zachránit nelze, nebrat si to jako osobní selhání, ale považovat to do jisté míry za přirozený děj či nutnost. Zachovat si odstup nejen v době zákroku, ale pokud možno i po něm. Někteří z dotazovaných tvrdili, že se jim postupem času podařilo vypěstovat si takový odstup, a to nakonec i v souvislosti s úmrtím dětí. Jiní to naopak popírali.

To, co dávalo personálu „záchraneč“ sílu překonávat smrt, nebyly výjezdy k pacientům, kteří zemřeli nebo byli mrtví už v okamžiku, kdy na místo dorazili. Byly to naopak výjezdy, kde se život člověka zcela jednoznačně jejich zásahem podařilo zachránit. Svoji roli v tom patrně má i adrenalin, který se při takovém zásahu vyplavuje, a radost, která nastává, pokud je výsledek pozitivní a resuscitace úspěšná. Případy, kdy člověk díky poskytnuté pomoci pokračuje v životě ke spokojenosti svojí i jeho okolí. Radost, která takový výsledek doprovází, pomáhá vyrovnat se s případy, kde se to navzdory veškeré snaze a úsilí nepodařilo.

Případy, kdy se podaří někomu pomoci, nebo dokonce zachránit lidský život, potvrzují, že jejich práce má smysl a zároveň jim pomáhá smířit se s těmi neúspěšnými. Zmínil se o tom jeden z řidičů. I on zároveň upozornil na skutečnost, že neúspěšné zásahy zejména u dětí se překonávají poměrně obtížně, zvláště zpočátku: *„Je fakt, že u prvního výjezdu, který jsem měl na záchrance, tak to bylo sražené dítě někde tady za [název města], tak jsem měl, protože to nedopadlo dobře, tak jsem měl chuť toho nechat. A když tuto člověk překonal, tak pak už se mu to líbí a zůstane u toho. Je to adrenalin prostě. A když pak někde se povede nějaká resuscitace nebo z bouračky někoho [zachránit], tak vás to*

23 Rozhovor (ZZS-058) ze dne 24. 11. 2023 s řidičem a vedoucím dopravy působícím u záchranné služby v bývalém Severočeském kraji od konce 70. let 20. století.

24 Rozhovor (ZZS-026) ze dne 16. 5. 2023 s vedoucím lékařem působícím u záchranné služby ve Východočeském kraji od počátku 80. let 20. století.

nabije a prostě člověk jede dál, zase i překlene potom nějaké tyhle ty běžné výjezdy a tuhle to mu pomůže potom dělat dál. To je fakt, to pomůže, no, to nabije člověka."²⁵

I práce u záchranné služby má svůj vývoj a přistupování ke smrti se proměňuje v závislosti na době strávené v zaměstnání a v souvislosti se stárnutím člověka. Záchranáři si díky praxi v terénu postupně budují lepší znalosti a získávají větší zkušenosti i odstup k tomu, s čím se v terénu setkávají. Navíc, jak upozornili někteří nárotoři, i zkušenost se smrtí ve vlastní rodině nebo mezi blízkými lidmi proměňuje práci záchranáře, protože může rozvinout jeho empatii a schopnost lépe naplňovat potřeby rodiny a blízkých, takže se mohou zlepšit měkké dovednosti potřebné pro komunikaci s rodinou o úmrtí.

Vedle již zmíněných strategií vyrovnávání se se smrtí vynikla v rozhovorech ještě jedna, a sice přehodnocení události a přesvědčení se o poskytnutí náležité pomoci. Výsledkem evaluace bylo zjištění, že vše bylo provedeno, jak mělo být. Následně pak již cílené nepřemýšlení o okolnostech úmrtí. Jak mnozí dotazovaní uvedli, jde o to, uzavřít si daný případ ve vlastní mysli a nevracet se k němu. To se ve většině případů daří, problematické jsou v tomto ohledu především právě zmíněná úmrtí dětí. U dospělých se tento přístup uplatňuje lépe. Na tom se v rozhovoru shodly dvě zdravotní sestry pracující u záchranné služby již od 70. let 20. století: „Dokázala jsem to, dokázala jsem to nevnímat. Jo? Prostě jako takhle, nepustit si to do hlavy. Makám, makám, makám, ale prostě jdu a jdu od sud. Pak přemýšlím, jestli jsem třeba něco udělala... jestli jsem udělala všechno, co jsem měla, jestli jsem něco nepodělala, neopomněla. A pak to takhle řeknu – ne, je to v pořádku, udělala jsi [všechno]. A už to dál nepouštím, protože to by se člověk z toho [...]“²⁶ Ta druhá ji přizvukovala: „Musíte, musíte to vytěsnit, protože jinak byste se zbláznil, za ta léta těch úmrtí byly tisíce.“²⁷ První sestra ještě upřesnila, jak to vyrovnání v její mysli funguje. Předně se snaží zapomenout a nemyslet na daný nespěšný zásah končící smrtí. Jak řekla: „Snažit se to netahat domů.“²⁸

Jeden z řidičů se vymezil vůči nabízenému konceptu otupění při setkání se smrtí. Smrt tak ani po letech není pro mnohé záchranáře něco, na co by si vždy a za všech okolností zvykli. Respekt k ní mnohým zůstane a sociální okolnosti je dojmají. Nesmí to však být tak, aby je paralyzovaly v jednání a následně aby jim znemožnily žít běžný osobní život. Stejný řidič tvrdil, že přestože si mnozí lékaři, řidiči a záchranáři budují image tvrdých mužů, na které okolnosti nijak nepůsobí,

25 Rozhovor (ZZS-071) ze dne 25. 4. 2024 s řidičem a zdravotní sestrou působícími v bývalém Západočeském kraji od počátku 90. let 20. století.

26 Rozhovor (ZZS-066) ze dne 8. 4. 2024 se zdravotní sestrou působící u záchranné služby na území Západočeského kraje od konce 70. let 20. století do počátku 20. let 21. století.

27 Rozhovor (ZZS-067), c. d.

28 Rozhovor (ZZS-066), c. d.

zpravidla tomu tak není a tragické případy je ve skutečnosti poznamenávají. Jako příklad zmínil jeden příběh, kdy syn po skoku z výšky zemřel v náručí matky poté, co ho odmítla pustit do bytu: *„No, tak vylezl do sedmého patra nahoru [místo] v tom věžáku. A skočil. No. A teďko ta máma o tom věděla, že on se na ni dobýval, koukala teda z okna a viděla prostě nás, jak ho tam resuscitujeme. On s námi ještě mluvil, ale plaval, jak říkáme, když jste ho chtěl resuscitovat, jak to všechno plavalo, jak byl rozlámaný po tom pádu na chodník. A ještě s námi mluvil chvilku. No a příběhla ta máma a takhle ho držela za tu hlavu a on jí sko-
nal vyloženě, jo? To jsou takové ty [případy], to člověk prostě neskousne nikdy, jo? To jsou opravdu faly [případy končící smrtí]. Jo, tohle na tu psychiku je to, nechce to. Oni někteří kluci [záchranáři] dělají frajery, ale ne, ne. Já jsem ho taky ze začátku dělal, že mi to nevadí. Ne, ne, vadí, vadí, prostě to by člověk nebyl humánní vůbec [...] Já jsem viděl hodně mrtvých. No, potom, není to otupění, ale už je to takový jako prostě, takový rituál nebo já nevím, jak bych to nazval. Rutina. Ano, to je ten termín, ten správný.“*²⁹

Z mnohých rozhovorů vyplynulo, že spíše než smrt jako taková nebo mrtvé tělo samo o sobě jsou pro vnímání a psychiku záchranářů z lidského hlediska těžší na vyrovnání se okolnosti úmrtí. Přesněji řečeno, zmínění se s úmrtím pacienta vyrovnávají hůře, je-li smrt spojena s určitými sociálními okolnostmi, zahrnujícími tragické osudy zemřelého a jeho blízkých. Na to poukázal lékař, který sám o sobě tvrdil, že tento aspekt na rozdíl od jiných spolupracovníků příliš nevnímal. Uvedl, že lidé pracující u záchranné služby se ve svých přístupech různí, někteří s pacienty a jejich blízkými jejich nepříznivé osudy více prožívají a hodně je to poznamenává, jiní jsou rezistentní. Strategie jeho jako lékaře (i lékařů dalších) spočívá spíše v soustředění se na vlastní výkon či ve snaze udělat vše co nejlépe. Pokud je i přesto výsledek negativní a pacient zemře, tak už se tím dál nezabývá.

Jiná lékařka se naopak zmínila, že spíše než že by se uzavřela a nepřemýšlela o daném případě, má naopak tendenci uvažovat nad tím, co se bude v rodině, kde došlo k úmrtí, dít dál. Je to přístup více vztahový, možná víc specifický pro ženy. Alespoň o něm v rozhovorech ženy více hovořily. Nepochybně to souvisí i s odlišnými genderovými rolemi a rozdíly v tomto ohledu byly umocněné i tím, že narátoři vesměs patřili ke starším generacím, kde byly genderové role mužů a žen poměrně odlišné. Daná lékařka kromě jiného uvedla, že první, na co po úmrtí pacienta myslí, je to, jak informaci řekne rodině a jak ta se s tím faktem bude dál vyrovnávat. Při setkání se smrtí je podle ní důležitá spíše určitá „lidskost“ než profesionální znalosti. Ty řeší fyzickou rovinu, nikoliv vztahovou, která nabývá na významu poté, co pacient zemře. Úmrtím pacienta totiž práce

²⁹ Rozhovor (ZZS-061) ze dne 25. 3. 2024 s řidičem a vedoucím dopravy působícím u záchranné služby v Západočeském kraji od konce 70. let 20. století.

lékaře záchranné služby nekončí. Kromě ohledání těla a sepsání listu o prohlídce zemřelého je totiž potřeba šetrným a empatickým způsobem komunikovat o úmrtí s pozůstalými, pokud jsou na místě. Až tím práce záchranářů končí. Pak už mohou uplatňovat běžnou strategii, že záměrně nepříjemné případy vytěšňují z mysli, „vyhazují je z hlavy“ a „nenosí si je domů“. Tedy snaží se nepřemýšlet o traumatizujících okolnostech úmrtí ze své pracovní praxe ve svém vlastním osobním životě.

Psychohygiena

Vedle výše zmíněných postupů v záchranářské praxi můžeme sledovat něco, co lze nazývat psychohygienou. Máme na mysli postupy, které pomáhají udržovat a utužovat duševní zdraví v podmínkách, které jsou mnohdy psychicky značně zátěžové, což samotné časté setkání se smrtí nepochybně je. Takové postupy nebyly ve 20. století u záchranné služby nijak cíleně uplatňovány. Ohledy na psychiku byly obecně v té době nižší než dnes. Postupy vyrovnávání se s mezními situacemi byly vnímané spíše jako osobní záležitosti a nebyla jim byla věnovaná speciální pozornost. Možná to souvisí i s výše zmíněným přístupem zakrývání a vytěšňování smrti. S takovým náhledem je vcelku logické, že se se smrtí cíleně nepracovalo. Změna přístupu přišla vlastně až po transformaci na krajskou organizaci záchranné služby po roce 2003 a více až v posledních letech. Od roku 2012 je totiž systém psychosociálních intervenčních služeb pro zaměstnance „záchranky“ součástí zákona o zdravotnické záchranné službě.³⁰

Ve 20. století bylo vyrovnání se s obtížnými případy na záchranné službě záležitostí daného jednotlivce, i když se mnohdy dělo za vzájemné podpory těch, kteří se na případu podíleli. Ti totiž byli v podobné pozici, měli dostatek informací o případu i podobných zkušeností a potřebovali překonat stejnou negativní zkušenost.

Častým prostředkem byla (pracovní) přestávka spojená s konzumací kávy, cigarety a případně i alkoholu. Zejména alkohol byl ve větší míře užíván především muži a zvláště po obtížných a tragických případech. O kávě a cigaretě jako tišícím prostředku po psychicky náročných výjezdech se zmiňovaly naopak spíše ženy, sestry. Jak uvedla jedna z nich: *„Já to vyřeším tou cigaretou a tou kávou [...] dřív ti peerové³¹ nebyli, ale řešili [jsme] to nějak, že po službě jsme šli na pivo, já to vyřeším tak, že si uvařím dobrou kávu, protože jsem kafař a mám ráda kávu, tak si uvařím dobrou kávu a dám si cigaretu a vyklábosím se z toho, jo? Jako bavíme se s kolegy u toho stolu a řekneme – to je strašné, mladý člověk,*

30 Součástí zařízení poskytovatele zdravotnické záchranné služby musí být i pracoviště krizové připravenosti, které psychosociální intervenční služby pro zaměstnance koordinuje. Zákon č. 374/2011 Sb., § 9 a § 16.

31 Tj. kolegové, kteří poskytují psychickou pomoc a podporu u záchranářů v současnosti, tedy na počátku 20. let 21. století.

*zjistili mu to třeba v srpnu a je prosinec a už umřel, šlo to rychle.*³²

Podle mnohých starších narátorů byla a je důležitá zejména podpora v rámci týmu, který u dané události byl. Jeho členové nejlépe ví, co se stalo. Vykonávané úkony, které je možné označit za psychohygienu, byly mezi záchranáři různé. Zahrnovaly únik do přírody či k jiným volnočasovým aktivitám, ale i požívání alkoholických nápojů. Jeden ze záchranářů se v rozhovoru zmínil, že okolí chce raději slyšet verze o ozdravných procházkách v přírodě či volnočasových aktivitách s dětmi než verze o opití. Obojí se nicméně v praxi dělo. Zejména starší generace mužů řidičů odmítá novější varianty psychické pomoci a spíše trvají na tvrdším přístupu a případném sdílení emocí se zúčastněnými. O tom se velmi otevřeně svěřil jeden z řidičů záchranářů³³, který byl ve službě od 70. let 20. století až do 20. let 21. století: *„Když někomu řeknete, že se prachšprostě ožerete, pomalu do bezvědomí, tak to se nedá nikde publikovat, jo? Že se vylijete tak, že chci zapomenout, to se nenosí zkrátka, protože. Ale ono to tak je. A já jsem už několikrát řekl a nestydím se za to, tekly nám slzy jak hrachy, úplně jsme byli v p***li, úplně. [...] A já v té chvíli potřebuji k sobě ty lidi, s kterými jsem to prožil, čili ten můj komplic, to je ten doktor, s kterým jsem byl. A já můžu být akorát s nimi v té první chvíli, já můžu jít s nimi na pivo a my to musíme spolu jakoby dožít, my to musíme spolu překonat, dožít. Takže mě žádný peer [nepomůže]. Takže ano, já žiji v tom, že v devadesátkách to nebylo, my jsme se to takhle naučili. [...] Píva a to [panáky] a samozřejmě ten film běží a jsou to furt ty stejné příběhy a vždycky s tím svým komplicem, nestyděli jsme se za to a my jsme se normálně vybrečeli, ožrali se a bylo to dobré a jdeme od toho. Není možné se v tom babrat dál, není, to fakt člověk nemůže dělat.”*³⁴

Jednalo se o individuální strategie, ale několik dotázaných zmínilo, že jim pomáhala fyzická aktivita. Někteří vyprávěli například o práci na stavbě domu, poměrně časté bylo mezi lékaři a záchranáři běhání, cyklistika, případně lyžování. Do jisté míry to souvisí i s tím, že u této práce v terénu je fyzická zdatnost určitě výhodou, u leteckých jednotek je prakticky nezbytná. Mnoho záchranářů tedy zároveň sportovalo, čímž si udržovalo dobrou fyzickou kondici. Někdy to ovšem vyplynulo při rozhovoru spíš mimovolně, než že by to sami vnímali jako cílený prostředek pro zvládání stresu či způsob vyrovnání se se smrtí. Podle výpovědí starších lékařů, sester i řidičů nebylo dříve tolik zvykem věnovat se psychice jedince. Dotyční navíc museli mimo práci zajistit rodinu, a neměli tedy čas příliš

32 Rozhovor (ZZS-012) ze dne 3. 4. 2023 se sestrou zdravotnické záchranné služby působící v bývalém Středočeském kraji od počátku 90. let 20. století.

33 Tito řidiči si v 90. letech 20. století doplnili požadované vzdělání zdravotní sestry, bývají proto někdy mezi záchranáři označováni jako „sestřáci“. Pro mladší generace pak již bylo k dispozici speciální vzdělávání na poli urgentní medicíny a záchranářské praxe.

34 Rozhovor (ZZS-008) ze dne 15. 3. 2023 s řidičem a zároveň zdravotní sestrou zdravotnické záchranné služby působícím v Jihomoravském kraji od konce 70. let 20. století.

se zabývat vlastními psychickými potřebami. Museli bezproblémově fungovat jak v práci, tak v osobním životě: *„Většina z nás [...] přišel domů a začal kopat krumpáčem, nebo přehazovat písek lopatou, nebo řezat pilou a tím se vyčistil. Ono samozřejmě, když jako dneska se tu [taky] dostáváte samozřejmě do toho, do těch blbých situací, jo? Ale potom prostě přijdete domů a čučíte do okna, protože jste singl, že jo, a tak dále, jo? Prostě když jsem přišel domů, tam mi řvaly tři děti, manželka byla vzteklá, že jsem přišel domů po 48 hodinách a kapal kohoutek a nebyla zrytá zahrada [...] ta fyzická námaha, ty jiné starosti a tohle.“*³⁵

Psychická zátěž se tedy řešila nepochybně méně než ve dvacátých letech 21. století.³⁶ Ve 20. století byl důraz kladený na funkčnost a zvládání. Mimopracovní záležitosti vyžadovaly často jinou formu práce, zapojení se do rodinného života a péče o domácnost a děti byly běžnou a nezbytnou součástí životů personálu záchranné služby. I tímto způsobem se kompenzovala pracovní zátěž. Záchranáři se snažili přepínat a v osobním životě o strastech, se kterými se setkali ve svém pracovním životě, neuvažovat. Jak bylo uvedeno výše, snažit se případy „uzavírat“, „vyhodit“, pokud možno na ně dál nemyslet, „domů si to netahat“.

Jeden z mladších lékařů se zmínil, že běhal nebo chodil na procházky cíleně právě proto, aby si „vyčistil hlavu“. Tedy aby zapomněl na nepříjemné zážitky nebo i jiné stresové záležitosti.

*„Tak toto možná má každý nějaký svůj přístup, možná až jakoby nějaký rituál. Mně pomáhají třeba dlouhé procházky nebo běhání, že vlastně tou fyzickou námahou se určitým způsobem ten mozek přenastaví a teď se soustředí jenom na to, co je teď a teď se musíte nadechnout a teď prostě došlápnete, teď se odrazíte, jo? A všechny ty další jakoby věci, ten Csikszentmihalyi Mihaly, nebo tak nějak, tenhleten Maďar, ten psycholog, ten na to měl celou takovou tu teorii toho flow. Jako, že se dostanete do toho stavu jakoby plynutí, kdy jste odizolovaný od toho okolního světa. Tak já si říkám, že to je flow třeba v těch 30 minutách, kdy běžím a popadám dech a lehce se jakoby dusím. (smích) Že se dostanu vlastně tady do toho, kdy vlastně ten mozek nemá čas na to zpracovávat ty emoce nebo nějaké další věci a soustředí se jenom na to základní.“*³⁷

35 Rozhovor (ZZS-068) ze dne 10. 4. 2024 s lékařem působícím u záchranné služby v Jihočeském kraji od poloviny 80. let 20. století.

36 V posledních 15 letech narůstá i množství české odborné literatury, která se psychické zátěží a psychohygieně u pracovníků záchranné služby věnuje, viz např. ANDRŠOVÁ, Alena: *Psychologie a komunikace pro záchranáře v praxi*. Praha: Grada, 2012, s. 97–107; RALBOVSKÁ, Dana Rebeka: *Psychologické aspekty mimořádných událostí*. In: Šín, Robin a kol.: *Medicína katastrof*. Praha: Galén, 2017, s. 287–308; RALBOVSKÁ, Dana Rebeka – ŠÍN, Robin – RALBOVSKÁ, Denisa Charlotte: *Vliv psychické zátěže u členů Integrovaného záchranného systému, c. d.*

37 Rozhovor (ZZS-021) ze dne 6. 4. 2023 s lékařem a manažerem zdravotnické záchranné služby působící na území bývalého Jihomoravského kraje od počátku 90. let 20. století.

Psychosociální pomoc ani podpora v psychohygieně tedy lékařům ani dalšímu personálu zdravotnické záchranné služby ve 20. století nebyla nijak cíleně a organizovaně ze strany zaměstnavatele poskytována. Bylo prakticky výhradně na každém jednotlivci, jak si ji sám zajistí a bude realizovat. Podle výpovědí však byly kolektivy menší a často poměrně dobré, takže si ji mnohdy poskytovali zaměstnanci navzájem. Podle některých se jednalo o nejlepší způsob, protože vzájemně nejlépe věděli, co se stalo. Rozhodně se nejednalo o žádnou formalizovanou pomoc. Ta se do prostředí záchranné služby dostává až v současnosti, prostřednictvím systému Peer program péče a podpory zdravotnickým pracovníkům, ve kterém vybraní a vyškolení zdravotníci („peeři“) poskytují svým kolegům první psychickou podporu a pomoc v psychicky náročných situacích, přičemž zachovávají mlčenlivost a spolupracují s odborníky na duševní zdraví.³⁸ Nicméně z rozhovorů vyplynulo, že mnozí starší pracovníci takovou podporu příliš neoceňují. Podle některých je důležitá spíše pro pozůstalé pacientů než pro záchranáře samotné. Ti se údajně musí umět s traumatizujícími pracovními zážitky vyrovnat bez formální cizí pomoci.

Závěr

Hlavním posláním zdravotnické záchranné služby je poskytování rychlé odborné zdravotní služby v terénu, na místě, kde se nachází pacient. Určena byla primárně pro závažné zdravotní stavy, ohrožení života, traumatická poranění a nehody, které potřebují rychlý neodkladný zásah. Pacient tak není transportován za lékařem, ale lékař či zdravotnická posádka přijíždí za ním. V případech bezdeší, bezvědomí a náhlé zástavy srdeční rozhodují minuty, či dokonce vteřiny o tom, zda pacient přežije, nebo zemře. Záchranáři tak mnohdy přijíždí na místo v době, kdy mohou jen konstatovat smrt, nebo boj s ní prohrávají. Jak se s takovými situacemi vyrovnávají? Dle předpokladu se do způsobů řešení mezních situací promítá i to, jak je smrt přijímaná obecně ve společnosti. V souladu s postoji k ní a jejím popírání v moderních společnostech dochází k tomu, že pro zdravotnický personál je často nepřítelem, proti kterému je nezbytné bojovat a nasadit veškerý um, zkušenosti a prostředky, jak ji zvrátit. Pokud se to nepovede, dochází zpravidla k tomu, že se pracovníci záchranné služby snaží na takové případy zapomenout, nepřipomínat si je a uzavřít je s tím, že udělali, co mohli a dál nemá smysl se daným případem zabývat. Samozřejmě se vyskytují rozdíly a každý jednotlivý záchranář se se smrtí vyrovnává jinak, toto byl ovšem nejčastější způsob, jak to učinit. Zapomenutí a vytěsnění tedy bylo u záchranářů pracujících u záchranky na sklonku 20. století nejběžnější strategií, plně v souladu s moderním pohledem na smrt, o kterém hovořili Ariès, Walter a Elias.³⁹

38 RALBOVSKÁ, Dana Rebeka: Psychologické aspekty mimořádných událostí, c. d.

39 ARIÈS, Philippe: *Western Attitudes toward Death. From Middle Ages to Present*, c. d.; ELIAS, Norbert:

Na druhou stranu musí být zmíněno, že náš výzkum byl historický s akcentem na 20. století, a proto i záchranáři, se kterými jsme hovořili, patřili především ke starším generacím. Mladší záchranáři mohou celou problematiku vnímat alespoň částečně odlišně. V posledních letech se téma smrti, resuscitace a neresuscitace otvírá i mezi českými záchranáři a stává se ústředním v etice urgentní medicíny.⁴⁰ Je pravděpodobné, že s rozvojem paliativní medicíny a větším povědomím o ní i mezi běžnou populací se přístup ke smrti promění, a je možné, že se změní i strategie, jak se s ní vypořádávat a překonávat ji. A to nejen mezi pracovníky zdravotnické záchranné služby, ale i mezi běžnými lidmi.

Literatura

- ANDRŠOVÁ, Alena: *Psychologie a komunikace pro záchranáře v praxi*. Praha: Grada, 2012.
- ARIÈS, Philippe: *Dějiny smrti*. I., II. Praha: Argo, 2000.
- ARIÈS, Philippe: *Western Attitudes toward Death. From Middle Ages to Present*. Baltimore – London: The Johns Hopkins University Press, 1976.
- ELIAS, Norbert: *O osamělosti umírajících v našich dnech*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 1998.
- HLAVÁČEK, Jiří – ZÁVADOVÁ, Irena: Institucionální vývoj přednemocniční neodkladné péče v českých zemích (1792–2003): od dobrovolných záchranných spolků ke zdravotnické záchranné službě. *Historická demografie* 48, 2024, č. 2, s. 155–185.
- JUPP, Peter C. – WALTER, Tony: The Healthy Society: 1918–98. In: Jupp, Peter C. – Gittings, Clare (eds.): *Death in England*. Manchester: Manchester University Press, 1999, s. 256–282.
- MERRIDALE, Catherine: *Night of Stone. Death and Memory in Russia*. London: Granta Books, 2000.
- POKORNÁ, Milana – ŠEBLOVÁ, Jana – SKŘIPSKÝ, Roman: Etická dilemata urgentní medicíny – názory zdravotníků na indikace a kontraindikace neodkladné resuscitace u pacientů trpících závažným chronickým onemocněním. *Urgentní medicína* 20, 2017, č. 3, s. 22–29.
- PŘÍDALOVÁ, Marie: Proč je moderní smrt tabu? *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 34, 1998, č. 3, s. 347–361. <https://doi.org/10.13060/00380288.1998.34.3.08>

O osamělosti umírajících v našich dnech, c. d.; WALTER, Tony: The revival of death, c. d.

40 POKORNÁ, Milana – ŠEBLOVÁ, Jana – SKŘIPSKÝ, Roman: Etická dilemata urgentní medicíny – názory zdravotníků na indikace a kontraindikace neodkladné resuscitace u pacientů trpících závažným chronickým onemocněním. *Urgentní medicína* 20, 2017, č. 3, s. 22–29; ŠEBLOVÁ, Jana: „Etika v urgentní medicíně.“ In: Šín, Robin – Šťourač, Petr et al.: *Urgentní medicína*. Praha: Galén, 2024, s. 605–615; ŠEBLOVÁ, Jana – MATĚJEK, Jaromír: *Etika urgentní medicíny z pohledu každodenní praxe*. Praha: Grada, 2023.

- RALBOVSKÁ, Dana Rebeka – ŠÍN, Robin – RALBOVSKÁ, Denisa Charlotte: Vliv psychické zátěže u členů Integrovaného záchranného systému. *Urgentní medicína* 20, 2017, č. 3, s. 30–35.
- RALBOVSKÁ, Dana Rebeka: Psychologické aspekty mimořádných událostí. In: Šín, Robin a kol.: *Medicína katastrof*. Praha: Galén, 2017, s. 287–308.
- ŠEBLOVÁ, Jana: Úvodní slovo. *Urgentní medicína* 21, 2018, č. 4, s. 3.
- ŠEBLOVÁ, Jana: Etika v urgentní medicíně. In: Šín, Robin – Štourač, Petr a kol.: *Urgentní medicína*. Praha: Galén, 2024, s. 605–615.
- ŠEBLOVÁ, Jana – MATĚJEK, Jaromír: *Etika urgentní medicíny z pohledu každodenní praxe*. Praha: Grada, 2023.
- URBÁNEK, Pavel: Pohled důchodce – „Když si nikdo nestěžuje, je něco špatně!“ *Urgentní medicína* 27, 2024, č. 2–3, s. 39–41.
- WALTER, Tony: Modern death: taboo or not taboo? *Sociology* 25, 1991, č. 2, s. 293–310.
- WALTER, Tony: *The revival of death*. London – New York: Routledge, 2002.

Rozhovory

- Rozhovor ZZS-008 vedl Jiří Hlaváček (2023). Digitální sbírky ÚSD AV ČR.
- Rozhovor ZZS-012 vedl Jiří Hlaváček (2023). Digitální sbírky ÚSD AV ČR.
- Rozhovor ZZS-016 vedl Jiří Hlaváček (2023). Digitální sbírky ÚSD AV ČR.
- Rozhovor ZZS-021 vedla Olga Nešporová (2023). Digitální sbírky ÚSD AV ČR.
- Rozhovor ZZS-026 vedl Jiří Hlaváček (2023). Digitální sbírky ÚSD AV ČR.
- Rozhovor ZZS-045 vedla Olga Nešporová (2023). Digitální sbírky ÚSD AV ČR.
- Rozhovor ZZS-053 vedla Olga Nešporová (2023). Digitální sbírky ÚSD AV ČR.
- Rozhovor ZZS-058 vedla Olga Nešporová (2023). Digitální sbírky ÚSD AV ČR.
- Rozhovor ZZS-061 vedl Jiří Hlaváček (2024). Digitální sbírky ÚSD AV ČR.
- Rozhovor ZZS-066 vedl Jiří Hlaváček (2024). Digitální sbírky ÚSD AV ČR.
- Rozhovor ZZS-067 vedl Jiří Hlaváček (2024). Digitální sbírky ÚSD AV ČR.
- Rozhovor ZZS-068 vedl Jiří Hlaváček (2024). Digitální sbírky ÚSD AV ČR.
- Rozhovor ZZS-070 vedl Jiří Hlaváček (2024). Digitální sbírky ÚSD AV ČR.
- Rozhovor ZZS-071 vedl Jiří Hlaváček (2024). Digitální sbírky ÚSD AV ČR.
- Rozhovor ZZS-075 vedl Jiří Hlaváček (2024). Digitální sbírky ÚSD AV ČR.

Ambivalentnost folkloru v sociálních a politických kontextech – symbol hrdosti i kolaborace: poznámky k jedné kapitole z dějin etnologie na Moravě¹

The Ambivalence of Folklore in Social and Political Contexts – A Symbol of Pride and Treacherous Collaboration: Notes on a Chapter from the History of Ethnology in Moravia

Prof. PhDr. Martina Pavlicová, CSc.

Ústav evropské etnologie FF MU, Arna Nováka 1, 602 00 Brno,
CZECH REPUBLIC

pavlicov@phil.muni.cz

ORCID: 0000-0002-4716-8850

Abstract

The period of the 1930s before the Second World War and the subsequent occupation of many countries by Nazi Germany represented a complex historical era for Europe. This also applies to pre-war Czechoslovakia and, from 1939 onwards, to the Protectorate of Bohemia and Moravia. Historical circumstances affected Czech society in all its aspects. Culture, in particular, came under great pressure: during the period of the Protectorate it could function only within the framework of a totalitarian state and under the threat of persecution if it failed to comply with the conditions imposed by that state. The German nationalistic regime's orientation towards historicism and traditions led to an emphasis on traditional folk culture, which in the Czech context resonated at certain exponents of the regime and resulted in the misuse of folk traditions. This study not only recalls this fact, which is illustrated by the striking example of the organisation Národopisná Morava [Ethnographic Moravia], but also attempts to demonstrate the broader role of folk culture in society during this period. Even in the period under study, folk culture and its symbolism played roles beyond those associated with its use in the propaganda of the Nazi regime. The paper further argues that the stigma of treacherous collaboration, which burdened the legacy of folk culture, must be researched from multiple

1 Studie vznikla na základě příspěvku předneseného na muzikologické konferenci Hudební kultura v Československu a jeho troskách 1934-1944, jež se konala v Brně v roce 2024.

perspectives so as to avoid the creation of a stereotyped image and to open the topic for further research and interpretations from the perspective of ethnology.

Key words

Protectorate of Bohemia and Moravia – Nazism – folk culture – nationalism – Národopisná Morava

Folklor jako jeden z projevů nemateriální lidové kultury venkovských společností, jehož studium se začalo v Evropě výrazně formovat v době preromantismu a romantismu, a také zájem o něj v širším sociálním prostoru, představuje dnes širokou problematiku nejen folkloristiky a etnologie, ale i dalších oborů. Historik Bedřich Loewenstein k tomuto zrodu poznamenal: „*Romantický protest, který stojí na počátku 19. století, ve svém legitimním ostří míří proti umělému, příliš konvenčnímu, příliš 'rozumnému' světu, vůči němuž je objevován nový svět nezfalšované přírody – přirozenosti, nezkaženého lidu a jeho obyčejů, šťastných primitivů, ale i 'barbarského' středověku, jeho rytířských a mnišských ideálů, a v souvislosti s ním síly tradic.*“² Hledání důkazu o existenci jednotlivých národů na základě jazyka a folklorních projevů venkova a zároveň idealizované vyzdvihování této společenské vrstvy bylo hybnou silou pro národní hnutí 19. století.³ Jak napsal španělský badatel Luis Díaz Viana: „*Romantičtí folkloristé celé Evropy se ohlédli, když se setkali s venkovany, protože pro ně ztělesňovali podstatu neměnného a nezměnného lidu.*“⁴ Vlastenecké myšlenky přivedly k folkloru a k lidové kultuře řadu osobností, folklor byl využíván jako inspirace v hudební či literární tvorbě.⁵ Zpracování této tematiky lze nalézt v celé řadě odborných textů napříč evropskou historiografií i s různými specifiky vycházejícími z konkrétních kulturně-geografických oblastí. Se zformováním vědeckého oboru – národopisu (Volkskunde), jehož podstatou bylo poznání a zachycení tradiční lidové kultury venkova, získalo také studium folklorních tradic, do té doby často roztříštěné mezi jiné disciplíny, odbornou a stále se vyvíjející platformu.

Nejinak tomu bylo také v českém prostředí, kde od konce 19. století sledujeme vzestup národopisného zájmu a postupný směr k jeho etablování jako oboru univerzitního (v Brně zbrzdila tyto snahy druhá světová válka, takže na univerzitě byl oficiálně ustanoven až v roce 1946, meziválečné období v Praze je

2 LOEWENSTEIN, Bedřich: *Civilizace a fašismus. Studie z let 1969–1971*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny, 2003, s. 59.

3 Souhrnně viz DRÁPALA, Daniel – KŘÍŽOVÁ, Alena – PAVLICOVÁ, Martina – VÁLKA, Miroslav: *Lidové tradice jako součást kulturního dědictví*. Brno: Masarykova univerzita, 2024.

4 Cit podle BRANDES, Stanley: Fascism and Social Anthropology: The Case of Spain Under Franco. *Anthropological Quarterly* 88, 2015, č. 3, s. 797.

5 Obecnými vzory tohoto trendu v ohlasové poezii se zabýval např. BROWN, Jim: The Role of Folk Consciousness in the Modern State: Its Efficacy, Use and Abuse. *Storytelling, Self, Society* 6, 2010, s. 39–57.

charakteristické konkrétními přednáškami z oborové problematiky, nikoli existencí samostatného oboru, i když v roce 1932 byl zřízen seminář pro všeobecný národopis; naopak na Slovensku se to podařilo v Bratislavě už na počátku 20. let).⁶

Vedle odborné oborové profilace postupně rostla také sféra, jež se dnes označuje jako folklorismus – tedy prezentace projevů lidové kultury mnohdy v nepůvodním prostředí a s interprety, kteří často už neměli s žitou lidovou tradicí žádnou spojitost.⁷ V námi studovaném období, tedy ve 30. letech 20. století, můžeme sledovat již zformované široké spektrum zájmu o lidovou kulturu ve výše nastíněných intencích, kde se výrazně rýsují dva zmíněné proudy: první z nich je vědecký, který pracuje s prameny, zároveň v terénu zachycuje dožívající tradice lidové kultury, druhý proud tyto tradice udržuje, případně oživuje či jim vtiskuje novou podobu. Oba proudy se vyvíjely paralelně, ale často se i překrývaly a jejich protagonisté vycházeli ze stejných motivací – zachycení uzavírajících se projevů lidové kultury a snaha uchovat je pro další generace, ať už pro vědecké poznání, či pro prezentaci s nejrůznějšími funkcemi. Nelze však zastřít, že přes výše zmíněné odborné snahy a často i idealizované představy o lidových tradicích předkládané nejrůznějšími zájemci přistupovaly k využívání folkloru aspekty méně romantické. Politické využití venkovského lidu a jeho kultury je v různé intenzitě patrné po celé 19. století, ve století dvacátém, zvláště v souvislosti s novou Československou republikou, se k těmto cílům postupně přidaly nové, s komerčními podtexty – zejména propagace turismu a cestovního ruchu. Např. i v Peroutkově *Přítomnosti*, kam svými texty přispívaly respektované prvorepublikové osobnosti kultury a politiky, můžeme nalézt plány, jak nastavit turismus v Čechách – zábavy s národními písněmi a tanci jsou k tomu shledávány jako adekvátní prostředek, stejně jako výstava, kde by mimo jiné návštěvník „*shlédl originální kroje venkovského lidu, jeho stavby a jeho životní zvyky na místě samém. I tu, v okrcích, kde se dosud původní kultura lidová uchovála ve své čistotě, byla by založena stálá musea*“.⁸ Samotná situace na venkově

6 Srov. JANEČEK, Petr: Ústav etnologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v kontextu vývoje českých etnologických věd. *Studia Ethnologica Pragensia* 2017, č. 1, s. 129–163; též WOITSCH, Jiří – JÜNOVÁ MACKOVÁ, Adéla a kol.: *Etnologie v zúženém prostoru*. Praha: Etnologický ústav Akademie věd České republiky, 2016; popř. VÁLKA, Miroslav a kol.: *Od národopisu k evropské etnologii*. Brno: Masarykova univerzita, 2016.

7 Srov. např. PAVLICOVÁ, Martina – UHLÍKOVÁ, Lucie: Tradice a její konceptuální křížovatky: hudební a taneční folklor v českých zemích jako výzkumná otázka. *Národopisný věstník* 41 (83), 2024, č. 2, s. 5–19.

8 Viz HONZÍK, Karel: Jak budeme vystavovat v r. 1942? *Přítomnost* 14, 1937, 1. 9. 1937, s. 555; rovněž srov. VOKROVÁ-AMBROSOVÁ, Libuše: Dvacáté léto cizincům. *Přítomnost* 14, 1937, 1. 9. 1937, s. 142–144. Tento článek obsahuje náměty, jak zlepšit úroveň cizineckého ruchu, viz s. 144: „*Folklor? Ale ovšem, vkusně a s humorem. Kdyby bylo v Praze místo, kde by se jednou, dvakrát do týdne tančily národní tance a zpívaly prostý sborem národní písně, byla by to sensace v dobrém smyslu slova. Ovšem věc by se musila kontrolovat po stránce umělecké i společenské. Právě tak by se měl kontrolovat prodej výrobků lidového umění a průmyslu, aby se jarmareční šmejd za drahé peníze nedostával do světa. Zatím jsou značkovány právě československé krajky; snad časem dojde na výšivky, kroje a jiné věci také.*“

s ohledem na míru živých a udržovaných tradic nebyla však v českém prostředí totožná. Moravské a slezské etnografické regiony, které mnohdy byly definovány až vlivem národopisného zájmu na konci 19. století, podávaly z pohledu životnosti lidových tradic jiný obraz než většina oblastí českých, což souviselo s řadou aspektů, ať již demografických, ekonomických, náboženských, politických, či jinak sociálně a kulturně podmíněných.⁹

Zůstaneme-li u hudebního folkloru a jeho odborného uchopení, zásadním počinem bylo na začátku 20. století ustavení pracovních výborů pro lidovou píseň (projekt *Das Volkslied in Österreich*), z nichž Pracovní výbor pro českou národní píseň na Moravě a ve Slezsku vedl od roku 1905 Leoš Janáček. Zde byly položeny základy pozdějšího Státního ústavu pro lidovou píseň v Československu, který vznikl v roce 1919 jako organizace na základě zmíněného rakouského projektu a kde kromě Ústředního výboru fungovaly výbory český, moravsko-slezský a slovenský. V roce 1922 vznikl ještě samostatný výbor německý pro mapování německého hudebního folkloru na území nové republiky.¹⁰ V Brně se po Janáčkově úmrtí ujal předsednictví moravsko-slezského výboru v roce 1929 literární vědec Stanislav Souček a po jeho smrti byl pak v roce 1936 na tuto pozici schválen muzikolog Vladimír Helfert; vedl jej až do svého zatčení gestapem 14. 11. 1939.¹¹ Působení Vladimíra Helferta zhodnotila detailně Jarmila Procházková, která ocenila zejména jeho kritický přístup k pramenům a nastavení katalogizačního procesu, včetně personální politiky, kdy přivedl k práci s lidovou písní své žáky (což byli zejména Robert Smetana a Karel Vetterl). Sběr lidových písní, jejich archivace, ale i první zvukové nahrávky jsou badatelským základem, který se již vyrovnává s principy heuristiky a vytváří zásadní vklad jak do budování archivních fondů, tak zejména pro studium lidové písně a lidové hudební kultury obecně. Třicátá léta 20. století tedy již znamenala v této oblasti studia skutečný posun k formalizované hudební folkloristice. Zásadní účast v uvedených aktivitách převzali muzikologové a univerzitní badatelé vůbec (v Brně máme na mysli zejména Stanislava Součka, který výrazně přispěl také k vývoji slovesné folkloristiky, případně osobnost Vladimíra Úlehly, profesora brněnské přírodovědecké fakulty, jenž v sobě spojoval erudici biologa a hudebního folkloristy). Úzce propojeni byli s lidovou hudební kulturou svými tvůrčími počiny také umělci, kteří se programově inspirovali folklorem často pod emotivními osobními dojmy z návštěv vybraných oblastí či lokalit s živou

9 Srov. DRÁPALA, Daniel – PAVLICOVÁ, Martina: Etnografická rajonizace: úvahy nad jejím historickým vývojem a smyslem současné existence. *Národopisná revue* 24, 2014, č. 3, s. 171–188.

10 V době druhé světové války byly už jen dva výbory – český a moravsko-slezský, který vedl Alois Gregor. Viz PROCHÁZKOVÁ, Jarmila: Vladimír Helfert ve Státním ústavu pro lidovou píseň. *Musicologica Brunensia* 51, 2016, č. 2, s. 152–153.

11 Tamtéž, s. 153. Práce ústavu byla v době okupace ochromena, resp. obnoveno složení výborů, aby se „zamezilo možným negativním dopadům na činnost SÚLP“.

tradici.¹² Studium folkloru bylo vnímáno jako důležitá součást poznání české hudební kultury a lidovým tradicím byly přisuzovány významné kulturní hodnoty. V této souvislosti nelze opomenout počín, který rovněž souvisel s brněnským vědeckým prostředím a který na konci 20. let inicioval Vladimír Úlehla. Studijní sdružení Velká, interdisciplinární projekt, jehož ideu Úlehla programově rozpracoval spolu se sociologem Inocencem Arnoštem Bláhou v roce 1931, se sice nepodařilo plně realizovat, ale byl to další stupeň pro odborné uznání odkazu lidové kultury.¹³ Do této doby spadá rovněž rozvíjející se rozhlasové vysílání, kde folklor od počátku zaujímal důležité místo v programových schématech a byl zároveň vhodným nástrojem pro propagaci nového média.¹⁴ Výrazný v tomto směru se stal právě brněnský Radiojournal, reprezentovaný v hudební oblasti od roku 1928 Karlem Vetterlem, zmíněným žákem Helfertovým.¹⁵

Jestliže na sklonku 19. století byla lidová kultura v dobovém kontextu spojována s ideou národního sebeurčení a v době založení Československa s podstatou jeho státnosti, ve 30. letech se znovu stává symbolem – a to více či méně skrytého protestu proti nastávající politické situaci v Evropě. V českém uměleckém prostředí to lze sledovat např. na divadelní scéně, kde nejznámějším příkladem jsou adaptace Emila Františka Buriana. Pásmo *Vojna* vystavěné na lidové poezii uvedl v Děčíně v roce 1935, v letech 1938 a 1939 pak prezentoval I. a II. lidovou suitu, kde rovněž formou montáže vyšel z lidové dramatiky.¹⁶ Burian se o lidovou kulturu zajímal dlouhodobě a zejména zpracování hry o sv. Dorotě, která byla součástí I. lidové suity, je dodnes hodnoceno jako originální a poučné nakládání s folklorním materiálem na divadelní scéně. Vyznění Burianových

12 Okouzlení moravským venkovem lze najít také v pracích literátů, např. JELÍNEK, Hanuš: *Zahučaly lesy. Kniha vzpomínek*. Praha: František Borový, 1947 (viz kapitola V Rybné a ve Velké, s. 395–400, která pojednává o návštěvě Slovácka a jeho osobnostech na počátku 20. století).

13 VYSLOUŽIL, Jiří: Alois Hába a Studijní sdružení Velká. *Národopisná revue* 5, 1995, č. 4, s. 183–190; ÚLEHLA, Vladimír: *Živá píseň*. Praha: Fr. Borový, 1949, s. 203.

14 „Československý rozhlas zahájil svoji letošní propagační činnost zájezdem na Moravské Slovácko a Valašsko. Zájezd se začal 12. dubna a potrvá do 1. května t. r. Kromě Uherského Brodu, Luhačovic, Valašských Klobouk, Vsetína a Valaš. Meziříčí budou navštíveny i okolní města a dědiny, zajímavé folkloristicky. Jsou to Havříce, Vlčnov, Hrozenkov, Velké Karlovice, Rožnov p. R. a mn. j. Při této příležitosti brněnská odbočka Radiojournalu vysílá bohatý a pestrý program, kterým chce upozorniti širokou veřejnost na svoji všestrannou činnost a zvýšiti zájem o poslech rozhlasu.“ S Československým rozhlasem na moravské Slovácko a Valašsko. *Pestrý týden* 11, 1936, č. 17, 25. 4. 1936, s. 20.

15 „Vetterla doporučil do rozhlasu V. Helfert. Uvědomoval si stále naléhavěji, že v rozhlase vyrůstá nová instituce, jejíž tvárnost se ve dvacátých letech teprve modelovala. Ve svých projevech neváhal Helfert zdůrazňovat nutnost kulturního a mravního zaměření rozhlasu...“ Viz PEČMAN, Rudolf: Karel Vetterl jako hudební historik a muzikolog. In: Tonicrová, Marta (ed.): *Živý odkaz Karla Vetterla*. Brno: Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, 1993, s. 28; dále srov. TONCROVÁ, Marta: K činnosti Karla Vetterla v brněnském Radiojournalu. In: Tonicrová, Marta (ed.): *Živý odkaz Karla Vetterla*. Brno: Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, 1993, s. 131–140. Více k problematice vysílání lidové hudby v Radiojournalu srov. DRÁPALA, Daniel – KRÍŽOVÁ, Alena – PAVLICOVÁ, Martina – VÁLKA, Miroslav: *Lidové tradice jako součást kulturního dědictví*, c. d., s. 235–239.

16 SCHERL, Adolf: E. F. Burian dramatik. *Česká literatura* 8, 1960, č. 1, s. 271–272.

Obr. 1. Skupina krojovaných u Slovácké budy při Výstavě Slováků v roce 1937, Uherské Hradiště. Fotoarchiv Slováckého muzea.

her bylo propojeno s dobovým politickým kontextem i s dobovými kulturními a uměleckými proudy – vymezení se proti tzv. vysokému baroku a hledání baroka lidového.¹⁷ Zároveň však musíme dodat, že scénické zpracování folklorních inspirací v meziválečném období nebylo výjimečné a jsou s ním spojeni např. choreografové modernistického tance jako Jarmila Kröschlová, Joe Jenčík nebo Saša Machov, který se mimo jiné také podílel na choreografii Burianovy Vojny.¹⁸

Vedle uměleckých snah se silící nebezpečí zejména z politiky sousedního Německa odráželo ve využití symboliky lidové kultury také v dalších společenských oblastech, kde zároveň byly posilovány pozice různých politických subjektů. V květnu v roce 1937 se konal např. celostátní sjezd republikánského dorostu, kde byla vytvořena *Národopisná scéna československá*, v níž účinkovalo

17 Tamtéž, s. 274. Od Burianovy umělecké práce nelze oddělit jeho levicové politické zaměření, které po druhé světové válce (a po jeho pobytu v koncentračním táboře) bylo spjato s komunistickým režimem a jeho další úvahy o tzv. lidovém umění tím byly značně podmíněny.

18 STAVĚLOVÁ, Daniela a kol.: *Tiha a beztlíže folkloru. Folklorní hnutí druhé poloviny 20. století v českých zemích*. Praha: Academia, 2021, s. 73–74.

Obr. 2. Čelo slavnostního průvodu ve Všeřdově ulici před justičním palácem. Krojovani nesou standarty a hesla Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu (agrárníci). Jedná o průvod, který se konal 5. července 1937 v rámci sjezdu agrární strany, uspořádaného u příležitosti Výstavy Slováků 1937 v Uherském Hradišti. Fotoarchiv Slovákého muzea.

pět tisíc účastníků v krojích a dva tisíce členů Selské jízdy.¹⁹ Agrární, potažmo Republikánská strana zacílená především na venkov podporovala a využívala lidové tradice od svého počátku velmi masivně, s politickým vývojem v Evropě tato podpora dostávala ještě jiné vyznění: „*Národopisná scéna bude rozvržena na čtyři části. První a závěrečná část bude velikolepým projevem a zdůrazněním státnosti, brannosti a vlastenectví.*“²⁰ Rovněž X. všesokolský slet v roce 1938 se

19 Celostátní sjezd republikánského dorostu ve dnech 22.–24. května v Praze. *Venkov* 32, 1937, 16. 5. 1937, s. 5.

20 Co uvidíme v neděli na strahovském stadionu. *Venkov* 32, 1937, 21. 5. 1937, s. 3.

nesl ve výše zmíněném duchu – byl připravován s myšlenkou posílení obrany státu proti Němcům a Maďarům.²¹ Kromě sokolských cvičení se konala sletová výstava pod názvem *Sokolstvo v boji a práci pro národ* (ideovým autorem byl český historik umění, profesor na univerzitě v Bratislavě František Žákavec) a o jejích přípravách se mimo jiné můžeme dočíst: „*Na volném prostranství před průmyslovým palácem překvapí návštěvníky výstavy nově upravená světelná fontána, ohňostroje a ukázky pódiových vystoupení a národních tanců.*“²²

Je evidentní, že folklor a lidová kultura byly v období 30. let pevnými kameny, které na politické úrovni upevňovaly ideu československého národa, prezentovaly ji na domácí půdě i v zahraničí, byly součástí osvětové práce stejně jako pramenem inspirace pro různá umělecká vyjádření. V některých regionech země byla část těchto tradic stále spojena s každodenností života na venkově, ale vzhledem k rychlé proměně životního stylu vesnice sílily i zde snahy o jejich ochranu a udržení.²³

Folklor sehrával ve výše zmíněných společenských souvislostech roli, na níž lze nahlížet jako na jeden ze zdrojů české či československé identity a její posilování v historicky složitém období. V těžké předválečné době se však zájem o něj začíná vychylovat do druhého pólu, který dodnes představuje neuralgický bod pro celou oblast folkloru a folklorismu a dodává jí v hodnotících pohledech charakter ambivalentnosti. Historik Jan Dobeš, jenž se zabýval kulturou v době protektorátu, upozorňuje na nadšení folklorem v jeho různých formách.²⁴ Souvisí to s akcentem na historismus, který na přelomu 30. a 40. let v kultuře převládal: „*Toto pojetí kultury jako síly, která stojí národu po boku v nelehké chvíli a jako světla, které provádí bloudícího útrapami ke klidné a zajištěné budoucnosti během protektorátního období, zapustilo v české veřejnosti pevné kořeny a dále rostlo i po osvobození.*“²⁵

Po německé okupaci v roce 1939 vzniklo jako jediné politické hnutí v protektorátu Národní souručenství v čele s prezidentem Emilem Háchou, které se

21 ŠTURSOVÁ, Květoslava: Nástin dějin československého tělovýchovného a sportovního muzejnictví I. *Muzejní a vlastivědná práce* 28, 1990, č. 3, s. 145. V rámci celého sletu se promítla řada prvků lidové kultury, což Sokolové (podobně jako organizace Orel) ve své činnosti hojně využívali. Tance dorostenek byly doprovázeny Kříčkovou hudbou s folklorními motivy. Viz KOZÁKOVÁ, Zlata: *Sokolské slety 1882-1948*. Praha: Orbis, 1994, s. 37.

22 Sletová výstava 1938. *Český Lloyd* 54, 1938, 7. 5. 1938, s. 1.

23 Srov. např. PŘÍKAZSKÝ, Štěpán: *Amerikán z Lužic*. Brumovice: Carpe diem, 2013. Nelze samozřejmě přehlížet ani dobovou kritiku těchto snah, viz např. vyjádření fotografa Karla Dvořáka (1859-1946): „*Pro získání lidopisných snímků užívají podnikatelé laciné příležitosti, kde lid se schází ke slavnostem, jako byly např. letos 'Slovácký rok' v Kyjově a krajský den v Uher. Hradišti, kde předváděny před tisícíhlavým obecnstvem lidové zvyky a obyčeje ve způsobu divadla, kterému lze přiznati po stránce folkloru vědecké ceny jen velice podmíněné.*“ DVOŘÁK, Karel: Fotografie ve službách čsl. národopisu. *Fotografický obzor* 30, 1922, s. 165.

24 DOBEŠ, Jan: Stát a kultura za druhé republiky, protektorátu a v letech 1945-1948. In: Klimeš, Ivan – Wiendl, Jan (eds.): *Kultura a totalita. Národ*. Praha: Univerzita Karlova, 2013, s. 186.

25 Tamtéž, s. 185-186.

zaměřovalo na deklarovanou pospolitost českého národa a zároveň na jeho loajálnost k Německu.²⁶ Spadala pod něj i kulturně-osvětová organizace Radost ze života, vytvořená podle vzoru německé organizace Kraft durch Freude (Síla skrze radost).²⁷ Její oficiální tiskovinou se stal *Pestrý týden*, jinak v meziválečné době vysoce ceněný obrazový časopis. Pod patronací Radosti ze života se již v červenci 1939 zúčastnila národopisných slavností v Hamburku pořádaných Kraft durch Freude²⁸ skupina tanečníků a hudebníků z moravské obce Lanžhot: „*Naše skupina na slavnostech zdařile předvedla ukázkou slováckých zpěvů, tanců a zvyků a byla podle referátů delegátů, zpráv říšského tisku a dokumentárního snímku Foxova filmu přijata velmi příznivě*“, píše se v Pestrém týdně ve shrnující zprávě. I další periodika přinesla tuto informaci, navíc s podrobnostmi, že „*slavnostem byl přítomen dvorní maršálek Goering a dr. Rob. Ley, duše 'Kraft durch Freude'*.“²⁹ Zároveň se v tomto citovaném článku s názvem *Česká vlajka, hudba a tanec získaly celý Hamburk* můžeme dočíst: „*Účastňují se jich zástupci všech národů. Letos chyběli v Hamburku Francouzi a Angličané a praví poláci [sic]. V průvodu totiž šli Poláci, ale byli to Němci, kteří uprchli z Polska a nesli standartu 'Polen'*. Z Čech a Moravy vypravili se do Hamburku chlapci a děvčata z Lanžhota a Tvrdonic na moravském Slovácku. Ztrávili [sic] tam 6 dní a za tu dobu získali si oblibu všech. Opravdový folklor z ciziny [sic] byl zastoupen jenom z Čech a Moravy. I s muzikou byla naše delegace (třicet) považována za cizinu s označením Protektorát Čechy a Morava. Všude, v hotelu, na lodi i v průvodu městem [...] Slováci nevystupovali jako my samostatně, ale společně s Rumuny a Italy. Když šli v průvodu, skandovali hesla německy, kdežto naši volali jen česky Nazdar a všem se to líbilo.“³⁰ Právě Lanžhot byl jednou z obcí na jižní Moravě, kde se ve volbách v roce 1935 projevila silná podpora Národní obce fašistické –

26 KROFTA, Kamil: *Malé dějiny československé*. Praha: Orbis, 1947, s. 147.

27 Organizace Radost ze života byla založena v roce 1939 Výborem Národního souručenství. MOHN, Volker: *Nacistická kulturní politika v Protektorátu. Koncepce, praxe a reakce české strany*. Praha: Prostor, 2018, s. 158.

28 Nacionálně socialistická volnočasová organizace Kraft durch Freude (Síla skrze radost) (KdF) byla založena 27. 11. 1933 jako dílčí organizace Deutschen Arbeitsfront (DAF) podle vzoru italské fašistické dělnické organizace Opera Nazionale Dopolavoro (OND). Cílem bylo zajistit loajalitu dělníků k nacionálnímu socialismu prostřednictvím kulturních a sportovních aktivit organizovaných stranou a začlenit je do nacistického „národního společenství“. Měla tím být také zaručena ochota ke zvýšení produkce v rámci válečných příprav. Srov. Kraft durch Freude (KdF). Dostupné z: <https://www.nsdoku.de/lexikon/artikel/kraft-durch-freude-459> (cit. 1. 11. 2024).

29 Robert Ley (1890–1945), zastával úřad říšského vůdce nacistické strany v Německu NSDAP, vedl sdružení Deutsche Arbeitsfront (Německá pracovní fronta). Po 2. sv. válce byl obviněn v Norimberském procesu, před začátkem soudu spáchal sebevraždu. Srov. např. Robert Ley. Dostupné z: <https://www.britannica.com/biography/Robert-Ley> (cit. 14. 9. 2025); A Portrait of Robert Ley. Dostupné z: <https://museums.nuernberg.de/documentationcenter/collection/brought-to-light/ved/portrait-robert-ley> (cit. 14. 9. 2025).

30 PRUSÍK, J.: *Česká vlajka, hudba a tanec získaly celý Hamburk*. *Venkov* 34, 1939, 26. 7. 1939, s. 3.

získala zde 33 % hlasů – a kde se předvolebního projevu Radoly Gajdy, vůdce Národní obce fašistické, zúčastnilo 800 lidí z obce a přilehlého okolí.³¹

Národní souručenství zaštiťovalo také domácí aktivity ze sféry prezentace lidových tradic, jako byly např. národopisné slavnosti v Kyjově v roce 1939³² nebo v témže roce národopisné slavnosti v Petrově u Strážnice, které pořádal strážnický slovácký krúžek s účastí cimbálové muziky pod vedením Jana Horného.³³

Tlak na využití lidové kultury k politickým účelům nacházíme v Evropě v inkriminované době, tedy ve 30. letech 20. století, na více místech, zejména tam, kde je spojitost s nastupujícími diktaturami a se silícím nacionalismem (Německo, Itálie, Portugalsko, Španělsko). William E. Simeone připomíná ve vztahu k lidové kultuře citát Mussoliniho: „*Lidé, kteří nerespektují tradice minulosti, se vzdávají části života.*“³⁴

V českých zemích zesílil zájem o využívání lidových tradic v době po Mnichovu v souvislosti se zmíněným moravským fašismem. Historik František Mezihorák ve své práci *Hry o Moravu* (1997) píše, že již v roce 1922 bylo na Moravě možno spočítat na pět stovek fašistů zejména na venkově; v roce 1926 byla založena Národní obec fašistická a její vliv, zvláště v době hospodářské krize, rostl.³⁵ Ideově se postupně přesunula od italského modelu k sympatiím s hitlerovským Německem, vznikla také organizace Vlajka.³⁶ Historikové v řadě děl podrobně dokládají vývoj českých fašistických proudů, které samozřejmě kulminovaly s nástupem nacismu. „*Kdybychom se podívali na celkový seznam fašistických organizací v Protektorátě,*“ píše František Mezihorák, „*shledali bychom velmi markantní převahu moravských fašistů, kteří vedle účasti v celoprotektorátních organizacích měli obzvláštní tendenci zviditelňovat se moravskými fašistickými firmami. Mezi nimi všemi zvláštní pozici zaujímá pitoreskní Národopisná Morava.*“³⁷

Historie organizace Národopisná Morava se odvozuje od existence Moravsko-slovenské společnosti, která vznikla v roce 1935 a jejímž obsahem kromě zájmu o regionální kulturu bylo posilování politické spolupráce mezi Čechy a Slováky.³⁸ První oficiální akcí společnosti se stalo v únoru 1936 ustanovení výboru pro pořádání národopisných svatodušních slavností v Dubňanech spolu s představiteli

31 VERMOUZEK, Rostislav (ed.): *Lanžhot. Příroda a dějiny*. Praha: Tisková, ediční a propagační služba místního hospodářství, 1983, s. 292.

32 Kyjovsko ve starých zvycích, zpěvech a tancích. *Venkov* 34, 1939, 11. 8. 1939, s. 7.

33 Slovácko v tanci a zpěvu. Velká národopisná slavnost v Petrovských Plížích u Strážnice. *Moravská orlice* 7, 1939, 26. 6. 1939, s. 4.

34 SIMEONE, William E.: Fascists and Folklorists in Italy. *The Journal of American Folklore* 91, 1978, s. 543.

35 MEZIHORÁK, František: *Hry o Moravu. Separatisté, iredentisté a kolaboranti 1938–1945*. Praha: Mladá fronta, 1997, s. 13–14.

36 MEZIHORÁK, František, *Hry o Moravu*, c. d, s. 16.

37 Tamtéž, s. 19.

38 Tamtéž, s. 44–45.

lokalit Ratíškovice, Hovorany a Šardice na Kyjovsku.³⁹ Nastolený směr vedl v roce 1938 k separatistickým tendencím – snaze připojit region Moravské Slovensko (Slovácko) ke Slovensku. Definitivní zánik uvedených snah přišel až s vyhlášením Slovenského státu a se vznikem protektorátu Čechy a Morava v březnu 1939. Následná organizace Národopisná Morava vznikla poté oficiálně 29. 6. 1939 v Uherském Hradišti a jejím předsedou se stal Jan Uprka (1900–1975), syn malíře Joži Uprky. Ve stanovách organizace bylo mimo jiné uvedeno, že účelem spolku je systematická péče o lidovou kulturu a hospodářství Moravy a že k aktivitám náleží přednášky, kurzy, pořádání národopisných slavností, zřizování národopisných muzeí, podpora pořizování krojů či projekt vzorných slováckých obcí,⁴⁰ do něhož se zapojila také obec Hroznová Lhota, kde žil Jan Uprka.⁴¹

Jednou z lokalit, která je uváděna se zastoupením aktivního působení stoupenců jak Moravsko-slovenské společnosti, tak posléze Národopisné Moravy, byl Hluk ležící nedaleko Uherského Hradiště (mimo jiné rovněž vybraná vzorová slovácká obec). Detailní studium historie lokality odkrývá jednotlivé počiny, které zde s Národopisnou Moravou byly spjaty, ať už to byla účast místní dechové hudby na jejích různých aktivitách, či angažování jednotlivců utvrzující loajálnost k nacistickému režimu (účast na pohřbu Reinharda Heydricha a na manifestaci slováckého lidu na poutním místě u sv. Antonínka 30. 6. 1942 s představiteli okupační moci; organizování cesty K. H. Franka po Slovákku v roce 1943, kdy navštívil Strážnici, Hroznovou Lhotu, Velkou nad Veličkou, muzeum v Uherském Hradišti a Starý Hrozenkov – zde byly uspořádány na jeho počest folklorní slavnosti).⁴² Vše se odehrávalo na pozadí symbolů lidové kultury, v krojích a za hudebního doprovodu. Obrazové dokumenty z této doby, hojně publikované v literatuře o českém fašismu, jsou vnímány jako nezpochybnitelný důkaz kolaborace.

Česká protektorátní vláda a Národní souručenství se od počátku snažily ovlivnit či mírnit politickou angažovanost Národopisné Moravy. Národní souručenství založilo např. národopisný odbor, ministerský předseda Alois Eliáš se vypravil na Moravu k jednáním s Janem Uprkou, také byla posilována odborná

39 ČEREŠŇÁK, Bedřich: Vliv lidové kultury na politické aktivity a společenský život České republiky. In: *Lidová kultura v kulturním vývoji České republiky. Úvahy o jejím studiu a využívání*. Strážnice: Ústav lidové kultury, 2002, s. 33.

40 PAVLICOVÁ, Martina: Národopisná Morava. In: Pavlicová, Martina – Uhlíková, Lucie (eds.): *Od folkloru k folklorismu. Slovník folklorního hnutí na Moravě a ve Slezsku*. Strážnice: Ústav lidové kultury, 1997, s. 223.

41 Předpokládala se modernizace obce a nejrůznější národopisné aktivity; většina plánů se však nerealizovala a ze zamýšlených staveb (měšťanka, mateřská škola, chudobinec ad.) sešlo. Viz JUNEK, Marek: *Hroznová Lhota*. Uherské Hradiště: Ottobre, 2004, s. 102. K prvním vybraným sedmi „vzorným obcím“ kromě Hroznové Lhoty náležely Blatnice, Hluk, Místřín, Nivnice, Ostrožská Lhota a Vlčnov. Viz -vb-: O památných obcích národopisných. *Venkov* 36, 1941, 18. 11. 1941, s. 4.

42 BŘEČKA, Jan – MITÁČEK, Jiří: Hluk v dobách protektorátního temna 1939–1945. In: Mitáček, Jiří (ed.): *Hluk. Dějiny města*. Hluk: Město Hluk, 2011, s. 321–330.

národopisná činnost mimo organizaci Národopisná Morava apod. Národopisná Morava si však přesto vytvořila monopol v této oblasti pod přímou ochranou nacistů a s cíli stále větší intenzity loajálních vztahů s Německem.⁴³

Tato kapitola dějin je zpracována historiky, méně však etnology. V posledních letech se této tematice věnuje Blanka Soukupová, která v Národopisném věstníku publikovala studii *K problematice využívání a funkcí obrazu venkova, lidu, lidové kultury a národopisu během II. světové války* (2016), jež rozproudila odbornou polemiku; ta se však ve výsledku týkala (pomineme-li diskuzi o činnosti etnologa Antonína Václavíka v době protektorátu) především poněkud černobílého vidění daného problému.⁴⁴ Právě úhel pohledu je v těchto případech nesmírně důležitý, i když samozřejmě musí jít ruku v ruce s podrobnou znalostí studovaných případů. Hovoří o tom např. historik Volker Mohn v monografii *Nacistická kulturní politika v Protektorátu* (2018): „I když je společenská diskuse o morálním hodnocení jevů a dění během okupace důležitá, při vědecké výměně názorů na toto téma může být na překážku především tehdy, jde-li o jednostranné nazírání. Při bližším pohledu nelze většinu případů jednoznačně zařadit. Spolupráce s okupační mocí mohla mít rozličné důvody a mohla nabývat různých forem.“⁴⁵

Řada zájemců o folklor a lidovou kulturu z různých lokalit Slovákka k povolené činnosti v rámci Národopisné Moravy přistoupila, jak dokumentuje např. novinový článek *Dožínková slavnost po staru*: „V Jalubí u Uherského Hradiště se koná v neděli 15. srpna dožínková slavnost. Jalubská mládež předvede při ní staré slovácké tance a zvyky i se závěrečnou dožínkovou scénou. Národopisná Morava stanovila pro letošní dožínkové slavnosti určitá pravidla, jež musí být dodržována a obce, jejíž mládež předvede svou dožínkovou slavnost přesně podle starých obyčejů, bez jakýchkoli novodobých příkras, bude pak určena také jako účastnice při národopisných slavnostech většího rázu krajového.“⁴⁶ Ovšem

43 MEZIHORÁK, František: *Hry o Moravu*, c. d., s. 83–84 a 89.

44 SOUKUPOVÁ, Blanka: K problematice využívání a funkcí obrazu venkova, lidu, lidové kultury a národopisu během II. světové války. *Národopisný věstník* 33 (75), 2016, č. 1, s. 75–97; autorka se tématu společnosti a lidové kultury v době protektorátního období zabývala i v dalších odborných textech, viz mj. SOUKUPOVÁ, Blanka: Národopisné výstavy a slavnosti v období protektorátu Čechy a Morava. *Národopisný věstník* 38 (80), 2021, č. 1, s. 36–53. Příspěvky ke zmíněné diskuzi viz: Pracovníci Ústavu evropské etnologie FF MU v Brně: Glosy k některým tezím v textu Blanky Soukupové K problematice využívání a funkcí obrazu venkova, lidu, lidové kultury a národopisu během II. světové války. *Národopisný věstník* 33 (75), 2016, č. 1, s. 98–102; SOUKUPOVÁ, Blanka: Odpověď na polemiku pracovníků Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity. *Národopisný věstník* 33 (75), 2016, č. 2, s. 113–119; ALTMAN, Karel: Antonín Václavík – kolaborant? (K rozvoji českého národopisu v době tzv. protektorátu a jeho poválečným důsledkům). *Národopisný věstník* 33 (75), 2016, č. 2, s. 120–132; JANČÁŘ, Josef: Evropská etnologie a český národopis. *Národopisný věstník* 33 (75), 2016, č. 2, s. 133–140.

45 MOHN, Volker: *Nacistická kulturní politika v Protektorátu. Koncepce, praxe a reakce české strany*, c. d., s. 48.

46 (ek.): Dožínková slavnost po staru. *Lidové noviny* 51, 1943, 6. 8. 1943, s. 7.

řada jiných naopak svou činnost na veřejnosti ukončila, případně přesunula do soukromí.⁴⁷ Mnozí ze zúčastněných v jisté oficiální možnosti vystoupit pod záštitou Národopisné Moravy ale naopak viděli nabourávání okupačního systému, jak dokládá např. vzpomínka Antoše Frolky ml.,⁴⁸ člena cimbálové strážnické muziky, který vystupoval na zmíněné slavnosti v Petrově u Strážnice: „Účinkovali jsme například v roce 1939 na velké slavnosti v petrovských Plížích, na jejíž organizaci se velkou měrou podílel můj bratr Joža. V tehdejší rozbourané době měla i svůj politický podtext.“⁴⁹

Procházíme-li zprávy o tzv. národopisné činnosti na Slovácku v době nacistické okupace v oficiálním tisku, naprostá většina z nich se přímo či nepřímo dotýká činnosti související s Národopisnou Moravou. Ne vždy to byla agitace, ale bez této „záštity“ by žádné aktivity vztahující se k lidové kultuře nemohly být organizovány. Platí to i pro školu lidového umění v Hroznové Lhotě, která fungovala v letech 1941–1944 a již založil a vyučoval v ní Jan Uprka. Vyšívání zde učila Rozálie Falešnicková (1900–1983), pozoruhodná osobnost v oblasti zájmu o lidové tradice na Slovácku. Její život je zachycen jak např. ve zmíněných vzpomínkách Antoše Frolky ml., tak v různých národopisných statích. Rozálie Falešnicková pocházela z Tasova, byla švagrovou malíře Antoše Frolky; od devíti let žila v domácnosti své sestry. Byla všestranně nadaná, věnovala se lidové výtvarné kultuře – kraslicím, vyšívání, keramice, nástěnné malbě. Psala články o lidové kultuře, byla autorkou písní, za války připravovala relace do rozhlasu.⁵⁰ Jako malérka mj. dekorovala nádražní budovy na Slovácku,⁵¹ v pozdějších letech žila ve Starém Městě u Uherského Hradiště a věnovala se léčitelství.⁵² Řada jejích žaček ze školy v Hroznové Lhotě pokračovala ve vyšivačské tradici.⁵³ Její

47 V uvedené monografii o Lanžhotě můžeme nalézt i popis situace v době protektorátu: „*Politický i společenský život v obci byl ovšem zcela ochromen. Zpočátku zde existovala jen organizace Národního souručenství, které se snažilo hlásat iluzi jakési 'nacionálně obranné autority', iluzi o menším zlu a o lidech zachraňujících, co se zachránit dá. Národní souručenství získalo v Lanžhotě po hromadném náboru v roce 1941 značný okruh členstva. [...] Veškeré slavnosti v obci byl zakázány (s výjimkou nařízených oslav) a byl vydán zákaz tanečních zábav. Proto se mládež tajně scházela po stodolách na 'tancovačkách'.*“ In: VERMOUZEK, Rostislav (ed.): *Lanžhot. Příroda a dějiny*, c. d., s. 304–305.

48 Antoš Frolka ml. (1910–1986), syn malíře Antoše Frolky.

49 FROLKA, Antoš – HOLÝ, Dušan – HOLÁ, Ludmila: *Mezi paletou a písní. O malíři Frolkovi a jeho rodině*. Brno: Host, 2000, s. 321–323.

50 FROLKA, Antoš – HOLÝ, Dušan – HOLÁ, Ludmila: *Mezi paletou a písní*, c. d., s. 120–125.

51 VALOVIČOVÁ, Vanesa: *Výzdoba nádražních budov na Moravském Slovensku tradiční ornamentikou*. Bakalářská práce. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav evropské etnologie, 2023. Autorka zde zpracovala i biografický medailon Rozálie Falešnickové.

52 Srov. např. KRÍVDOVÁ, Judita: Jubileum Rozky Falešnickové. *Národopisné aktuality* 17, 1980, č. 4, s. 289–290; OREL, Jaroslav: Rozka Falešnicková (23. 2. 1900 – 24. 7. 1983). *Národopisné aktuality* 21, 1984, č. 1, s. 35–36; TARCALOVÁ, Ludmila: Z pozůstalosti Rozky Falešnickové, lidové umělkyně ze Slovácka. *Zvuk, jaro* 1996, s. 32; KADLEC, Jan: Rozálie Falešnicková, lidová léčitelka. *Malovaný kraj* 37, 2001, č. 4, s. 11.

53 Srov. NOVÁKOVÁ, Lenka: Současná výšivka na Veselsku. *Folia ethnographica* 23–24, 1989–1990, s. 114; MIČKA, Antonín: Zlatá svatba u krojových mistrů. *Malovaný kraj* 38, 2002, č. 3, s. 24–25.

životní příběh ukazuje, že mnohé z jmen, které historie spojila v době protektorátu s Národopisnou Moravou a jejími aktivitami, s ní nebyly ideologicky svázány. Doplnění obrazu konstruovaného na základě historických faktů případnými dalšími výzkumy, které by mohly více vypovědět o motivacích jednotlivých akterů, je však dnes už velmi omezené.

Představitelé Národního souručenství i Národopisné Moravy byli po skončení války za kolaboraci odsouzeni k přísným trestům. Procesu s činiteli Národopisné Moravy před Mimořádným lidovým soudem v Uherském Hradišti se z pohledu historickoprávního nejnověji věnoval Viktor Janák ve studii *„Slovácko sa nesúdí“ aneb Konec iniciátorů moravské iredenty* (2022).⁵⁴ Společenské odsouzení si ale přeneseně odnesly i lidové tradice, protože byly zviditelněny ve spojení s Národopisnou Moravou. Cíle Národopisné Moravy politicky a v ideologické rovině byly zřejmé a aktivity jejích čelných představitelů kolaborantské⁵⁵, ale jak už bylo výše řečeno, organizace podnítila v různých lokalitách Slovácka činnosti, které bychom dnes zařadili do oblasti prezentace, ochrany a uchování lidových tradic. Jejich zneužití v politických ambicích některých představitelů Národopisné Moravy⁵⁶ je však v obecné rovině typickým vzorcem, jenž se odkrývá při studiu nacionalismu a jeho extrémních podob v nejrůznějších teritoriích. Jak píše sociální antropolog Ernest Gellner: *„Nacionalismus obvykle vítězí ve jménu domnělé lidové kultury. Jeho symbolika je odvozena ze zdravého, původního, rázného života venkovanů.“*⁵⁷

Období 30. let 20. století je tedy také v českém prostředí jedním z příkladů, kdy se lidové tradice staly „vývěsním štítem“ nastupujících totalitních společenských systémů (otázka zneužití folkloru a lidové kultury v českém prostředí v souvislosti s nástupem komunistické moci po druhé světové válce je příkladem dalším).⁵⁸ Jejich propagátoři je v době nacistické okupace prezentovali mnohdy v kontextech, které musely být po válce odsouzeny. František

54 JANÁK, Viktor: „Slovácko sa nesúdí“ aneb Konec iniciátorů moravské iredenty. *Slezský sborník* 120, 2022, č. 1, s. 5–70. Zajímavá je autorova analýza konkrétních trestů a rovněž rozčlenění typů kolaborace, viz s. 66–69.

55 Volker Mohn se v monografii o kulturní politice v protektorátu věnuje i samotnému termínu kolaborace a jeho užívání v zemích pod nacistickou okupací. Uvádí, že v českém prostoru se termín začal používat zejména ve spojeneckých rozhlasových relacích v exponovaném významu jako „národní zrada“. Podobně tomu bylo i po válce v prezidentských dekretech. V současnosti se vedou odborné diskuze, „jak odlišit ideologicky motivovanou, politickou a vědomou kolaboraci od ostatních pohnutek.“ MOHN, Volker: *Nacistická kulturní politika v Protektorátu*, c. d., s. 48.

56 Někteří z představitelů Národopisné Moravy promítali do své činnosti ambice pramenící z nejrůznějších motivací a jejich osobnostní profily se později ukazovaly jako amorální. Připomenout lze např. Josefa Vávru, přezdívaného Stařík, který sice z Národopisné Moravy odešel, ale poté se infiltroval do partyzánského hnutí a zavinil smrt řady lidí. Viz ROKOSOVÁ, Šárka: Případ Miroslav Choc a spol. *Securitas imperii* 12, 2005, s. 55.

57 GELLNER, Ernest: *Národy a nacionalismus*. Praha: Josef Hříbal, 1993, s. 70.

58 Viz STAVĚLOVÁ, Daniela a kol.: *Tiha a beztíže folkloru. Folklorní hnutí druhé poloviny 20. století v českých zemích*, c. d.

Obr. 3. Čelo průvodu krojovaných kráječů po Tyršově náměstí. Průvod se konal při bližší neurčené akci u příležitosti Výstavy Slováků 1937 v Uherském Hradišti. Fotoarchiv Slovákého muzea.

Obr. 4. Krojování z Kunovic na Masarykově náměstí předvádějí dožínky. Průvod se konal při bližší neurčené akci v rámci výstavy Slováků 1937 v Uherském Hradišti. Fotoarchiv Slovákého muzea.

Mezihorák k tomu napsal: „Funkcionáři Národopisné Moravy leccčeho dosáhli – především pro sebe, ale připustíme, že i pro národopis. Za jakou však cenu! [...] V řadách této organizace byla proto více či méně angažována řada zapálených, čestných a vlasteneckých pracovníků. Lze pochopit i určitou míru úlitby režimu, jistou míru loajality, jistou míru protektorátní rétoriky. Z demokratické pozice se někdy až příliš odsuzují činy lidí žijících v totalitě. Ale vedení Národopisné Moravy tuto míru daleko překročilo.“⁵⁹

Abychom podtrhli onu ambivalentnost uvedenou v názvu příspěvku, musíme připomenout počiny, jež stojí v nastíněné polaritě ve vztahu folkloru a širší společnosti na pomyslném „druhém břehu“. Jako jeden z příkladů tohoto typu můžeme uvést činnost již zmíněného Vladimíra Úlehly, který v roce 1942 navázal na své předchozí hudební výzkumy ve Strážnici a okolí a jejichž výsledkem se stala monografie *Živá píseň*.⁶⁰ Vladimír Úlehla a mnozí další, jakož i vzpomenutý Antonín Václavík, se snažili oslabit činnost Národopisné Moravy skrze zaštitění Národním souručenstvím, ale jak uvádí František Mezihorák: „Protitahů se

59 MEZIHORÁK, František: *Hry o Moravu*, c. d., s. 93. Obdobně vztahuje kolaboraci Národopisné Moravy s fašisty skrze její vedení také historik SLEZÁK, Lubomír: *Národopisná Morava – legenda a skutečnost. Dějiny a současnost* 13, 1991, č. 4, s. 33–37.

60 ÚLEHLA, Vladimír: *Živá píseň*. Praha: Fr. Borový, 1949.

*Národnímu souručenství a Národní radě české příliš učinit nepodařilo.*⁶¹ V každém případě se tak otvírá složitě zodpověditelná otázka, jak žít, přežít a najít profesní smysl v totalitních režimech, a kde je ona morální hranice, za kterou nelze jít.⁶²

Vrátíme-li se k Vladimíru Úlehlovi, vidíme, že nejenom úvahy o mizející lidové kultuře, kterou je potřeba zachránit, ale také jeho praktické úsilí v terénu jsou signifikantním znakem jeho díla. Monografie *Živá píseň* vyšla až po válce, její základ však vznikl ve válečných letech. Ne jinak můžeme pohlížet např. i na redici rozsáhlé písňové sbírky Františka Sušila, která vyšla v roce 1941 v editorické péči Bedřicha Václavka (mj. spolupracovníka E. F. Buriana v době jeho krátkého působení v Brně)⁶³ a Roberta Smetany a která naplnila ještě předválečné konceptce Státního ústavu pro lidovou píseň.⁶⁴ Lidové tradice a hudební folklor obzvlášť svou emocionální strunou podněcovaly vnímání dobových okolností a svým obsahem, který byl často vyjadřován symboly předávanými z generace na generaci, o to více posilovaly svobodného ducha v nesvobodné společnosti. Hovoříme-li tedy o ambivalentnosti folkloru, pak především musíme hovořit o konkrétních osobnostech či jimi determinovaných myšlenkových proudech a o kontextech a cílech jejich prezentace. Zabýváme-li se životem společnosti v jejím každodenním fungování ve složitých dějinných peripetiích, měli bychom k jejímu hodnocení přistupovat s vědomím, že nelze vždy jednoznačně či uspokojivě dospět k objasnění všech nastolených témat. Období nacistické okupace, které zatížilo folklor a lidovou kulturu stigmatem kolaborace, je potřeba studovat bez apriorního přístupu, což samozřejmě nevylučuje kritičnost a snahu o objektivní posouzení.

Literatura

A Portrait of Robert Ley. Dostupné z: <https://museums.nuernberg.de/documentationcenter/collection/brought-to-light/ved/portrait-robert-ley> (cit. 14. 9. 2025).

ALTMAN, Karel: Antonín Václavík – kolaborant? (K rozvoji českého národopisu v době tzv. protektorátu a jeho poválečným důsledkům). *Národopisný věstník* 33 (75), 2016, č. 2, s. 120–132.

61 MEZIHORÁK, František: *Hry o Moravu*, c. d., s. 83.

62 Max Swenson píše v souvislosti s francouzskou intelektuální elitou v době 2. světové války o „morálně šedých letech“. Srov. SWENSON, Max: *Diary of the ... Morally Grey Years: An Analysis of French Intellectual Collaboration During WWII*. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/community.39498781> (cit. 12. 9. 2025).

63 Srov. např. REISIGOVÁ, Hana: *Rudý a rudější: angažované – politické divadlo E. F. Buriana*. Magisterská diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Katedra divadelních studií, 2013.

64 „Příprava rukopisu Moravských národních písní, která vyžadovala velké množství písářských prací, byla zvládnuta ve velmi krátkém čase, za únor a březen r. 1940. Práce byla uzavřena několik dnů před únikem B. Václavka do ilegality.“ Srov. VÁCLAVEK, Bedřich: *O lidové písni a slovesnosti*. Praha: Československý spisovatel, 1963, s. 354.

- BRANDES, Stanley: Fascism and Social Anthropology: The Case of Spain Under Franco. *Anthropological Quarterly* 88, 2015, č. 3, s. 795–816.
- BROWN, Jim: The Role of Folk Consciousness in the Modern State: Its Efficacy, Use and Abuse. *Storytelling, Self, Society* 6, 2010, s. 39–57.
- BŘEČKA, Jan – MITÁČEK, Jiří: Hluk v dobách protektorátního temna 1939–1945. In: Mitáček, Jiří (ed.): *Hluk. Dějiny města*. Hluk: Město Hluk, 2011, s. 321–330.
- ČERESŇÁK, Bedřich: Vliv lidové kultury na politické aktivity a společenský život České republiky. In: *Lidová kultura v kulturním vývoji České republiky. Úvahy o jejím studiu a využívání*. Strážnice: Ústav lidové kultury, 2002, s. 7–38.
- DOBEŠ, Jan: Stát a kultura za druhé republiky, protektorátu a v letech 1945–1948. In: Klimeš, Ivan – Wiendl, Jan (eds.): *Kultura a totalita. Národ*. Praha: Univerzita Karlova, 2013, s. 180–204.
- DRÁPALA, Daniel – PAVLICOVÁ, Martina: Etnografická rajonizace: úvahy nad jejím historickým vývojem a smyslem současné existence. *Národopisná revue* 24, 2014, č. 3, s. 171–188.
- DRÁPALA, Daniel – KRÍŽOVÁ, Alena – PAVLICOVÁ, Martina – VÁLKA, Miroslav: *Lidové tradice jako součást kulturního dědictví*. Brno: Masarykova univerzita, 2024.
- DVOŘÁK, Karel: Fotografie ve službách čsl. národopisu. (Dokončení.) *Fotografický obzor* 30, 1922, s. 165.
- FROLKA, Antoš – HOLÝ, Dušan – HOLÁ, Ludmila: *Mezi paletou a písni. O malíři Frolkovi a jeho rodině*. Brno: Host, 2000.
- GELLNER, Ernest: *Národy a nacionalismus*. Praha: Josef Hříbal, 1993.
- JANÁK, Viktor: „Slovácko sa nesúdí“ aneb Konec iniciátorů moravské iredenty. *Slezský sborník* 120, 2022, č. 1, s. 5–70.
- JANČÁŘ, Josef: Evropská etnologie a český národopis. *Národopisný věstník* 33 (75), 2016, č. 2, s. 133–140.
- JANEČEK, Petr: Ústav etnologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v kontextu vývoje českých etnologických věd. *Studia Ethnologica Pragensia*, 2017, č. 1, s. 129–163.
- JELÍNEK, Hanuš: *Zahučaly lesy. Kniha vzpomínek*. Praha: František Borový, 1947.
- JUNEK, Marek: *Hroznová Lhota*. Uherské Hradiště: Ottobre, 2004, s. 102.
- KADLEC, Jan: Rozálie Falešníková, lidová léčitelka. *Malovaný kraj* 37, 2001, č. 4, s. 11.
- KOPECKÝ, Milan: Geneze hry o svaté Dorotě od E. F. Buriana. *Český lid* 51, 1964, č. 2, s. 86–90.
- KOZÁKOVÁ, Zlata: *Sokolské slety 1882–1948*. Praha: Orbis, 1994.
- Kraft durch Freude (KdF). Dostupné z: <https://www.nsdoku.de/lexikon/artikel/kraft-durch-freude-459> (cit. 1. 11. 2024).
- KROFTA, Kamil: *Malé dějiny československé*. Praha: Orbis, 1947.

- KŘIVDOVÁ, Judita: Jubileum Rozky Falešníkové. *Národopisné aktuality* 17, 1980, č. 4, s. 289–290.
- LOEWENSTEIN, Bedřich: *Civilizace a fašismus. Studie z let 1969–1971*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny, 2003.
- MIČKA, Antonín: Zlatá svatba u krojových mistrů. *Malovaný kraj* 38, 2002, č. 3, s. 24–25.
- MEZIHORÁK, František: *Hry o Moravu. Separatisté, iredentisté a kolaboranti 1938–1945*. Praha: Mladá fronta, 1997.
- MOHN, Volker: *Nacistická kulturní politika v Protektorátu. Koncepce, praxe a reakce české strany*. Praha: Prostor, 2018.
- NOVÁKOVÁ, Lenka: Současná výšivka na Veselsku. *Folia ethnographica* 23–24, 1989–1990, s. 113–120.
- OREL, Jaroslav: Rozka Falešnicková (23. 2. 1900 – 24. 7. 1983). *Národopisné aktuality* 21, 1984, č. 1, s. 35–36.
- PAVLICOVÁ, Martina: Národopisná Morava. In: Pavlicová, Martina – Uhlíková, Lucie (eds.): *Od folkloru k folklorismu. Slovník folklorního hnutí na Moravě a ve Slezsku*. Strážnice: Ústav lidové kultury, 1997, s. 223.
- PAVLICOVÁ, Martina – UHLÍKOVÁ, Lucie: Tradice a její konceptuální křížovatky: hudební a taneční folklor v českých zemích jako výzkumná otázka. *Národopisný věstník* 41 (83), 2024, č. 2, s. 5–19.
- PEČMAN, Rudolf: Karel Vetterl jako hudební historik a muzikolog. In: Toncrová, Marta (ed.): *Živý odkaz Karla Vetterla*. Brno: Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, 1993, s. 23–36.
- Pracovníci Ústavu evropské etnologie FF MU v Brně: Glosy k některým tezím v textu Blanky Soukupové K problematice využívání a funkcí obrazu venkova, lidu, lidové kultury a národopisu během II. světové války. *Národopisný věstník* 33 (75), 2016, č. 1, s. 98–102.
- PROCHÁZKOVÁ, Jarmila: Vladimír Helfert ve Státním ústavu pro lidovou píseň. *Musicologica Brunensia* 51, 2016, č. 2, s. 139–156.
- PŘÍKAZSKÝ, Štěpán: *Amerikán z Lužic*. Brumovice: Carpe diem, 2013.
- REISIGOVÁ, Hana: *Rudý a rudější: angažované – politické divadlo E. F. Buriana*. Magisterská diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Katedra divadelních studií, 2013.
- Robert Ley. Dostupné z: <https://www.britannica.com/biography/Robert-Ley> (cit. 14. 9. 2025).
- ROKOSOVÁ, Šárka: Příklad Miroslav Choc a spol. *Securitas imperii* 12, 2005, s. 55, s. 153–107.
- SCHERL, Adolf: E. F. Burian dramatik. *Česká literatura* 8, 1960, č. 1, s. 267–297.
- SIMEONE, William E.: Fascists and Folklorists in Italy. *The Journal of American Folklore* 91, 1978, s. 543–557.

- SLEZÁK, Lubomír: Národopisná Morava – legenda a skutečnost. *Dějiny a současnost* 13, 1991, č. 4, s. 33–37.
- SOUKUPOVÁ, Blanka: K problematice využívání a funkcí obrazu venkova, lidu, lidové kultury a národopisu během II. světové války. *Národopisný věstník* 33 (75), 2016, č. 1, s. 75–97.
- SOUKUPOVÁ, Blanka: Odpověď na polemiku pracovníků Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity. *Národopisný věstník* 33 (75), 2016, č. 2, s. 113–119.
- SOUKUPOVÁ, Blanka: Národopisné výstavy a slavnosti v období protektorátu Čechy a Morava. *Národopisný věstník* 38 (80), 2021, č. 1, s. 36–53.
- STAVĚLOVÁ, Daniela a kol.: *Tiha a beztíže folkloru. Folklorní hnutí druhé poloviny 20. století v českých zemích*. Praha: Academia, 2021.
- ŠTURSOVÁ, Květoslava: Nástin dějin československého tělovýchovného a sportovního muzejnictví I. *Muzejní a vlastivědná práce* 28, 1990, č. 3, s. 136–154.
- SWENSON, Max: *Diary of the ... Morally Grey Years: An Analysis of French Intellectual Collaboration During WWII*. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/community.39498781> (cit. 12. 9. 2025).
- TARCALOVÁ, Ludmila: Z pozůstalosti Rozky Falešnickové, lidové umělkyně ze Slovácka. *Zvuk*, jaro 1996, s. 32.
- TONCROVÁ, Marta: K činnosti Karla Vetterla v brněnském Radiojournalu. In: Toncrová, Marta (ed.): *Živý odkaz Karla Vetterla*. Brno: Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, 1993, s. 131–140.
- ÚLEHLA, Vladimír: *Živá píseň*. Praha: Fr. Borový, 1949.
- VÁCLAVEK, Bedřich: *O lidové písni a slovesnosti*. Praha: Československý spisovatel, 1963.
- VÁLKA, Miroslav a kol.: *Od národopisu k evropské etnologii*. Brno: Masarykova univerzita, 2016.
- VALOVIČOVÁ, Vanesa: *Výzdoba nádražních budov na Moravském Slovensku tradiční ornamentikou*. Bakalářská práce. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav evropské etnologie, 2023.
- VERMOUZEK, Rostislav (ed.): *Lanžhot. Příroda a dějiny*. Praha: Tisková, ediční a propagační služba místního hospodářství, 1983.
- VYSLOUŽIL, Jiří: Alois Hába a Studijní sdružení Velká. *Národopisná revue* 5, 1995, č. 4, s. 183–190.
- WOITSCH, Jiří – JÚNOVÁ MACKOVÁ, Adéla a kol.: *Etnologie v zúženém prostoru*. Praha: Etnologický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i., 2016.

Prameny

- Celostátní sjezd republikánského dorostu ve dnech 22.–24. května v Praze. *Venkov* 32, 1937, 16. 5. 1937, s. 5.

- Co uvidíme v neděli na strahovském stadionu. *Venkov* 32, 1937, 21. 5. 1937, s. 3. (ek.): Dožínková slavnost po staru. *Lidové noviny* 51, 1943, 6. 8. 1943, s. 7.
- HONZÍK, Karel: Jak budeme vystavovat v r. 1942? *Přítomnost* 14, 1937, 1. 9. 1937, s. 553–555.
- Kyjovsko ve starých zvycích, zpěvech a tancích. *Venkov* 34, 1939, 11. 8. 1939, s. 7.
- PRUSÍK, J.: Česká vlajka, hudba a tanec získaly celý Hamburk. *Venkov* 34, 1939, 26. 7. 1939, s. 3.
- S Československým rozhlasem na moravské Slovácko a Valašsko. *Pestrý týden* 11, 1936, č. 17, 25. 4. 1936, s. 20.
- Sletová výstava 1938. *Český Lloyd* 54, 1938, 7. 5. 1938, s. 1.
- Slovácko v tanci a zpěvu. Velká národopisná slavnost v Petrovských Plžích u Strážnice. *Moravská orlice* 7, 1939, 26. 6. 1939, s. 4.
- vb-: O památných obcích národopisných. *Venkov* 36, 1941, 18. 11. 1941, s. 4.
- VOKROVÁ-AMBROSOVÁ, Libuše: Dvacáté léto cizincům. *Přítomnost* 14, 1937, 1. 9. 1937, s. 142–144.

Dobové pojetí tradice na základě přístupu vybraných osobností českého národopisu/etnografie (Karla Chotka, Viléma Pražáka, Drahomíry Stránské, Jaroslava Kramaříka a Antonína Robka)

Period Conceptions of Tradition in the Approaches of Selected Figures of Czech Ethnography (Karel Chotek, Vilém Pražák, Drahomíra Stránská, Jaroslav Kramařík, and Antonín Robek)

Doc. PhDr. Blanka Soukupová, CSc.

Západočeská univerzita v Plzni, Filozofická fakulta, Katedra antropologie a Katedra blízkovýchodních studií, Sedláčkova 15, 301 00 Plzeň, CZECH REPUBLIC

Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií, Pátkova 2137/5, 182 00 Praha 8 – Libeň, CZECH REPUBLIC

6446@mail.fhs.cuni.cz

ORCID: 0000-0001-6201-9493

Abstract

This study analyses the conception of tradition through the work of key figures of ethnography before World War I, in the interwar period, and after World War II. It argues that tradition whether associated with rural or urban environment has always been politicised. In the interwar period, tradition was used to support the identity of Czechoslovakism, while after the February coup in Czechoslovakia, it was employed to promote the vision of a socialist society. During that time, traditions began to be categorised as either progressive or reactionary (bourgeois, outdated). Ethnographers of the interwar period focused primarily on folk costumes, customs, and folk art which they aimed to purify of non-original deposits and preserve as long as possible – supported by tourism, academic interest, and festivals. Socialist ethnography viewed such interest as superficial and emphasized the “true content” of traditions, interpreting it as a popular form of resistance against national and social oppression. As a result, attention was paid to workers’ institutions and folk chronicle writing. According to ethnographers of the socialist era, traditions were to be studied and understood, but not revived.

Key words

Tradition – ethnography – personality – 20th century

Acknowledgement/Funding

Předložená studie vznikla na Západočeské univerzitě v Plzni, na KSA a KBS Filozofické fakulty.

Úvod

Ve většinovém povědomí je pojem tradice spojen se starobylostí, ukotvením, stabilitou, v obecné rovině pak s pozitivními konotacemi. Ve filozofickém myšlení pak tradice představuje jakousi živou minulost, slovy filozofky Jaroslavy Peškové (1929 Plzeň – 2006 Praha) „*nástroj pro pochopení toho, co se v minulosti uzavřelo a může se podílet na naší současnosti*“.¹ Důležité však je to, že oné minulosti dáváme nové významy. Kritická věda přitom ovšem podtrhuje to, že prostřednictvím tradice můžeme dějiny jak lépe uchopit, tak také zcela nepochopit.² Tradice je totiž fenomén nesmírně manipulovatelný, bez větších problémů redukovatelný, a může se tak snadno stát nebezpečným nástrojem pro upevňování moci v totalitních režimech. Dřívější i současní manipulátoři často totiž využívali lidskou touhu po stabilitě, po pevné půdě pod nohama,³ jež vystupovala do popředí v kritických chvílích státu, národa, menšiny, jedince. Připomeňme si např. rozšíření prostoru pro tradici českého národního hnutí (obrození) v období protektorátu Čechy a Morava kolaborantskou vládou, současné však i redukcí této tradice na její umělecký rozměr.⁴

Ve svém příspěvku se ovšem chci zaměřit na profesně kvalifikovaný poměr k tradici u vybraných národopisců či etnografů z Čech, jejichž profesní vrchol spadl do období meziválečného Československa, do období po únorovém převratu (1948) a konečně i do dvacetiletí tzv. normalizace (1969 – 1989).⁵ První skupinu bude reprezentovat Karel Chotek (1881 Praha – 1967 Praha), etnograf, historik, geograf a antropolog, Chotkův žák Vilém Pražák (1889 Chroustovice, okres Chrudim – 1976 Praha) a Drahomíra Stránská (1899 Praha – 1964 Praha), etnografkou Milenou Seckou (nar. 1958) v roce 1999 právem charakterizovaná jako „*první*

1 PEŠKOVÁ, Jaroslava: *Role vědomí v dějinách a jiné eseje*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998, s. 30.

2 Tamtéž, s. 31.

3 K tomu např. LOEWENSTEIN, Bedřich W.: Identita, zapřená minulost a neschopnost truchlit. In: Loewenstein, Bedřich W.: *My a ti druzí. Dějiny, psychologie, antropologie*. Brno: Doplněk, 1997, s. 54–55.

4 K manipulaci s dějinami v protektorátu nejnověji SOUKUPOVÁ, Blanka: České a československé dějiny v kolaborantské propagandě aneb Bitevní pole o českou paměť. In: Soukupová, Blanka – Lozoviuk, Petr: *Antisemitská propaganda a „věda“ v protektorátu Čechy a Morava*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2024, s. 40–53.

5 Ve studii jsem se zaměřila na národopisce/etnografy pocházející z Čech. Bylo by samozřejmě velmi zajímavé text doplnit analýzou chápání tradice u národopisců/etnografů či etnologů, rodáků z Moravy. Stranou zájmu by neměly zůstat ani jejich vazby na intelektuální prostředí Čech.

dáma českého národopisu 20. století".⁶ Jako výrazného představitele druhé skupiny jsem vybrala Jaroslava Kramaříka (1923 Domažlice – 1974 Praha), zatímco etnografii období tzv. normalizace nelze analyzovat bez klíčové osobnosti Antonína Robka (1931 Zeměchy u Kralup – 2008 Mělník), v označení Jiřího Hlaváčka z roku 2017 „*Napoleona české etnografie*".⁷

Východiska úvah

První tři osobnosti (Chotek, Pražák a Stránská) formovaly svůj vztah k tradici především prizmatem lidového umění a lidového kroje ve chvíli, kdy v českém terénu (snad s výjimkou Chodska či částečně i Plzeňska)⁸ mohly už zachytit pouze jeho relikty. O něco příznivější byla pak situace na Moravě, konkrétně na Slovácku, i když i tady již podle Chotka ve druhé polovině třicátých let 20. století „*vidíme... první stopy úpadku; i zde se hlásí zákon zániku*".⁹ Klíčová identita čechoslováckismu, k níž se zejména Chotek velmi silně hlásil¹⁰ (v letech 1921/1922 – 1931 působil jako řádný profesor všeobecného a slovanského národopisu na Filozofické fakultě Univerzity Komenského v Bratislavě, kde zformoval bratislavskou školu),¹¹ však potřebovala své ukotvení. Pro všechny tyto badatele onu kýženou stabilitu stále představovaly vesnice a selství (Chotek v roce 1937, po celostátním sjezdu agrární mládeže, zdůrazňoval jejich „*životní význam*" hospodářský, ale i kulturní)¹². Česká vesnice byla přitom nejstarším národopisným terénem, jakkoliv v této době již pod vlivem industrializace a s ní spojenými novými pracovními a výrobními technikami, jak si Karel Chotek uvědomoval, terénem značně proměněným.¹³ Čechy měly přitom podle Chotka velký význam v tom, že představovaly „*poslední, nejzápadnější výběžek československého národa a slovanské oblasti*". Rychlejší ústup od tradice tu byl dán sousedstvím a soupeřením s Němci: „*... český a slovanský živel byl vždy cizím, nepříjemným hrotem v těle německého národa. Zprohýbané*

6 SECKÁ, Milena: Drahomíra Stránská – první dáma českého národopisu 20. století. *Český lid* 86, 1999, č. 4, s. 363–367.

7 HLAVÁČEK, Jiří: Napoleon české etnografie. Životopisná skica Antonína Robka. *Národopisný věstník* 76, 2017, č. 1, s. 25–47.

8 CHOTEK, Karel: *Lidová kultura a kroje v Československu*. Praha: Novina, 1937, s. 23 a 49.

9 Tamtéž, s. 65.

10 Chotek přitom koncipoval obor jako politický národopis. MORAVCOVÁ, Mirjam: Politický národopis v pojetí Lubora Niederla a Karla Chotka. In: Pospíšilová, Jana – Nosková, Jana (eds.): *Od lidové písně k evropské etnologii*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2006, s. 101–112.

11 K tomu PETRÁŇOVÁ, Lydia: Karel Chotek a jeho škola. In: Woitsch, Jiří – Jůnová Macková, Adéla a kolektiv: *Etnologie v zúženém prostoru*. Praha: Etnologický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i., 2016, s. 71–74.

12 CHOTEK, Karel: *Lidová kultura a kroje v Československu*, c. d., s. 1.

13 Tyto změny na vesnici datoval Karel Chotek sedmdesátými a osmdesátými léty 19. století. Přitom upozornil na to, že horské vesnice si zachovaly lidovou tradici déle než vesnice v úrodném kraji blízko průmyslových středisek. Změny zaznamenal v opuštění úhorového hospodářství, v odložení podomácky vyrobených nástrojů a kroje. CHOTEK, Karel: *Široký Důl. Národopisná monografie české vesnice*. Praha: Pražská akciová tiskárna, [1915]. Dále viz CHOTEK, Karel: *Lidová kultura a kroje v Československu*, c. d., s. 15, 29, 31 a 34.

hranice národnostní a jazykové ukazují nejlépe, jak tento boj, zaznamenaný i nezaznamenaný, byl těžký. Zde by se byla neudržela vesnice pomalého hospodářského vývoje, chudé kultury, konservativního lpění na starobyklých formách, bez vědomého i povědomého zájmu o národní bytí... vesnice v rozhodujících okamžicích dějinných, kdy opravdu šlo o bytí či nebytí celku[,] držela nejenom sebe, ale musela často pomáhati a podpírati i zeslabený český živel měst." Tradičnější a osobitější Moravě, jejíž vesnice žily introvertněji a více odděleně od měst, byl pak podle Chotka svěřen jiný úkol: měla vytvářet most mezi západní a východní tradicí. Přes rozdílnost Čech a Moravy, kde se podle Chotka uchovalo kmenové vědomí, však měly obě země vystupovat jako jednotný celek.¹⁴ Ústup lidové tradice v Čechách (až na Chodsko) přitom datoval autor druhou polovinou devatenáctého století; naopak zachování slováckého kroje a některých zvyků přičítal pak včasnému podchycení jejich úpadku.¹⁵ Velké změny na Slovensku (opět především v oděvu) však popsal Chotek již ve své monografii Cerovo (dnes okres Krupina, kraj Banskobystrický) z roku 1906. Přičítal je zrychlenému tempu života a vzestupu životní úrovně, v jejichž důsledku se ženy již nechtěly zabývat zhotovováním krajek, výšivek a čepců. Daleko jednodušší bylo koupit si šátek s vytištěnými květy. Zatímco však lidový kroj vynikal podle Chotka svou estetickou stránkou, kupovaný oděv Chotek hodnotil často jako nevkusný.¹⁶

Již předválečný projekt slovanské národopisné výstavy (1912), na němž se Chotek podílel spolu s archeologem, slavistou a národopiscem Luborem Niederlem (1865 Klatovy – 1944 Praha), ovšem jasně dokládá, že českou a slovenskou lidovou tradici chápal jako součást tradice slovanské.¹⁷ Konečnou ambicí projektu měl být vznik slovanského národopisného muzea, kde by byl původní pracovní kroj slovanských národů vystaven na figurínách v interiéru.¹⁸ Současně však Niederle s Chotkem zastávali tezi, že je lidová tradice těsně provázána s evropským kulturním vývojem: „Vědecké bádání rozbilo krásnou a národu lichotící stavbu o národní a kmenové starobylosti a svěbytnosti lidového umění

14 Tamtéž, s. 15 a 17.

15 CHOTEK, Karel: Lidová kultura hmotná československého lidu. In: *Československá vlastivěda*. Řada II. Národopis. Praha: Sfinx, Bohumil Janda, 1937, s. 145.

16 CHOTEK, Karel: Cerovo. Zvláštní otisk z „Národopisného věstníku“, roč. I. Praha: Alois Wiesner, nákladem vlastním, 1906, s. 14 a 15. Hornouherská lokalita Cerovo byla prozkoumána badatelem s vysokoškolským vzděláním poprvé. Chotek se tu seznámil s přezívacími staršími tradicemi, jež se posléze staly jeho badatelským zájmem. V monografii Cerovo se zaměřil zejména na hmotnou kulturu. DUCHÁČEK, Milan: Karel Chotek a Cerovo: Od iniciace k specializaci (causerie k půlstoleté proměně terénního výzkumu). *Slovenský národopis* 66, 2018, č. 1, s. 119, 122–123 a 124.

17 Na výstavě českého a slovenského lidového obydlí navrhoval Niederle v případě nutné redukce vystavit statek středočeský, slánský a bratislavský (v dobové terminologii přešpurský). NIEDERLE, Lubor: Projekt slovanské výstavy národopisné. In: Niederle, Lubor – Chotek, Karel: *Projekt slovanské výstavy národopisné*. Praha: L. Niederle, K. Chotek, 1912, s. 11. Jeho hlavním cílem bylo pak vytvořit slovanskou vědu. Tamtéž, s. 4.

18 CHOTEK, Karel: Slovanské národopisné museum. In: Niederle, Lubor – Chotek, Karel: *Projekt slovanské výstavy národopisné*, c. d., s. 20.

a lidových tradic."¹⁹ V roce 1937 pak Karel Chotek, jistě i vzhledem k aktuálnímu ohrožení Československé republiky, zdůrazňoval evropský rozměr československé identity. Podle něj bylo naším úkolem: „Včleniti se do vyspělé kultury středo-evropské, a tím i západoevropské, a neztratiti svou národní individualitu, v níž zůstala ovšem i silná složka slovanská.“²⁰

V meziválečném Československu se ale bylo možné setkat ještě s relativně živou tradiční agrární kulturou na Slovensku. Karel Chotek připomínal, že horské slovenské vesnice jsou „ostrovy velmi starobyklých lidových kultur“. Obdobný terén „přežitků hmotné i duševní kultury lidové“ poskytovala podle něj ale i Podkarpatská Rus.²¹ Chotek však vedl studentské výzkumy v tzv. ústupových oblastech (Chodsko, Valašsko, pomezí Moravy a Slovenska) i po druhé světové válce, kde byl ústup lidové tradice ještě více pozorovatelný.²² Přitom nadále zůstal zastáncem monografické metody.²³ Nezměnilo se, jak upozornil etnolog Milan Ducháček, ani jeho přesvědčení, že hlavní oblastí etnografického zájmu mají být rezidua někdejších společenských a výrobních forem.²⁴

Karel Chotek, Drahomíra Stránská a Vilém Pražák o tradici

Již před první světovou válkou se Niederle a Chotek přihlásili k nacionálně neutrálnímu sběru a zpracování projevů lidové tradice, bez ohledu na jejich estetickou hodnotu. Současně však v jejich práci nalezneme tezi, že lidová tradice vyrůstá nejen z etnického, ale i z geografického, historického a hospodářsko-sociálního podloží.²⁵ Z přesvědčení, že lidová tradice znamená osobitost, jedinečnost, originalitu a že národ či jakákoliv jiná skupina lidí bez vlastní tradice ztrácí svou půdu pod nohama, své dějiny, vyrůstal národopis ovšem i v meziválečném období. Připomeňme si např. adoraci slovácké pouti u sv. Antonínka a slovácké slavnosti v krojích z pera Drahomíry Stránské, jež v nich viděla originální odraz „národní (vesnické) duše“: „Kdo zavítal na Moravské Slovácko a zúčastnil se některé slavné pouti, např. blatnické červnové pouti u sv. Antoníčka, nebo zastihl-li o některém větším svátku za krásného počasí chvíli, kdy se zbožný lid vyhrnul z kostela v houfech na návěs a do ulic a rozjásal dědinu září bělostných rukávů a barvami krojů, nikdy nezapomene na mohutný dojem, nikdy mu nevymizí

19 NIEDERLE, Lubor: Projekt slovanské výstavy národopisné, c. d., s. 6.

20 CHOTEK, Karel: *Lidová kultura a kroje v Československu*, c. d., s. 12.

21 Tamtéž, s. 19 a 20. Přesto však Chotek varoval před „rozlomením národopisného obrazu“ českého a slovenského. Tvrdil totiž, že československý národopis musí „vyhmatati meze tohoto diferencování“. Tamtéž, s. 22.

22 PETRÁŇOVÁ, Lydia: Karel Chotek a jeho škola, c. d., s. 79.

23 Tamtéž, s. 89.

24 DUCHÁČEK, Milan: Karel Chotek a Cerovo: Od iniciace k specializaci (causerie k půlstoleté proměně terénního výzkumu), c. d., s. 130.

25 NIEDERLE, Lubor: Projekt slovanské výstavy národopisné, c. d., s. 6. K tomu i později CHOTEK, Karel: *Lidová kultura a kroje v Československu*, c. d., s. 9, s. 122.

z myslí obraz povznášející a dojímající, při kterém se mimoděk zachvěl nadšením a zvláštním pocitem úcty i pýchy: úctou před živelnou silou, která přímo sálá z onoho množství jednolitého lidu, obdivem a silou tradice, která do dneška vládne tak bezvýhradně, a pýchou nad rázovitostí, která roste a kvete v našem lidu."²⁶ Až industrializace vnesla podle našich badatelů do života vesnice nevкус, tuctovost. „Vše lze koupiti, vše možno nahraditi. Město dodá vše lacino, bez ztráty času, bez práce... Pod vábnými hesly ‚lacino a přece po pansku‘, zaplavil průmysl venkov tuctovým, řemeslně často bezcenným zbožím... Proto najdeme v jinak zachovalém, tak vlídném a milém interiéru selském gramofon s ohromnou zvukovou rourou pomalovanou surově křiklavými barvami a ornamenty. Proto v řadě starých obrazů na skle svou stylovou formou, tvarovou kresbou, naivitou barevných tónů sice primitivních, ale při tom upřímně citěných a dětsky milých – vypíná se veliký, kapličkový obraz s porculánovou figurou s falešným hracím strojkem uvnitř. Proto i v kroji vedle dobré výšivky starého podání uráží nás krajka nebo potištěná textilie hrubých barev,“ vysvětloval v roce 1937 Karel Chotek.²⁷ Současně dodával, že nám, na rozdíl od Švýcarska, Nizozemí a severských států, chybí úsilí pečovat o rodinnou paměť, která je schopna lidovou kulturu konzervovat: „Jinde se staré dobré předměty, i když duch praktičtější doby je vyřadil z přímého užívání, neničí. Zůstávají a žijí jako vzpomínky na významné události rodiny. Není-li možno udržeti celou takovou jizbu, vykáže se jim významné místo mezi novějšími, čestný kout. Zde je jakýsi posvátný oltář svědků rodinných tradic, předmětů, jež pamatují práci a pot předcházejících generací a byly účastny jejich bojů o lepší budoucnost mladších. Jsou viditelným poutem neviditelných vztahů a dědictví předků a potomků. I u nás je ještě dosti krásných a cenných předmětů toho druhu. Ty třeba nejdříve zachrániti a dáti jim čestné místo, jak si toho zasloužily, nebo je uložit do muzeí. Nejsou-li, nikdy je nenahradíme koupěnými, tím méně novými napodobeninami; jsou to kusy studené a němé."²⁸ „První stopy úpadku... zákon zániku“ či „degeneraci“ (již tyto termíny vykazují negativní konotace) vnímal Karel Chotek na konci třicátých let 20. století zejména v používání materiálu a detailu na lidových oděvech.²⁹ Obdobné to bylo také u Drahomíry Stránské, která o proměnách podtatranského kroje („malovaného“ kroje) v roce 1931 napsala: „Vývoj nezadržitelně kráčející vpřed, přináší změny i v obleku a vtiskuje mu pečeť nové doby... staré součásti ustupují mladším, přizpůsobují se pohodlnějšímu obleku městskému. Nejen tovární měkké látky nastupují na místo domácích, nejen drobné součásti se kupují hotové z měst, nýbrž i jednotlivé kusy oděvu se šijí podle nového způsobu, městskému

26 STRÁNSKÁ, Drahomíra: *Lidové kroje v Československu*. Díl I. Čechy. Praha: J. Otto, [1949], s. 1.

27 CHOTEK, Karel: *Lidová kultura a kroje v Československu*, c. d., s. 35.

28 Tamtéž, s. 35 a 36.

29 Tamtéž, s. 23.

bližšího, zejména různé kabátky, kazajky apod., což je první krok ke znivelizování kroje. [...] Takže jen o svátcích objevuje se lid v některých jen vsích v rázovitých malebných krajích."³⁰

U obou (Chotka i Stránské) ale také pozorujeme velmi intenzivní úsilí tradici zachránit a to, co nepůjde zachránit, alespoň za pět minut dvanáct shromáždit, utřídit, popsat, a tím uchovat pro budoucí generace.³¹ Obdobná situace byla i na Slovensku. Již v roce 1929 zahájil Národopisný odbor Vlastivědného muzea v Bratislavě přípravné práce k vybudování Slovenského zvykoslovného archivu. Vilém Pražák vyzýval k založení archivů v jednotlivých slovanských státech. Sám přitom zdůrazňoval např. větší regionální rozmanitost slovanských lidových tradic (hmotné i duchovní kultury) oproti tradicím českým.³²

Podle Chotka v úsilí o uchování tradice mohl důležitou roli sehrát domácký průmysl, slavnosti lidového umění i včasná kritika kýčů, jež nahrazovaly lidové výrobky: „Především je třeba zbaviti to, co ještě zůstalo, oněch úpadkových, degeneračních vlivů. V krajinách bohatých by stačilo vhodné upozornění a poučení, co je skutečně lidové umění a co je hyzdí. V oblastech chudých by bylo třeba organisovati lidové umění jako domácí průmysl, aby našel lid v této práci obživu. Mnoho by v obou krajích vykonaly slavnosti lidového umění.“³³ Stránská hodnotí „nivelizaci“ podtatranského kroje pak spoléhala vedle probuzeného zájmu o tradici i na slavnosti a turistický ruch: „Pozornost ke starým domácím krajům, lidové slavnosti a turistický ruch mohly by však pomoci, aby se zachovalo ještě dlouho, co tolik přispívá k rázovitosti kraje a lidu.“³⁴ O něco houževnatější život než kroj pak projevovala podle této badatelky lidová píseň: „Pod Tatrami dosud žije lidová píseň a [...] projevuje houževnatý život staré tradice a zároveň trvání životních podmínek, které ji udržují. S pokračujícím hospodářským rozvojem, který je nutný pro chudé kraje, podlehně však i duševní a společenský život velkým proměnám ve směru sjednocení, stírajícího místní osobitosti, a bylo by si přáti, aby přece i při tom rázovitost lidu a jeho života zůstala zachována a mohla se dále rozvíjet.“³⁵ Tradiční prvky pak zaznamenávala Stránská i v lidové

30 STRÁNSKÁ, Drahomíra: *Lid pod Tatrami*. Praha: Československá akciová tiskárna Praha, 1931, s. 36–37.
STRÁNSKÁ, Drahomíra: *Lid pod Tatrami*. In: Domin, Karel – Mladějovský, Vladislav: *Naše Tatry*. Praha: Ministerstvo veřejného zdravotnictví a tělovýchovy RČS, 1931, s. 322–323.

31 Tento zájem měl ovšem být postaven na odbornou základnu. Proto také Drahomíra Stránská vydala v roce 1936 svou *Příručku lidopisného pracovníka*, jakýsi návod na to, jak provést terénní výzkum ve vybrané lokalitě. STRÁNSKÁ, Drahomíra: *Příručka lidopisného pracovníka*. Národopisná knihovna, sv. 4. Praha: Národopisná společnost československá, 1936.

32 PRAŽÁK, Vilém: *Slovenský zvykoslovný archiv*. Bratislava: vl. n., 1931, s. 157, 160 a 153.

33 CHOTEK, Karel: *Lidová kultura a kroje v Československu*, c. d., s. 36. Dále viz s. 65.

34 STRÁNSKÁ, Drahomíra: *Lid pod Tatrami*, c. d., s. 37.

35 Tamtéž, s. 51. Viz i STRÁNSKÁ, Drahomíra: *Lid pod Tatrami*. In: Domin, Karel – Mladějovský, Vladislav: *Naše Tatry*, c. d., s. 337.

architektuře, třebaže i tu vnímala jako živý organismus.³⁶ Aby se jakákoliv tradice udržela, bylo podle ní nutné buď zachovat její funkci a účel, nebo konzervativní smýšlení, jehož součástí byla obava z opuštění tradice.³⁷

Zájem o lidové umění „v hodině dvanácté“ byl však podle Chotka typický nejen pro národopisce, ale i pro kunsthistoriky, umělce, teoretiky umění,³⁸ jakoliv jeho dílo prostoupila teze, že „den života [lidové kultury – poznámka BS] ... naklonil se již k večeru“³⁹. Horizont budoucnosti byl pro jeho generaci totiž nesmírně důležitý. Jistým povzbuzením pro ni však byla také možnost pracovat ve slovenském a slovanském terénu, kde, v důsledku nižšího stupně hospodářského rozvoje, byla lidové kultura ještě zachovalejší. Zde se navíc národopisný zájem mohl opřít o politickou motivaci výzkumu. Národopis mohl totiž podle tehdejší představy nabídnout nové porozumění slovenskému a obecně slovanským národům. Svou politickou konotaci měly samozřejmě i výzkumy realizované Drahomírou Stránskou v Bulharsku, které pak vyústily v uspořádání výstavy *Bulharsko. Země a lid* od června do září 1938. Její význam byl dán i protektorem prezidenta Československa Edvarda Beneše a bulharského cara Borise III. Větší stupeň zachovalosti bulharské tradice spojovala Stránská s nadvládou Turecka, jež způsobila až do první světové války izolaci Bulharska od západoevropských modernizačních proudů: „Jest jisto, že na udržení tradice působila i pětisetletá turecká poroba, neboť působením jejího útlu Bulharsko nemělo spojitosti s kulturními národy západoevropskými a staré tradice jak v bytu tak i v umělecké a duchovní kultuře mohly zůstat po dlouhou dobu nedotčeny. Onen proud, kterým evropská civilisace ubíjí lidové umění, projevil se proto v Bulharsku mnohem později než jinde. Po osvobození a zejména po evropské válce začaly však mizeti i tu staré lidové písně.“ Zánikem tradičních řemesel pak podle autorky zmizel nejen estetický prvek, ale také horská sídla: „Dodnes můžeme pozorovat řemesel a litujeme jejich zániku nejen pro malebnost života, nýbrž i z hospodářských příčin; hynou, neboť obyvatelé nemají, z čeho by žili.“⁴⁰

Zcela jiný význam pak nabyla práce Viléma Pražáka, docenta dějin národopisu na Univerzitě Komenského v Bratislavě (1936–1938), v této době knihovníka pražské Univerzitní knihovny, *Jaké úkoly si staví dnešní národopis?*, znovu vydaná v době zcela reálného ohrožení českého národa v roce 1940. Autor

36 STRÁNSKÁ, Drahomíra: *O studium Tater. Lidové stavby na Spišské Maguře*. Praha: Orbis, 1936, s. 7.

37 STRÁNSKÁ, Drahomíra: *Lidové obyčeje hospodářské. Zvyky při seti*. Příspěvky k srovnávacímu rozboru. Praha: Tiskem Pražské akciové tiskárny, 1931, s. 6.

38 CHOTEK, Karel: *Lidová kultura a kroje v Československu*, c. d., s. 24.

39 Tamtéž, s. 36. K tomu i CHOTEK, Karel: *Lidové umění*. In: *Československá vlastivěda*, c. d., s. 264.

40 STRÁNSKÁ, Drahomíra: *Bulharsko. Země a lid*. Průvodce po výstavě v národopisném oddělení Národního muzea v Praze červen – září 1938. Praha: b. n., 1938, s. 38 a 33. Na výstavě spolupracovaly dr. Evdokia Peteva-Filova a prof. Minka Podhajská. Tamtéž, s. 5. Výstava navazovala na ideu slovanského muzea Pavla Josefa Šafaříka (1795 Kobeliarovo u Rožňavy, dnes Košický kraj – 1861 Praha) a na obdobnou ideu profesora Ivana Dimitrova Šišmanova (1862 Veliko Tarnovo – 1928 Oslo). Tamtéž, s. 8.

připomenul, že lidová tradice, především píseň a pohádka, byla první generací národopisců vnímána jako doklad vysoké národní kultury a současně se stala vzorem pro obrozeneckou literaturu: „[...] *obraceli se i naši vlastenci k lidovým tradicím, aby z nich vynesli důkaz o vysokém, svébytně původním umění národním.*“⁴¹ Tradice v těchto letech měla tedy posilovat národní sebevědomí a ukazovat tíživou současnost jako historickou epizodu, která pomine.

Temná a pokroková tradice jako poúnorový narativ etnografie

V období po únorovém převratu (1948) se pojem tradice spojoval nejčastěji s pojmem pokroková. To vedlo samozřejmě nutně k redukci minulosti. Při příležitosti výstavy *Bulharsko v životě a práci lidu v minulosti a nyní* (1950) bylo zjednodušení kroje již vykládáno jako „tvůrčí, živý proces“, při němž dochází k tvorbě „nových částí oděvu v duchu současné módy“. Začaly se oceňovat především praktičnost, pohodlnost, hygiena.⁴² Opouštění imitativních magických praktik (např. pro přivolání deště, tzv. Peperudy) bylo vysvětlováno jako důsledek růstu politického uvědomění „bulharského lidu“: „Dnes již lidé vědí, že jim tento zvyk nepomůže. Odcházejí proto hromadně na brigády, aby urychlili stavby přehrad a vodních nádrží i sázení větrolamů, které jim mohou zajistit vláhu a tedy i dobrou úrodu.“ Pochvalu si pak získaly ty tradice, které byly dány do služeb nového režimu, např. pečení a zdobení tradičních bulharských obřadních koláčů: „Dnes se podobné [obřadní koláče – poznámka autorky] pečou dosud, ale celý zvyk nabyt nového, socialistického obsahu. Pečou se např. před celostátními svátky a vesničané je nesou v manifestačním průvodu po městě a odevzdávají je představitelům vlády na tribuně. Jindy jsou jimi vítáni význační hosté v družstvech apod. Jejich výzdoba je také nová – je to pěticipá hvězda. Jsou spontánním výrazem oddanosti rolníků vládě a straně.“⁴³ „Hlavním smyslem výstavy tedy je ukázat na bohatost starých tradic a na jejich tvořivé začlenění a vrůstání do problémů dneška, do mírového budování, do celého procesu přestavby společnosti staré ve společnost socialistickou,“ zaznělo na závěr výstavy.⁴⁴

Rychle se také na úkor tzv. archaické tradice prosadil výzkum hornictva a dělnictva.⁴⁵ Nová politická reprezentace formovala svůj poměr k tradicím ovšem

41 PRAŽÁK, Vilém: *Otázky moderního národopisu 1. Jaké úkoly si staví dnešní národopis?* (Zvláštní otisk z brožury „Regionalismus“). Praha: nákl. vl., 1940, s. 4 až 6; citát s. 4. Na příkladu italského ornamentu ve slovenské lidové výšivce pak Vilém Pražák doložil, že stará tradice může žít souladně i ve změněných podmínkách. PRAŽÁK, Viliam: *Talianske ornamenti v slovenskej ľudovej výšivke*. B. m.: Matica Slovenská, 1939, s. 20.

42 Srov. hodnocení stavu lidového oděvu v Rodopech v Bulharsku. STRÁNSKÁ, Drahomíra – HYNKOVÁ, Hana. *Bulharsko v životě a práci lidu v minulosti a nyní*. Praha: Ministerstvo informací a osvěty, 1950, s. 32.

43 Tamtéž, s. 42.

44 Tamtéž.

45 Volání po novém terénu srov. např. Úvodem. *Národopisný věstník československý* XXXI, 1949, č. 1–2, s. 1–2. Dále viz BURIAN, Emil František: *O lidové kultuře*. *Český lid* 4, 1949, č. 3–4, s. 63–65. Souhrnně

ještě v dozvucích protektorátu, pod vlivem silného antiněmectví většiny obyvatelstva, u něhož po válce narostl i politický a sociální radikalismus. V tradici, chápané jako živý organismus, se tak hledaly a pochopitelně i nacházely především národní a sociální významy. „... je bezpodmínečně zapotřebí... podtrhnout právě ty pokrokové tradice v dějinách české a slovenské ethnografie, které nám mohou sloužit jako vodítko při budování nové ethnografické vědy. Důstojného zhodnocení si zaslouhují takoví představitelé našeho národopisu (stejně jako folkloristiky), jako P. J. Šafařík, B. Němcová, E. Holub, A. Jirásek, Č. Zíbrt, L. Niederle, Z. Nejedlý, naši umělci J. Mánes a M. Aleš... Dnes je na příklad neobyčejně závažná otázka všestranného studia pokrokových vlasteneckých tradic v životě lidu českého pohraničí, stejně jako revolučních tradic, jakými jsou tradice jánošíkovská na Slovensku... a tradice kozinovská v Čechách na Chodsku,“ uvedli v roce 1952 Otakar Nahodil (1923 Praha – 1995 Praha) a Jaroslav Kramařík.⁴⁶

Národní tradice byla pak postavena na protipól tzv. kosmopolitismu.⁴⁷ Jak v roce 1953 napsal Otakar Nahodil po vzoru komunistického ministra kultury Václava Kopeckého⁴⁸: „Zrůdná ideologie kosmopolitismu slouží v dnešní době hrstce monopolistů z Wall-Streetu jako přímý nástroj imperialismu. Kosmopolitismus jako hluboce škodlivá ideologie, která hlásá zřikání se národní hrdosti, umrtvování vztahů k rodné vlasti a oslabování národního uvědomění, která usiluje o šíření reakčního názoru o ‚světoobčanství‘ a ‚bez národnosti‘ či ‚nadanárodnosti‘, hlásajíc pohrdání specifickými rysy kulturního vývoje jednotlivých národů, odřikání se pocitu národní důstojnosti a nakonec i práva samostatného rozvoje národních kultur, je naprosto cizí skutečné a pokrokové vědě.“⁴⁹ Národopisu byla přirčena úloha spolupracovat na formování nové národní a socialistické kultury.⁵⁰ Již na I. celostátní národopisné konferenci (1949) byla pak tvrdě odmítnuta teorie pokleslých kulturních hodnot, funkčně-strukturální metoda, škola kulturních okruhů i tzv. pekařovština.⁵¹

Dobové ohnutí bylo přitom nejsilnější u dvou osových tradic první republiky: během protektorátu znevážené tradice husitské, interpretované jako zápas proti

SOUKUPOVÁ, Blanka: Etnografie dělnictva: Mezi prorežimní rétorikou a badatelským výkonem. In: Woitsch, Jiří – Jůnová Macková, Adéla a kolektiv: *Etnologie v zúženém prostoru*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2016, s. 248–252. K prosazení studia hornictva tamtéž, s. 250–253.

46 NAHODIL, Otakar – KRAMAŘÍK, Jaroslav: *J. V. Stalin a národopisná věda*. Praha: Nakladatelství Československo-sovětského institutu, 1952, s. 89 a 91.

47 Srov. NAHODIL, Otakar: Předmluva k českému vydání. In: *Anglo-americká ethnografie ve službách imperialismu*. Praha: Nakl. Čs. – sovět. institutu, 1953, s. 5.

48 Srov. KOPECKÝ, Václav: *Proti kosmopolitismu jako ideologii amerického imperialismu*. Projev ministra Václava Kopeckého na první ideologické konferenci vysokoškolských vědeckých pracovníků konané v Brně 27. II.

49 NAHODIL, Otakar: Předmluva k českému vydání. In: *Anglo-americká ethnografie ve službách imperialismu*, c. d., s. 6. –1. III. 1952. Praha: Orbis, 1952. Dále viz s. 7.

50 Úvodem. *Národopisný věstník československý* XXXI, 1949, č. 1–2, s. 3.

51 NAHODIL, Otakar – KRAMAŘÍK, Jaroslav: *J. V. Stalin a národopisná věda*, c. d., s. 64. Dobového odmítnutí se dočkala i „eklektická buržoasní národopisná věda první republiky“. Tamtéž, s. 82.

němectví a za sociální spravedlnost (touto tradicí se zdůvodňovalo i poválečné vysídlení německého obyvatelstva), a u tradice obrozenecké, do níž byl oproti protektorátu vrácen politický význam a přidán velmi silný sociální akcent.

Oba tyto aspekty tvořily opěrný bod Kramaříkovy a zčásti i Robkovy práce. V případě Kramaříka šlo především o studium pověstí na Chodsku, které autor pokládal za kraj s bohatou a slavnou tradicí,⁵² a odkazu Karla Jaromíra Erbena a Boženy Němcové, v případě Robka pak o zájem o „lidové“ zdroje českého národního obrození. V polovině šedesátých let minulého století totiž Robek přisoudil etnografii úkol „odhalovat“ pokrokové tradice minulosti vzniklé v procesu vzniku moderního českého národa, o něž se může opírat i současná společnost. Jako pozitivní označil tradici nenávisti vůči vrstvám utlačovatelů, tradici upřímného pocitu solidarity se všemi národy, které zápasí s utlačovateli a kolonizátory, a tradici nezdolného lidového optimismu.⁵³ Po porážce pražského jara přišel Robek s politickým konstruktem, že se právě etapa národního hnutí (v jeho terminologii obrození) stala „integrální součástí antisocialistického boje“. Současně odmítl vůdčí roli inteligence při transformaci etnické skupiny v národ i narativy „mesiášské úlohy českého národa“ a bezmoci malého národa tváří v tvář dějinám. Národní obrození bylo podle něj třeba studovat jako zákonitý proces, který byl odvislý od hospodářských a sociálních podmínek. „Socialistický člověk“ pak měl podle Robka přijímat pouze pokrokové tradice a odmítat tradice, jež odrážely zájem vykořisťovatelských tříd.⁵⁴

Oba profesionální etnografové samozřejmě používali i termín temné tradice, tedy tradice feudální. Vlastní chodskou pohádku a pověst definoval Kramařík jako odraz sociálních poměrů feudalismu⁵⁵ či „dlouhých zápasů chodského lidu za pokrok a svobodu“⁵⁶. Kozinu pak charakterizoval jako „chodského rebela“, který symbolizoval od doby feudalismu až po druhou světovou válku zápas proti sociálnímu a národnostnímu útlačku.⁵⁷ Dobovou ideologií byla poznamenána i Kramaříkova práce *Kozina a Lomikar v chodské lidové tradici* (1972), jež může být ovšem přesto dosud pokládána za vzor folkloristické komparatistiky, a tedy doznívající metodický posun ve „zlatých šedesátých“. Autor v ní srovnal tradici

52 KRAMAŘÍK, Jaroslav: *Chodské pohádky a pověsti*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956, s. 229.

53 ROBEK, Antonín: *Příspěvky k etnografickému studiu duchovní kultury českého lidu*. Praha: Karlova univerzita v Praze – Státní pedagogické nakladatelství Praha, 1965, s. 5.

54 ROBEK, Antonín: *Lidové zdroje národního obrození*. Praha: Universita Karlova, 1974, s. 7–9. Proti lidovým tradicím národního obrození Robek postavil městské tradice: odpor proti reformám Josefa II. a snahu o spojenectví se šlechtou. Nakonec však lidové tradice městskou ideologií převrstvily. ROBEK, Antonín: *Městské lidové kronikářství na Rychnovsku I*. Praha: Československá akademie věd, Ústav pro etnografii a folkloristiku, 1976, s. 2–3.

55 KRAMAŘÍK, Jaroslav: *Chodské pohádky a pověsti*, c. d., s. 237.

56 Tamtéž, s. 238.

57 Tamtéž, s. 237.

jak s historickými prameny, tak regionální modifikace podání. Přitom konstatoval, že: „*Takový proces, kdy z lidové tradice zůstává pouze jeden hrdina a ostatní vůdcové odboje jsou zcela zapomenuti nebo vystupují jen na okraji, ... se vyskytuje v lidové tradici evropských národů velmi často.*“⁵⁸ Samotnou kozinovskou látku charakterizoval jako „*příklad široce rozvětvené lidové antifeudální tradice, jedné z nejbohatších našich lidových antifeudálních tradic vůbec.*“⁵⁹ K tradici rodného Domažlicka se ovšem Kramářik vracel opakovaně. Z hmotné kultury vyzdvihoval vedle kroje především dřevěné stavby, domácí výrobu a řemesla, zdobení vajec, z kultury duchovní i hudebnost a taneční projev. Zčásti živou tradicí však podle něj v polovině padesátých let zůstávalo především zvykosloví: masopustní obyčeje, stavění májů a některé svatební rituály.⁶⁰ Robek pak zejména v období tzv. normalizace, zřejmě pod vlivem poválečné komunistické propagandy, často traktoval jako temnou tradici i dvacetiletí první republiky. Zcela právem však upozorňoval i na neochotu našeho oboru zabývat se tradicí protektorátu a protektorátního národopisu jako dobovým „temnem“.⁶¹

Reflexe tradice u Antonína Robka

Již na počátku šedesátých let minulého století napsali Otakar Nahodil a Antonín Robek studii o lidovém kronikářství, které pokládali za mimořádný a specifický projev české kultury, jenž byl dosud, s výjimkou zápisů „*vesnického boháče*“ Františka Jana Vaváka (1741 Milčice u Nymburka – 1816 Milčice), přehlížen. Písmáci podle nich přitom působili jako „*národní a sociální buditelé.*“⁶² Publikace rozvíjela, v návaznosti na dílo komunistického ideologa Zdeňka Nejedlého (1878 Litomyšl – 1962 Praha), tezi o době Temna, o čase „*feudální mašinerie*“ s jejím „*církevním aparátem.*“⁶³ Lidoví kronikáři, na něž údajně navázali dělníčtí kronikáři předminulého století svým protikapitalistickým odbojem, měli podle autorů vyjádřit „*svůj odpor proti soudobému společenskému řádu, proti útlaku fyzickému i duševnímu, odpor proti cizáckým vetřelcům a jejich germanizačnímu úsilí.*“⁶⁴

V období tzv. normalizace byl pak jedním z hlavních úkolů české etnografie, v jejímž čele stanul Robek na akademické i univerzitní půdě, výzkum pražského a českého dělnictva a združstevněné vesnice. Řekla bych, že právě on nejlépe ukazuje Robka jako profesionálního etnografa a současně jako niterně

58 KRAMAŘÍK, Jaroslav: *Kozina a Lomikar v chodské lidové tradici*. Praha: Academia, 1972, s. 99.

59 Tamtéž, s. 191.

60 KRAMAŘÍK, Jaroslav: Národopisný obraz Chodska. In: Hilmera, Jiří – Vondra, Jiří: *Národopisný obraz Chodska*. Domažlice: Státní tělovýchovné nakladatelství, 1955, s. 36 až 38.

61 V tomto případě čerpám z přednášek A. Robka v letech 1987 a 1988 na tehdejší Katedře etnografie a folkloristiky Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze.

62 NAHODIL, Otakar – ROBEK, Antonín: *České lidové kronikářství*. Praha: Orbis, 1960, s. 7–8.

63 Tamtéž, s. 9.

64 Tamtéž, s. 10.

uvědomělého člena komunistické strany, který se dopouští ideologizace tradice. Tato dvoukolejnost zřejmě nejvíce na povrch vystoupila ve *Staré dělnické Praze* (1981). Již v předchozích textech věnovaných českému dělnictvu pracoval ovšem Robek s tezí, že se dělnictvo v procesu svého vývoje nejrychleji ze všech společenských skupin zbavuje určitých „přežitků“ (Boží tělo, Prokopské slavnosti) i pověr a posléze je samo schopno formovat novodobé regionální tradice. Jeho pokrokovou úlohu viděl v překonávání starého vesnického životního stylu, který vyrůstal z majetkové nerovnosti.⁶⁵ Jako jeden z autorů *Staré dělnické Prahy* pak Robek znovu vyšel z poznatku, že dělnický životní styl vznikl v poslední třetině devatenáctého století ze životního stylu vesnice, odkud dělníci přicházeli do města za prací.⁶⁶ Jako jeden z redaktorů i autorů Robek nebránil ani otištění zjištění, že vysoce kvalifikovaní dělníci v mnohém přejímali zvyky středostavovské společnosti.⁶⁷ Přesto je však kniha orámována tezí o dělnictvu jako nejpokrokovější skupině v národě, tezí poplatnou poúnorové rétorice, a tezí o vyloučení dělníků z národa v době kapitalismu.⁶⁸ Opouštění starých obyčejových tradic (cechovních obyčejů, patriarchálních vztahů) dělnictvem bylo pak apriori v Robkově výkladu spojeno s uvědomělým prosazováním pokrokovější socialistické ideologie: „Vzhledem k tomu, že obyčejové instituce hluboce zasahovaly do ideologie dělnictva, stávaly se v procesu emancipace proletariátu, ať již vědomě či nevědomě, prostředkem politiky. Politický obsah dostávaly zejména tehdy, když proti některým z nich dělnictvo v zájmu socialistické ideologie vedlo zcela zásadový boj. Tehdy zápas o překonání tradic znamenal zápas o ideový profil dělnické třídy.“⁶⁹

Jako politikum chápal Robek i studium vesnice. Již ve svých raných studiích přitom odmítal obraz někdejšího idylického vesnického života. Ve své práci o rodné obci v první polovině 19. století ukázal tamější majetkovou nerovnost, která byla udržována právě prostřednictvím tradice a víry. V závěru autor vyslovil přesvědčení, že vědecká analýza pověr umožní jejich překonání.⁷⁰ Současnou vesnici charakterizoval jako společenství rovnoprávných a sociálně zajištěných občanů. Moderní

65 ROBEK, Antonín: *K problematice etnografického studia českého dělnictva*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1966, s. 4, 19, 45, 46, 91 a 163.

66 ROBEK, Antonín: Proces emancipace dělnictva v první polovině 19. století. In: Robek, Antonín – Moravcová, Mirjam – Štátná, Jarmila: *Stará dělnická Praha. Život a kultura pražských dělníků 1848–1939*. Praha: Academia, 1981, zejména s. 35 a 49.

67 Srov. např. MORAVCOVÁ, Mirjam: Oděv pražského dělnictva. In: Robek, Antonín – Moravcová, Mirjam – Štátná, Jarmila: *Stará dělnická Praha. Život a kultura pražských dělníků 1848–1939*, c. d., s. 229.

68 Srov. zejména SKALNÍKOVÁ, Olga: Společenský život dělnictva v Praze. In: Robek, Antonín – Moravcová, Mirjam – Štátná, Jarmila: *Stará dělnická Praha. Život a kultura pražských dělníků 1848–1939*, c. d., s. 62–65.

69 ROBEK, Antonín: Proces emancipace dělnictva v první polovině 19. století, c. d., s. 49.

70 ROBEK, Antonín: *Život na kralupské vesnici v I. polovině 19. století*. Kralupy nad Vltavou: Dům osvěty, 1956, s. 2, 6 a 13.

mechanizace umožnila ulehčení práce a pomohla vytvořit časový prostor pro neobživné aktivity. Združstevnění vesnice pak proměnilo také řadu institucí (např. slavnost dožínek), nebo způsobilo jejich zánik (výměnek). Socialismus však údajně osvobodil také sedláka, protože ho zbavil závislosti na gruntu. Radikální změny ale zasáhly také způsob bydlení a obyčejovou tradici, jež se modifikovala a získala často nový význam.⁷¹ „Většina velikonočních zvyků a zvláště pověr docela zanikla. Mnozí nad tím jen nostalgicky pokyvují hlavou a možná i v duchu litují. Právý smysl zvyků byl však pochybný. Čáry, kouzla a pověrečné praktiky měly utvrzovat ve víře v nadpřirozené moci a také v pokoře. Ale i ve věčném strachu o vlastní osobu a majetek,” tvrdil Robek.⁷² Dochovaná obyčejová tradice pak změnila svou funkci z obřadní a náboženské na zábavnou, komunikační, společenskou, reprezentační, estetickou.⁷³ Ani socialistická vesnice však podle něj zcela nepřekonala tradici na odívání stavěného majetku (nákladné svatby, pohřby, pomníky...)⁷⁴

Oproti prvorepublikovým národopiscům ovšem Robek nakládal s tradicí jinak i v dalším ohledu. Striktně totiž odmítal jakoukoliv idealizaci, konzervaci či revitalizaci. Nefunkční tradice není třeba ani křísit, ani litovat jejich zániku. Společnost si totiž vytvoří tradice nové, které znovu prověří čas. Regionální tradice pak pokládal Robek za pomocníky při formování „socialistického poměru k vlasti a k rodnému kraji”.⁷⁵

Závěrem

Zájem o tradici jako pozitivní fenomén v meziválečném období se orientoval především na vesnický prostor, na materiální lidovou kulturu (především na kroj, architekturu) a kulturu duchovní (zvláště na lidové výtvarné umění, zvyky). Lidová tradice měla napomoci vybudování nové státnosti, a proto se profesionální vztah národopisců k terénu mísil s hlediskem politickým. Zvláště silné to bylo u Karla Chotka, zastánce dobové teze o Čechách a české vesnici jako strážcích české národní tradice, respektive jakémsi obranném valu proti silnému německému vlivu. Tradice měla být udržována při životě, povzbuzována a v nejhorším případě alespoň zmapována pro muzea a odborné časopisy. Po únorovém převratu byl tradici (především husitské, obrozenecké a tradici dělnického hnutí) dán nový úkol: měla podepřít oprávněnost národnostní homogenity zdejšího prostoru a pomoci etablovat novou politickou sílu; současně jí byla svěřena funkce stabilizace

71 ROBEK, Antonín – SVOBODOVÁ, Jiřina: *Kronika socialistické vesnice. Nymbursko a Poděbradsko*. Poděbrady: Polabské muzeum, 1979, s. 9, 17, 31, 33, 42, 71 a 81.

72 Tamtéž, s. 168.

73 ROBEK, Antonín – KADEŘÁBKOVÁ, Jaroslava – HANZL, Zdeněk – VALÁŠKOVÁ, Naďa – BUREŠOVÁ, Zdeňka: Etnografické rysy jihočeské socialistické vesnice. In: Robek, Antonín – Vařeka, Josef a kolektiv: *Jihočeská vlastivěda. Národopis*. České Budějovice: Jihočeské nakladatelství, 1987, s. 237.

74 Tamtéž, s. 218.

75 NAHODIL, Otakar – ROBEK, Antonín: *České lidové kronikářství*, c. d., s. 13.

nové společensko-politické situace. „Normalizovaná“ etnografie se pak snažila o zasazení historické fakticity do ideologického rámce. Stylizace historické skutečnosti se přitom ovšem nejvíce dotkla výkladu národní identity.

Literatura a prameny

- BURIAN, Emil František: O lidové kultuře. *Český lid* 4, 1949, č. 3–4, s. 63–65.
- DUCHÁČEK, Milan: Karel Chotek a Cerovo: Od iniciace k specializaci (causerie k půlstoleté proměně terénního výzkumu). *Slovenský národopis* 66, 2018, č. 1, s. 116–139.
- HLAVÁČEK, Jiří: Napoleon české etnografie. Životopisná skica Antonína Robka. *Národopisný věstník* 76, 2017, č. 1, s. 25–47.
- CHOTEK, Karel: Cerovo. Zvláštní otisk z „Národopisného věstníku“, roč. I. Praha: Alois Wiesner, nákladem vlastním, 1906.
- CHOTEK, Karel: *Lidová kultura a kroje v Československu*. Praha: Novina, 1937.
- CHOTEK, Karel: Lidová kultura hmotná československého lidu. In: *Československá vlastivěda*. Řada II. Národopis. Praha: Sfinx, Bohumil Janda, 1937, s. 143–206.
- CHOTEK, Karel: Lidové umění. In: *Československá vlastivěda*. Řada II. Národopis. Praha: Sfinx, Bohumil Janda, 1937, s. 258–264.
- CHOTEK, Karel: Slovanské národopisné museum. In: Niederle, Lubor – Chotek, Karel: *Projekt slovanské výstavy národopisné*. Praha: L. Niederle a K. Chotek, 1912, s. 16–23.
- CHOTEK, Karel: *Široký důl. Národopisná monografie české vesnice*. Praha: Pražská akciová tiskárna, [1915].
- KOPECKÝ, Václav: *Proti kosmopolitismu jako ideologii amerického imperialismu. Projev ministra Václava Kopeckého na první ideologické konferenci vysokoškolských vědeckých pracovníků konané v Brně 27. II. –1. III. 1952*. Praha: Orbis, 1952.
- KRAMAŘÍK, Jaroslav: *Chodské pohádky a pověsti*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956.
- KRAMAŘÍK, Jaroslav: *Kozina a Lomikar v chodské lidové tradici*. Praha: Academia, 1972.
- KRAMAŘÍK, Jaroslav: Národopisný obraz Chodska. In: Hilmera, Jiří – Vondra, Jiří: *Národopisný obraz Chodska*. Domažlice: Státní tělovýchovné nakladatelství, 1955, s. 35–38.
- LOEWENSTEIN, Bedřich W.: Identita, zapřená minulost a neschopnost truchlit. In: Loewenstein, Bedřich W.: *My a ti druzí. Dějiny, psychologie, antropologie*. Brno: Doplněk, 1997, s. 46–58.
- MORAVCOVÁ, Mirjam: Oděv pražského dělnictva. In: Robek, Antonín – Moravcová, Mirjam – Šťastná, Jarmila: *Stará dělnická Praha. Život a kultura pražských dělníků 1848–1939*. Praha: Academia, 1981, s. 217–258.

- MORAVCOVÁ, Mirjam: Politický národopis v pojetí Lubora Niederla a Karla Chotka. In: Pospíšilová, Jana – Nosková, Jana (eds.): *Od lidové písně k evropské etnologii*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2006, s. 101–112.
- NAHODIL, Otakar: Předmluva k českému vydání. In: *Anglo-americká ethnografie ve službách imperialismu*. Praha: Nakl. Čs. – sovět. institutu, 1953, s. 5–9.
- NAHODIL, Otakar – KRAMAŘÍK, Jaroslav: *J. V. Stalin a národopisná věda*. Praha: Nakladatelství Československo-sovětského institutu, 1952.
- NAHODIL, Otakar – ROBEK, Antonín: *České lidové kronikářství*. Praha: Orbis, 1960.
- NIEDERLE, Lubor: Projekt slovanské výstavy národopisné. In: Niederle, Lubor – Chotek, Karel: *Projekt slovanské výstavy národopisné*. Praha: nákl. vl., 1912, s. 3–15.
- PEŠKOVÁ, Jaroslava: *Role vědomí v dějinách a jiné eseje*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998, c1997.
- PETRÁŇOVÁ, Lydia: Karel Chotek a jeho škola. In: Woitsch, Jiří – Jůnová Macková, Adéla a kolektiv: *Etnologie v zúženém prostoru*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2016, s. 71–91.
- PRAŽÁK, Vilém: *Otázky moderního národopisu 1. Jaké úkoly si staví dnešní národopis?* (Zvláštní otisk z brožury „Regionalismus“). Praha: nákl. vl., 1940.
- PRAŽÁK, Vilém: *Slovesný zvykoslovný archiv*. Bratislava: nákl. vl., 1931.
- PRAŽÁK, Viliam: *Talianske ornamenti v slovenskej ľudovej výšivke*. B. m.: Matica Slovenská, 1939.
- ROBEK, Antonín: *K problematice etnografického studia českého dělnictva*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1966.
- ROBEK, Antonín: *Lidové kronikářství na Poděbradsku. Edice lidových kronikářských textů*. Praha: ČSAV, Ústav pro etnografii a folkloristiku, 1978.
- ROBEK, Antonín: *Lidové zdroje národního obrození*. Praha: Universita Karlova, 1974.
- ROBEK, Antonín: *Městské lidové kronikářství na Rychnovsku I. Edice lidových kronikářských textů*. Praha: ČSAV, Ústav pro etnografii a folkloristiku, 1976.
- ROBEK, Antonín: Proces emancipace dělnictva v první polovině 19. století. In: Robek, Antonín – Moravcová, Mirjam – Šťastná, Jarmila: *Stará dělnická Praha. Život a kultura pražských dělníků 1848–1939*. Praha: Academia, 1981, s. 34–51.
- ROBEK, Antonín: *Příspěvky k etnografickému studiu duchovní kultury českého lidu*. Praha: Karlova universita a Státní pedagogické nakladatelství, 1965.
- ROBEK, Antonín: *Život na kralupské vesnici v I. polovině 19. století*. Kralupy nad Vltavou: Dům osvěty v Kralupech nad Vltavou, 1956.
- ROBEK, Antonín – KADERÁBKOVÁ, Jaroslava – HANZL, Zdeněk – VALÁŠKOVÁ, Naďa – BUREŠOVÁ, Zdeňka: *Etnografické rysy jihočeské socialistické*

- vesnice. In: Robek, Antonín – Vařeka, Josef a kolektiv: *Jihočeská vlastivěda. Národopis*. České Budějovice: Jihočeské nakladatelství, 1987, s. 216–242.
- ROBEK, Antonín – SVOBODOVÁ, Jiřina: *Kronika socialistické vesnice. Nymbursko a Poděbradsko*. Poděbrady: Polabské muzeum, 1979.
- SECKÁ, Milena: Drahomíra Stránská – první dáma českého národopisu 20. století. *Český lid* 86, 1999, č. 4, s. 363–367.
- SOUKUPOVÁ, Blanka: České a československé dějiny v kolaborantské propagandě aneb Bitevní pole o českou paměť. In: Soukupová, Blanka – Lozoviuk, Petr: *Antisemitská propaganda a „věda“ v protektorátu Čechy a Morava*. Plzeň: Západočeská univerzita, 2024, s. 40–53.
- SOUKUPOVÁ, Blanka: Etnografie dělnictva: Mezi prореžimní rétorikou a badatelským výkonem. In: Woitsch, Jiří – Jůnová Macková, Adéla a kolektiv: *Etnologie v zúženém prostoru*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2016, s. 244–256.
- SKALNÍKOVÁ, Olga: Společenský život dělnictva v Praze. In: Robek, Antonín – Moravcová, Mirjam – Šťastná, Jarmila: *Stará dělnická Praha. Život a kultura pražských dělníků 1848–1939*. Praha: Academia, 1981, s. 52–84.
- STRÁNSKÁ, Drahomíra: *Bulharsko. Země a lid*. Průvodce po výstavě v národopisném oddělení Národního musea v Praze červen – září 1938. Praha: b. n., 1938.
- STRÁNSKÁ, Drahomíra: *Lidové obyčeje hospodářské. Zvyky při setí*. Příspěvky k srovnávacímu rozboru. Praha: Tiskem Pražské akciové tiskárny, 1931.
- STRÁNSKÁ, Drahomíra: *Lid pod Tatrami*. Praha: Československá akciová tiskárna Praha, 1931.
- STRÁNSKÁ, Drahomíra: *Lid pod Tatrami*. In: Domin, Karel – Mladějovský, Vladislav: *Naše Tatry*. Praha: Ministerstvo veřejného zdravotnictví a tělovýchovy RČS, 1931, s. 289–337.
- STRÁNSKÁ, Drahomíra: *O studium Tater. Lidové stavby na Spišské Maguře*. Sbor pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi při Slovanském ústavu v Praze. Carpatica. Řídí univ. prof. Dr. Karel Chotek. Praha: Nakladatelství „Orbis“ v Praze, 1936.
- STRÁNSKÁ, Drahomíra: *Příručka lidopisného pracovníka*. Praha: Národopisná společnost československá, 1936.
- STRÁNSKÁ, Drahomíra: *Lidové kroje v Československu*. Díl I. Čechy. Praha: Pod záštitou NSČ vydalo nakladatelství J. Otto, Společnost s r. o. v Praze, [1949].
- STRÁNSKÁ, Drahomíra – HYNKOVÁ, Hana: *Bulharsko v životě a práci lidu v minulosti a nyní*. Praha: Ministerstvo informací a osvěty, 1950.
- Úvodem. *Národopisný věstník československý* XXXI, 1949, č. 1–2, s. 1–4.

„Kunšt, abys sobě pomohl“: mezilidské vztahy na venkově pohledem rukopisů s magickými návody

The Art of Self-Help: Interpersonal Relations in Rural Communities seen through Manuscripts Containing Magical Instructions

Mgr. et Mgr. Anna Grůzová, Ph.D.

Moravská zemská knihovna, Odbor rukopisů a starých tisků,
Kounicova 65, 601 87 Brno, CZECH REPUBLIC

Anna.Gruzova@mzk.cz

ORCID: 0009-0009-0097-882X

Abstract

The study examines manuscripts containing magical instructions, which were very widespread among rural populations in the 18th and 19th centuries, yet have not received much attention in contemporary historical research. The aim of the study is to present a group of texts that people used to secure personal benefits or advantages over others. The study works with a sample of manuscripts preserved in Czech and Moravian memory institutions. This sample shows that texts with instructions on how to solve problematic interpersonal relationships in various ways (advantage, superiority, damage to a competitor) circulated among people. The study presents a range of situations of human behaviour associated with competitive environment in rural areas. Through magical instructions, the study helps to understand the mentality of people at that time, who believed that these texts represented one way of dealing with their relationships with others.

Key words

Everyday life in the 18th and 19th centuries – manuscripts – incantations – interpersonal relationships – competition – conflict

Acknowledgements / Funding

Studie vznikla na základě institucionální podpory dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace poskytované Ministerstvem kultury.

Člověk na venkově 18. a 19. století žil v podmínkách neustálé kontroly, která vycházela ze zakořeněných společenských norem. Tyto normy s sebou nesly

i očekávání patřičného chování, jež bylo dané statusem, věkem či pohlavím. Člověk se tak ocital pod drobnohledem jak ze strany sousedů, tak ze strany místních autorit, především duchovních.¹ Kromě přátelství, lásky a sounáležitosti vytvářelo toto prostředí, v němž ví „každý všechno“, přirozeně také prostor pro osobní antipatie, rivalitu a konflikty.² Někteří lidé se nesnažili řešit své problematické vztahy s ostatními osobně, ale pokoušeli se je ovlivnit také s pomocí různých magických praktik.³ Tyto praktiky propojovaly prvky (především) katolické zbožnosti s magickými úkony a církve je jako pověrečné kritizovali.⁴ Znalost magických praktik se předávala z generace na generaci především v ústní podobě, uchovala se ale i díky rukopisným knížkám, ve kterých byly návody k těmto praktikám zaznamenány.⁵ Následující text se věnuje právě těmto knížkám v rukopisné podobě, neboť ty měly v „četbě venkovanů“ specifické postavení.⁶ Vlivem předběžné cenzury tisků se totiž návody k magickým praktikám objevovaly v rukopisné kultuře v mnohem větší míře než v tištěné produkci.⁷

Díky rostoucí gramotnosti se i na českém a moravském venkově ve sledovaném období objevovala řada rukopisných textů s magickými návody, které často pocházely z pera samotných uživatelů – jednalo se především o různé domácí a hospodářské rady, léčitelské texty a zaklínací knížky, ale i modlitební knížky.⁸ Tyto texty nabízely rady takřka pro všechny oblasti každodenního

- 1 MACHAČOVÁ, Jana – MATĚJČEK, Jiří: Chudé (dolní) vrstvy společnosti českých zemí v 19. století. Sociální pozice a vzory chování. *Studie k sociálním dějinám 19. století* 8, 1998, č. 1, s. 183, 197.
- 2 Ve venkovské komunitě byly konflikty na denním pořádku. Nejednalo se jen o spory s vrchností o vlastní práva, ale také o majetek, obživu nebo čest. Např. DÜLMEN, Richard von: *Historická antropologie. Vývoj, problémy, úkoly*. Praha: Dokořán, 2002, s. 57–61.
- 3 Např. s pomocí úkutu, které nejspíš tvořilo rozšířenou součást sociální interakce a jednu z forem „boje“ mezi lidmi. BEVER, Edward: *The Realities of Witchcraft and Popular Magic in Early Modern Europe*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008, s. 433.
- 4 DÜLMEN, Richard van: *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.–18. století)*. Praha: Argo, 2006, s. 78–82. Snahy církevních i státních elit o racionalizaci pověrečného jednání věřících/poddaných zmiňuje např. ZUBER, Rudolf: *Osudy moravské církve v 18. století*. II. díl. Olomouc: Maticе cyrilometodějská, 2003, s. 308–313. Srov. MALÝ, Tomáš: *Smrt a spása mezi Tridentinem a sekularizací. Brněnští měšťané a proměny laické zbožnosti v 17. a 18. století*. Brno: Maticе moravská, 2009, s. 32–35.
- 5 Rukopisnou kulturu také s ohledem na magické praktiky zmiňuje FIDEROVÁ, Alena: *Raněnovověké rukopisy v českých muzeích a možnosti jejich využití pro výzkum českého jazyka a literatury 17. a 18. století*. Disertační práce. Praha: FF UK, Ústav českého jazyka a teorie komunikace, 2008, s. 39.
- 6 SCRIBNER, Robert W.: Prvky lidové víry. *Církevní dějiny. Osobnosti – události – struktury – mentality* 4, 2011, č. 8, s. 3–4.
- 7 WÖGERBAUER, Michael – PÍŠA, Petr – ŠÁMAL, Petr – JANÁČEK, Pavel: *V obecném zájmu. Cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749–2014*. Sv. 1. Praha: Academia, 2015, s. 403–404. Problematické rukopisy mohly být věřícím zabaveny až následně, třeba po zpovědi nebo během působení misionářů na venkově. Misijní zprávy jezuitů zahrnující zmínky o pověrečném jednání věřících na venkově i o zkonfiskovaných knihách viz DUCREUX, Marie-Elizabeth – ČORNEJOVÁ, Ivana – HOJDA, Zdeněk (eds.): *Kultura – zbožnost – symbolická politika. Proměny společnosti ve střední Evropě v 17. a 18. století*. Praha: Karolinum, 2023, s. 45–50.
- 8 VICE GRŮZOVÁ, Anna: Projevy magického myšlení v rukopisech. In: Drozda, Martin (ed.): *Mezi kouzly, vírou a pověrou. Magie v textech moravského venkova 18. a 19. století*. Brno: MZK, 2024, s. 85–106.

života. V kontextu tehdejších životních podmínek a způsobu obživy směřovaly rady obsažené v rukopisech především k zajištění vlastní životaschopnosti, tedy k dobré úrodě a výnosnosti hospodářských zvířat, k ochraně obydlí a zdraví dobytka, sebe i svých bližních. Vedle této „obecné prospěšnosti“ se mnoho textů věnovalo také osobnímu prospěchu svého majitele, a to právě v oblasti mezilidských vztahů. Texty tak radily, jak si zajistit nějakou výhodu nebo lepší postavení – třeba jak získat přízeň, respekt nebo nezranitelnost, ale i jak dosáhnout vyššího zisku nebo výhry ve hře či u soudu. Zároveň texty nabízely postupy, jak se pokusit napravit škodu, která se člověku stala (krádež, očarování). Běžné byly i návody, jak záměrně ublížit svému oponentovi (protivník, nepříteli, zloději). Při vědomí rozmanitosti těchto textů chce studie sledovat, jakých témat se uvedené texty v oblasti vztahů dotýkaly a s pomocí jakých prostředků se snažily svého cíle dosáhnout. Některé tyto prostředky měly univerzální platnost, jiné se odlišovaly podle záměru.

Vybrané téma souvisí s lidovou vírou, která je ve studii pojímána v nejširších obrysech, jež obsáhnou vše, čemu lidé v dané době věřili.⁹ Neomezuje se tedy jen na oficiální náboženskou víru, ale zahrnuje i další aspekty, jimž lidé přikládali ve svých životech význam. Magie byla spolu s pověrou chápána jako odklon od oficiální církevní nauky. Přesvědčení o účinnosti magických praktik však vycházelo ze subjektivních zkušeností věřících, které byly formované jejich každodenní praxí. Magie s vírou se překrývaly a společně vytvářely v očích tehdejších obyvatel účinný nástroj, který jim pomáhal čelit nejistotám.¹⁰ Součástí představ o fungování světa bylo magické myšlení, které staví na přesvědčení, že existuje skrytý vztah mezi určitými symboly, slovy a úkony, jež dokážou ovlivnit realitu díky působení neviditelných či nadpřirozených sil, i když spolu tyto jevy kauzálně nesouvisí nebo nejsou reálně propojeny.¹¹ Magické jednání je tak potřeba nahlížet z pohledu lidí, kteří jej aktivně využívali a pro které mělo toto jednání význam.

Přehled bádání

Témata spojená s životem nižších sociálních vrstev stála dlouho mimo oblast zájmu historických věd. Soustavnější vědecký zájem o každodennost venkovského prostředí přišel až v první polovině 20. století především s německou a francouzskou historiografií (škola *Annales*). Do té doby byla magie nahlížena

9 MUCHEMBLE, Robert: Magie a čarodějnictví včera a dnes. In: Muchembled, Robert (ed.): *Magie a čarodějnictví v Evropě od středověku po současnost*. Praha: Volvox Globator, 1997, s. 7. Srov. RYCHLÍK, Jan – RYCHLÍKOVÁ, Magdaléna: Magie, pověra, zvyk, lidové náboženství – jejich vzájemné vztahy. In: Tarcalová, Ludmila (ed.): *Magie a náboženství. Sborník příspěvků z konference karpato-logické komise pro lidové obyčejy MKKK konané na Velehradě v roce 1997*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 1997, s. 32.

10 VÍCE WILSON, Stephen: *The magical universe. Everyday ritual and magic in pre-modern Europe*. London: UNKNO, 2004, s. XVII–XXX.

11 NAKONEČNÝ, Milan: *Lexikon magie*. Praha: Ivo Železný, 1993, heslo magické myšlení, s. 155–156.

především z etnologického a antropologického pohledu, který sledoval otázky magického jednání, symbolizace a funkce magie, nebo kontextu magie v myšlení (James Frazer, Bronislaw Malinowski, Robert R. Marett, Edward E. Evans-Pritchard). Teprve nově se formující dějiny každodennosti a mentalit začaly otevírat nové okruhy otázek, které byly makroanalýzou těžko uchopitelné. Do popředí se tak dostal subjektivní pohled aktéra s jeho myšlením a jednáním.¹²

Magické praktiky stojí na pomezí náboženství a magie. V posledních dekádách bylo toto téma nahlíženo z pohledu různých vědních oborů, přesto zůstává i nadále doménou především etnologie, historie a kulturní antropologie. Zájem badatelů směřoval k magii a čarodějnictví (Edward Bever, Stuart Clark, Richard Kieckhefer, Robert Muchembled, Éva Pócs, Rebecca L. Stein, Stephen Wilson) i k výzkumu samotných kouzel a textů, které magické návody obsahují (Benedek Láng, Sophie Page, Jonathan Roper, Don C. Skemer).

V českém prostředí se věnovali magické tematice mezi prvními například Josef H. A. Gallaš, Josef V. Grohmann nebo Václav Krolmus. Systematičtější zájem o venkovskou problematiku souvisel zejména s národopisným hnutím konce 19. století, které podnítilo řadu regionálních sběrů. Projevy magického myšlení venkovského obyvatelstva nacházíme ve sběrech mnoha národopisných badatelů (František Bartoš, František Bartošek, Josef Čizmář, Josef V. Houška, Beneš M. Kulda, Jakub Lolek, Edvard Peck, Matouš Václavěk, Antonín Václavík, Čeněk Zíbrt), kteří svá zjištění publikovali prostřednictvím prvních oborových periodik¹³ i monografií.¹⁴ Díky snaze dokumentovat mizející jevy lidové kultury uvádí tyto práce zpravidla doslovná znění zaklínání i magických návodů. Vytváří tak významný soubor sekundárních pramenů, jež se fyzicky nedochovaly nebo byly známy jen z ústní tradice.

Badatelský zájem současných autorů směřuje v oblasti rukopisů především k modlitebním knihám (Markéta Holubová, Hedvika Kuchařová, Jan Kvapil, Zdeněk R. Nešpor), nebo k vývoji rukopisné a knižní produkce (Alena Andrlová Fidlerová, Kateřina Smyčková). Magické praktiky na venkově a kontext jejich užívání zůstává i nadále doménou etnologie (Roman Doušek, Alexandra Navrátilová, Lýdia Petránová, Ludmila Tarcalová). V historickém bádání je zájem o magickou tematiku směřován především k čarodějnickým procesům a pozůstatkům magického myšlení (Monika Enenklová, Petr Kreuz, Michaela Neubauerová, Daniel Wojtucki) nebo ke střetu „pověřivého“ jednání poddaných ve vztahu ke státní

12 DÜLMEN, Richard von: *Historická antropologie*, c. d., s. 45–48.

13 Časopis českého muzea, Časopis Vlastivědného spolku muzejního v Olomouci, Český lid, Národopisný věstník československý, Památky archeologické a místopisné, Selský archiv, Záhorská kronika.

14 Např. BARTOŠ, František: *Lid a národ. Sebrané rozpravy národopisné a literární*. Sv. 1–2, Velké Meziříčí: J. F. Šašek, 1883–1885; KULDA, Beneš Metod: *Moravské národní pohádky, pověsti, obyčaje a pověry*. Praha: I. L. Kober, 1875; ZÍBRT, Čeněk: *Kouzla a čáry starých Čechův. Památky archeologické* 14, 1887–1889, s. 85, 141, 191, 253, 303, 411 a 641; aj.

či církevní moci (Kateřina Bobková-Valentová, Marie-Elizabeth Ducreux, Tomáš Malý, Daniela Tinková).

Vzorek rukopisů

Studie pracuje se vzorkem 33 rukopisů z 18. a 19. století, které se dochovaly v českých i moravských paměťových institucích.¹⁵ Jen zhruba čtvrtina rukopisů je přesně datovaná – nejstarší datovaný exemplář je z r. 1727, nejmladší z r. 1887 – většina byla při inventarizaci časově zasazena do rozmezí několika desítek let či celého století. Rukopisy zpravidla nejsou přesně lokalizovány, při inventarizaci byly umístěny do regionu, který odpovídá užitému nářečí i spádovosti paměťové instituce. Pro uchování kompaktnosti vzorku jsou zahrnuty pouze jazykově české texty, jež jsou ve většině případů psané kurentem.¹⁶ Knížky obvykle nenesou konkrétní titul, text často začíná shrnutím příležitostí, při kterých bude možné knížku využít, třeba „*Knížka jednomu každému myslivci prospěšná*“.¹⁷ Většina knížek byla opatřena názvem až při inventarizaci jako *zaklínací* nebo *čarodějnická knížka*, *magické rady* či *zaříkadla*. Pokud se v paměťových institucích dochovaly monotematicky zaměřené rukopisy (*Zaříkání zloděje večer a jeho propuštění ráno*),¹⁸ zpravidla se jedná o torza původně širěji koncipovaných knížek.

Pro další práci s prameny bylo třeba vytvořit kategorie, jimiž budou texty nahlášeny. K jejich systematizaci bylo přistoupeno z pohledu chvíle, kdy měla být daná praktika použita. Některé postupy totiž bylo nutné provést v předstihu, tedy před očekávanou událostí, kterou se snažily ovlivnit (konflikt, soupeření), zatímco jiné reagovaly na probíhající nebo již proběhlou situaci s cílem ji napravit. Zároveň byly prameny rozděleny do tří tematických skupin podle toho, čeho chtěl člověk jejich prostřednictvím dosáhnout, na 1. *Osobnostní kvality*, 2. *Konkurenční boj* a 3. *Náprava stavu*.¹⁹ Toto rozdělení je jen pomocné, protože

15 Více exemplářů: 10 Knihovna Národního muzea (KNM), 6 Archiv Národního muzea (ANM), 5 Muzeum Podještědí Český Dub (MPČD), 4 Moravské zemské muzeum (MZM), 2 Moravská zemská knihovna (MZK). Po 1 exempláři: Muzeum Mnichovo Hradiště (MMH), Muzeum Hořovice (MH), Muzeum Těšínska (MT), Západočeské muzeum Plzeň (ZČM), Muzeum Českého ráje Turnov (MČR) a Muzeum Mladoboleslavská (MMB). Rukopisy byly dohledány přes soupisové práce a databáze (A. Fidlerová, ed.; M. Tošnerová, ed.; Manuscriptorium, Archive online, CES) a díky korespondenci s odpovědnými pracovníky institucí.

16 Citace z pramenů jsou transkribovány s ponecháním regionálních dialektických odlišností.

17 MH, sig. H 1618, f. 3r.

18 MČR, sig. R15.

19 Studie se nevěnuje úkonům k podpoře úrody a výnosnosti zvířat (zažehňávání bouří, uříknutých a nemocných zvířat) a snahám, jak polapit toho, kdo je očaroval (čarodějnice, soused). Nevěnuje se ani úkonům k uzdravení (zažehňávání nemoci) nebo praktikám milostné magie s cílem porazit soka v lásce. Jedná se o specifické oblasti, kterým byla na rozdíl od návodů směřujících k mezilidským vztahům obecně již v minulosti věnována větší badatelská pozornost. Např. NAVRÁTILOVÁ, Alexandra: Kontext víry, pověry a empirie v tradičním léčitelství. In: Navrátilová, Alexandra (ed.): *Léčení a léčitelství v lidové tradici*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum v Uherském Hradišti, 2015, s. 9–18; NAVRÁTILOVÁ, Alexandra: *Namlouvání, láska*

v praxi bylo běžné, že texty sledovaly více cílů zároveň. Každá skupina návodů nabízela jiný způsob řešení, jež však obvykle nespočívalo v usmíření zainteresovaných osob, ale častěji směřovalo k zadostiučinění aktéra, někdy i díky poškození oponenta.

Do analyzovaného vzorku byly vybrány individuálně zaměřené rady z žánrově odlišných textů (domácí rady, léčitelské a zaklínací knížky) s různou náročností provedení, tedy od stručných návodů až po komplikované rituály. Vybrané texty zároveň pokrývají obě zmíněné skupiny vymezené časem užití (před, po) i záměrem (osobnostní kvality, konkurenční boj, náprava stavu). Díky formální i obsahové rozmanitosti vybraných rukopisů vytváří uvedený soubor vzorek, který je možné chápat jako zástupný pro celou produkci textů, jež lidé k ovlivnění dynamiky mezilidských vztahů používali. Tento vzorek byl následně podroben textové analýze pomocí kvalitativního nástroje Atlas.ti, jenž prostřednictvím kódování umožnil sledovat podobné a odlišné magické prvky, které texty k úspěchu dané praktiky doporučovaly.

Magické návody v rukopisech

V průběhu života se lidé museli vyrovnávat s řadou nelehkých situací, které je potkaly, přičemž mnozí se snažili tyto těžkosti překonat s pomocí modliteb, kterými se obraceli k Bohu, Panně Marii nebo světcům. S přimluvami o ochranu se setkáváme v různých literárních žánrech, a to i v cenzurně schválené tištěné produkci, například v modlitebních knížkách, jež obsahovaly modlitby, které často směřovaly ke konkrétnímu světci.²⁰ Mnoho těchto modliteb a požehnání mělo univerzální charakter: „*Může se říkati v čas moru, a hladu, a války, a drahoty, i za ochranu proti nepříteli.*“²¹ Pověrečná kramářská produkce zahrnovala tisky s ochranou před nepřáteli, ale i před neštěstím nebo ostudou.²² Součástí proroctví, ale i kalendářů byly soupisy šťastných a nešťastných dní, v nichž bylo či naopak nebylo vhodné jít na lov nebo chodit k soudu.²³

V čem tedy byly specifické uvedené rukopisy? Jejich osobitost spočívala ve způsobu řešení, který nabízely. Nešlo pouze o přimluvy, v jejichž účinek měl

a svatba v české lidové kultuře. Praha: Vyšehrad, 2012; aj.

20 Sv. Jan Nepomucký byl patronem proti hanbě a potupě, sv. Antonín měl zase pomoci nalézt ztracené věci. Řadu takto zaměřených modliteb ke světcům obsahuje např. pověrečný modlitební tisk *Oběť před Bohem*. Více např. FIDLEROVÁ, Alena: *Intermediaries, Witnesses, Patrons. The Role of Saints in an Early Modern Book of Magical Prayers-Charms Oběť před Bohem*. In: Škarpová, Marie (ed.): *Patron Saints and Saintly Patronage in Early Modern Central Europe*. Praha: Trivium, 2019, s. 233–249.

21 NK, sig. 54 K 021693, s. 303.

22 Např. domovní požehnání, listy z nebe, délky Ježíše Krista, Sedm nebeských zámek apod. Více DROZDA, Martin: *Projevy magického myšlení v tiscích*. In: Drozda, Martin (ed.): *Mezi kouzly, vírou a pověrou, c. d., s. 73–80*.

23 Např. BOLDAN, Kamil – VACKÁŘOVÁ, Jana: *Bibliotheca Astronomica. Astronomické tisky 15. –17. století ze sbírek Národní knihovny České republiky*. Praha: NK, 2024, s. 124–125 a 132.

věřící fatalisticky doufat, naopak, rukopisy obsahovaly konkrétní návody, jak situaci aktivně řešit. Řada těchto „magických návodů“ má prastarou tradici.²⁴ Některé texty se odkazovaly k autorům dávných alchymistických a magických spisů: „[...] čiň, jak sem tobě pravil a předepsal. *Zeho Frastut*.“²⁵ Jedná se o zkomoleninu jména *Theophrastus*, což byl jeden z největších alchymistů 16. století, který působil v německých zemích.²⁶ Jiné texty dokládaly svou účinnost osobní zkušeností pisatelů nebo tradovanými legendami o odsouzených, kteří nemohli zemřít, protože je chránily magické předměty, které měli u sebe. Hluboko do minulosti sahají praktiky proti zlodějům a lidem, kteří urazili dobré jméno rodiny, nebo při soudních či milostných sporech. Tyto odvetné praktiky jsou známé již z latinských tzv. proklínacích tabulek, jež byly nalezeny takřka ve všech provinciích tehdejšího Římského impéria, včetně českých zemí.²⁷

Návody k ovlivnění mezilidských vztahů obsažené v rukopisech byly velmi rozmanité. Některé zmiňované praktiky měly působit nezávisle na druhých lidech, jiné vyžadovaly zahrnutí další osoby. Tato osoba nemusela být konkretizovaná – návod tak mohl směřovat k celému společenství sousedů (*Abys byl od lidí milován*), ale i k neznámému člověku (*Aby tě neobehrál*). Osoba, proti níž byla praktika namířena, se zpravidla ocitla v rituálním vztahu nevědomě bez vlastního přičinění, protože v ní byla fyzicky přítomna často pouze v přeneseném smyslu třeba skrze předmět, který jí dříve patřil.²⁸ Pro dosažení vytyčeného cíle využívaly návody různých prostředků, jež stavěly v naprosté většině případů na magické symbolice – vycházely tedy z představy, že daný úkon má magickou moc, pokud je provedený v konkrétní čas, na konkrétním místě a s dodržením konkrétních pravidel (předepsaných gest, barev, čísel atd.). Jedním z hlavních nástrojů byla magie slova, která mohla působit v psané formě prostřednictvím různých formulek na lístečkách, nebo skrze vyslovené magické formule či modlitby.²⁹ Specifickým nástrojem magie slova bylo zaklínání, zažehnávání či zaříkání, tedy slovní rituál s cílem způsobit nebo naopak zvrátit nějaký stav.³⁰ Účinnost

24 Transmisi námětů tradovaných i zaznamenaných koutel v Evropě sleduje např. ROPER, Jonathan: *English Verbal Charms*. Helsinki: Suomalainen Tiedekatemia, 2005, s. 158–161.

25 Např. KNM, sig. V F 75, s. 20r. Spisy tzv. vysoké magie byly úzce propojené s elitami (mágy, alchymisty, lékaři, okultními spolky) a cílily spíše k hlubšímu poznání. Do venkovského prostředí přešly návody v nich obsažené v pozmeněné podobě, která odpovídala praktickým potřebám běžných uživatelů.

26 Známy též pod pseudonymem *Paracelsus*. NAKONEČNÝ, Milan: *Magie v historii, teorii a praxi*. Praha: Vodnář, 2009, s. 126.

27 URBANOVÁ, Daniela: *Latinské proklínací tabulky na území římského impéria*. Brno: Host, 2014, s. 19–29.

28 NAKONEČNÝ, Milan: *Lexikon magie*, c. d., heslo rituál, s. 239–240.

29 Nejčastěji šlo o tzv. Boží jména, která vyjadřovala jména Boha, jeho podstatu nebo vlastnosti (*Tetragramaton*, *Adonaj*, *Alpha a Omega*). Formule byly směsí výrazů inspirovaných latinskými, řeckými, hebrejskými či arabskými náboženskými texty. CHLÁDKOVÁ, Věra – ČERNÁ, Alena: Dvaasedmdesát jmen božích ve staročeských literárních památkách. *Listy filologické* 128, 2005, č. 3–4, s. 272–276. Oblíbené byly také akronymy (INRI, IHS, MRA) a výňatky z Bible. Kvůli opisování textů formule nabývaly zkomolených podob.

30 Zaklínání (zaříkání) mělo vyvolat žádoucí stav, zažehnávání mělo naopak napravit již probíhající nepříznivou

uvedených rad byla často podmíněna dvěma základními magickými principy, jež fungují na základě doteku a podobnosti. Tyto principy vychází z představy, že věci, které se jednou dotkly, na sebe působí i vzdáleně (dotyková magie); a že žádaného výsledku je možné dosáhnout prostřednictvím nápodoby (homeopatická magie).³¹ Uvedené magické principy se často propojovaly v podobě amuletu, který lidé nosili u sebe.

1. Osobnostní kvality

Texty v této skupině měly pomoci zlepšit vnímání člověka komunitou nebo mu zajistit osobní výhody a dostat ho tak do příznivější situace. Hlavním předpokladem návodů z této skupiny bylo, že je měl dotyčný aplikovat bez ohledu na dalšího člověka. Tyto rady tedy vycházely z osobních ambic prosadit se ve společenství sousedů. V zásadě se tedy nejednalo o konfliktní vztah dvou lidí, ale praktiky vycházely ze snahy získat v prostředí venkovské komunity lepší postavení. Domnělým oponentem tohoto vztahu tak bylo nejčastěji anonymní společenství, třebaže praktika mohla být v praxi aplikovaná i proti konkrétní osobě. Z hlediska času použití šlo především o preventivní praktiky, které měly posílit kladné vnímání svého nositele nebo ho připravit na možný střet v budoucnu.

Kvalita života venkovského člověka se odvíjela mimo jiné od dobrých vztahů s ostatními sousedy v obci i s vrchností. Rady typu *Abys byl od lidí milován* zpravidla stavěly na principu dotykové magie. Texty tak předkládaly návody k vytvoření amuletu, který měl člověk nosit u sebe a který mu měl díky své magické moci zajistit přízeň ostatních – třeba díky srdci hrdličky, jež byla vnímána jako symbol lásky. Funkci amuletu mohla plnit také pečeť nebo lístek popsaný magickými formulkami: „*Abys milován byl od vrchnosti i od jiných lidí, nos tyto slova u sebe, aby o tom žádný nevěděl.*“³²

Rozšířené bylo také užití rituálně připravených předmětů z různých ingrediencí: „*Vezmi ze 3 drozdů srdce, usuš je, a udělej z nich prach, pak vezmi z paškálu kus vosku a smíchej ten prach s voskem, a učiň z toho koláček. A když máš jít před vrchnost, strč jej sobě pod svůj jazyk a obrať ho po třikrát pod ním. Potom ho vyndej a schovej. Obdržíš všechno, oč budeš žádati, a lásku budeš mít v vrchnosti.*“³³

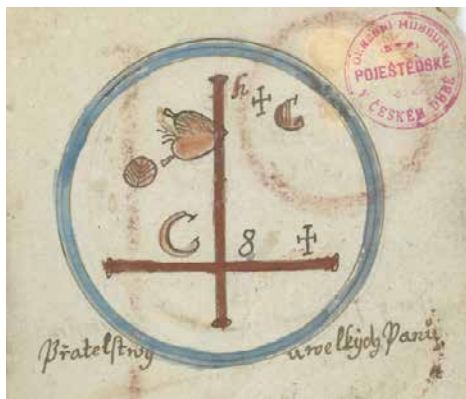
Zachování dobré pověsti bylo ve venkovském společenství stěžejní. V textech se tak setkáváme s radami pro dosažení cti a respektu, a naopak proti ostudě či falešnosti. Většina těchto rad stavěla na užívání amuletů nošených na

situaci. V textech však byly oba termíny často zaměňovány. PROFANTOVÁ, Zuzana: O magickej síle slova. In: Tarcalová, Ludmila (ed.): *Magie a náboženství*, c. d., s. 176.

31 Více FRAZER, James George: *Zlatá ratolest: magie, mýty, náboženství*. Praha: Mladá fronta, 1994, s. 18–20.

32 MPČD, sig. RKP-18, s. 50.

33 KNM, sig. V F 29, f. 10v–11r.

Obr. 1. Magická pečeť pro „přátelství u velkých pánů“. Muzeum Podještědí Český Dub, sig. RKP-20, f. 24r.

těle v podobě různých pečeti, popsaných lístků nebo vyrobených magických předmětů: „Vezmi tři hlavy hadí, do sv. Jiřího, a dej do tý každý hlavy tři zrna hrachu a zakopej do země. A když bude květ, tak strhni 9 těch kousků a nos je při sobě. Tak se tě bude každý bát.“³⁴ Náročnější postupy se objevovaly především u praktik proti ostudě, které byly doprovázené magií slova. Mohly mít podobu rituální očisty doprovázené de facto modlitbou: „Když se chceš umývat, řekni nad vodou takto: Já N. [...] počínám se touto vodou mejtí, kteráž teče v Jordáně, a tím mytím

smejvám a od svého těla odháním vostuzení a plivání [...], toho mi dopomáhej Bůh Otec + i Syn + i Duch + svatý.“³⁵

Další soubor rad mířil k získání speciálních schopností, které byly v dané době vnímané jako potřebné nebo potenciálně využitelné – třeba jak se stát neviditelným, nezranitelným či neporazitelným, nebo jak odemknout všechny zámky. Návodů pro získání neviditelnosti byly ve většině případů podmíněné zhotovením amuletu. Ten často spočíval v nošení částí těl zvířat (především očí), jež byly v lidovém prostředí vnímané jako magické (had, netopýr, kočka, mravenci): „Vezmi z krkavce oči a zašij je do pytlíka a nos je na krku při sobě. I by vedle tebe šel, neuhlídá [neuvídí] tě žádný.“³⁶ Velmi rozšířená byla představa rituálního získání kamínku (objevují se i varianty se zrnkem hrachu),³⁷ který měl při následném nošení způsobit neviditelnost: „Vezmi černou kočku, jdi s ní na rozcestí novejš čtvrtěk po západu slunce, strhni jí hlavu, zakopej ji tam do 9týho dne, [...] zas ji vykopej, najdeš tam kamínek, ten nos u sebe.“³⁸ Podobnou funkci měl mít také věnec upletený z rituálně získaných rostlin nošený na hlavě nebo kolem krku.

Využívání amuletů v podobě cedulek s magickými formulkami bylo oblíbené také u návodů, jak otevřít všechny zámky. Většinou měly působit preventivně

34 MMB, sig. př. č. 5816/99, s. 80.

35 KNM, sig. IV H 39, f. 2r–2v.

36 MPČD, sig. RKP-44, f. 11v.

37 „Před svatým Jiřím chyt' tři hady a strhni z nich hlavy a vlož do každé zrno hrachu a dej do země, a když budou lusky, utrhni a vem z nich zrno. A když půjdeš mezi lidi [...] žádněj tě neuhlídá“. MPČD, sig. RKP-50, f. 24r.

38 KNM, sig. IV H 67, f. 4v.

třeba proti uvěznění, některé však měly zvrátit uložený trest a pomoci dotyčnému se z vězení dostat: „*Na Velký pátek zab černého kohouta, který jest 3 roky starý, a tu krev uschovej. Když do zámku kápneš tu krev, tak tobě pustí a všechno zotvídáš.*“³⁹ Obdobnou funkci jakéhosi magického klíče měly plnit i rituálně získané rostliny (čekanka, kosatec), jejichž kořen měl po přiložení zámek odemknout. Předpokladem úspěchu tedy bylo, že je musel člověk nosit stále u sebe.

Velké množství rad se týkalo obav z možného fyzického střetu a cílilo tedy k ochraně před zraněním nebo před porážkou. Tyto praktiky mířily především k ochraně zdraví, ale objevovala se také zaklínání směrem ke zbráním, aby danou osobu nezranily. Většina návodů využívala hlavně amuletů v podobě pečeti či předmětů, přičemž za ochranný amulet byla považovaná i samotná kniha: „*Kdo tuto knížku při sobě má, ten bude bezpečen od zastřelení.*“⁴⁰

Proti zranění byly rozšířené především lístečky popsané magickými formulkami. Některé měl člověk dokonce spolknout, což mu mělo zaručit ochranu po omezenou dobu: „*Tyto níže psané litery, když je napíšeš na Velký pátek dříve, nežli slunce vyjde [...], a jednu tu cedulku spolkneš, 24. hodiny žádná zbraň tě neotevře [nezraní].*“⁴¹ Ochránit člověka měly také byliny nošené na těle, pokud byly rituálně nasbírané.⁴² Magicky měly působit i předměty, které byly v kontaktu se smrtí – součástí amuletu se tak mohla stát tříška z rakve, hlína z hrobu, provaz oběšence nebo lidské či zvířecí ostatky. Specifickým rituálem bylo zaklínání různých zbraní, které mělo de facto charakter modlitby, často s ustálenou formulací: „*Stůj střelo skrze drahé boží tělo, zaklínám tě skrze svaťou a nerozdílnou Trojici božskou, že nemůžeš k mému hříšnému tělu spustiti, ani krve mé vylejti, ani oudu mého raniti.*“⁴³ Tato zaklínání se zpravidla odvolávala k biblickým příběhům, od nichž odvozovala svou moc.⁴⁴

2. Konkurenční boj

Druhá skupina textů se zabývala situacemi, kdy člověk potřeboval získat převahu nad jinou osobou. Na rozdíl od první skupiny pracovaly tyto texty od začátku s přítomností dalších lidí, přestože nemuseli být tito lidé konkretizováni. Praktika už tak byla konkrétně namířena třeba proti *mordýřům*, které mohl člověk na svých cestách potkat. Daná osoba byla v rituálním vztahu přítomná zpravidla jen zprostředkovaně – třeba prostřednictvím vlasů nebo věci, jež jí patřila, a kterou

39 ANM, inv. č. B 1242, nepag.

40 MZM, inv. č. ST 23, f. 23r.

41 KNM, sig. V G 102, f. 17v.

42 Tzn. v určitý čas (na sv. Jakuba, sv. Markétu, sv. Petra a Pavla aj.), ale také za dodržení všech zákonitostí, např. že byl člověk při jejich sběru nahý. Zmiňovaná byla chrpa, čekanka, jitrocel nebo černobýl.

43 KNM, sig. V F 75, f. 17v.

44 Zaklínání odvozovala moc z událostí Ježíšova života (narození, křest, umučení, zmrtvýchvstání aj.), i dalších biblických postav (Jan Křtitel, Šalamoun, Abraham, Ábel, Mojžíš atd.).

Obr. 2. Charakter proti zbraní. Knihovna Národního muzea Praha, sig. I H 53, s. 9.

bylo možné využít pro magické působení na dálku na principu dotykové magie. Podstatou zmíněného „boje“ tedy nebylo vědomí konfliktu všech zainteresovaných osob, ale samotný fakt, že jeden člověk jednal záměrně proti druhému s cílem získat nad ním převahu nebo ho nějak poškodit.

Rozšířené byly například návody, jak nad někým vyhrát ve hře nebo ho porazit v souboji. Výhru ve hře mohl zajistit amulet, který měl mít hráč u sebe. Tradičně byly za „mocné“ považovány části těl zvířat (hlava, srdce, kosti), nebo naopak předměty spojené s čistotou, jež mohla být reprezentovaná třeba panenstvím: „Vezmi nit, kterou pravá panna napřádla, a protáhni ji žábě skrze oči, a dej

na ni devět mší sloužiti. A potom ji nos na rameně pravým, a nikdy neprohráš.“⁴⁵ Stejnou funkci měly i pečete a magické formulky, které mohl hráč napsat na cedulku a nosit ji v podpaždí nebo třeba tajně připevnit pod hrací stůl. Často si je měl napsat přímo na tělo: „Napiš tyto slova netopejrovou krví do pravý ruky: + Krčee + Brx + a potom hraj.“⁴⁶ Objevovaly se i návody s jetelovým čtyřlístkem, jenž byl po staletí vnímán jako symbol štěstí.

Na podobném principu fungovaly také amulety pro výhru v souboji, kdy bylo třeba oslabit rivala, často za pomoci předmětů spojených se smrtí. Objevovaly se praktiky, které měly vést k oslabení dovedností rivala například tím, že mu jeho konkurent posypal hlinou z hrobu cestu, přes kterou měl jít, nebo na něj pohlédl přes otvor předmětu, jenž měl působit magicky: „Hled', abys mohl dostat šňůrku co umrdlému ruce svazuje [...]. Tu nos při sobě, a když vojáky dřív uhlídáš [uvidíš], nežli oni tebe, tehdy spěšně na tom provázku učiň oko, a koukni na ně skrze to oko. A potom to oko zatáhni na uzlík, nebude k tobě moc žádný přistoupiti.“⁴⁷ Jedná se o praktiku homeopatické magie, která měla narušit stav věcí, tedy jej zvrátit nebo změnit. Objevovaly se i návody namířené proti lidem,

45 MPČD, sig. RKP-50, f. 22r.

46 ZČM, inv. č. 4838, f. 7r.

47 ANM, inv. č. A 187, s. 138.

jež mohly člověku potenciálně ublížit třeba na cestách – tedy proti nepřátelům, vojákům, mordýřům nebo tzv. utrhačům na cti. Univerzálně měly proti „zlým lidem“ působit amulety v podobě magických pečeti, jejichž účinnost mohla být podpořena přímluvnou modlitbou. Ta se měla říkat předtím, než se člověk na cestu vydal: „*Já N. [jméno] jdu mezi zlí i dobří lidi, nesu před sebou hlavu svatého Jana Křtitele.*“⁴⁸ Větší účinnost však slibovala zaklínání, která měla oslabit schopnosti oponentů a tím ochránit dotyčného: „*Zaklínám vás všechny moje nepřátelé a protivníci, a utrhačně zle mluvící lidé, a mordýřové, též zlodějové a utrhačové cti a dobrého jména, skrze Pána našeho Ježíše Krista.*“⁴⁹ Tato zaklínání, jež měla často ustálenou podobu, měla způsobit, že se jejich adresáti nemohli hýbat, dívat ani mluvit.

Praktiky založené na ochraně proti fyzickému ublížení mají dlouhou tradici. Čeněk Zíbrt psal o „čarodějném umění“ z německého Pasova, jež bylo založené na víře vojáků v ochrannou účinnost amuletů v podobě obrázku sv. Jiří a formulek psaných netopyří krví.⁵⁰ Návod tohoto „kouzla“ se šířil pod německým názvem *Festmachen*, které proniklo i do českého prostředí – například v podobě rady „*Udělat se na 24 hodin fest.*“⁵¹

Další skupina rad směřovala k získání výhod nad ostatními, a to v rozličných oblastech. Některé návody se týkaly vidiny většího zisku a měly vést k tomu, aby profesních služeb daného člověka využívalo více zákazníků, například aby prodal více zboží než ostatní: „*Vezmi vlčí chřtán a prolej skrze něj vodu třikrát. Pokrop, co budeš prodávati, a budeš míti štěstí.*“⁵² Požadavek osobního profitu mohl být zároveň podmíněn nezdarem konkurenta – rady tak nabývaly třeba postup, jak docílit toho, *Aby se forman nemohl z místa hnout* apod.⁵³ Dočasné oslabení schopností ostatních se objevovalo i ve vcelku bizarních radách, aby se například nemohli lidé hnout z místa při společném setkání: „*Vem neopotřebovanou křidu [...] a napiš tolik čárek, jak jest osob. Takový musejí ostat sedět, až je smažeš. Ale to musí být po dolní straně na stůl psaný, aby žádný neviděl psát i taky vymazati.*“⁵⁴ Rada využívá principů homeopatické magie, kdy čárky křidou symbolizují jednotlivé přisedící. Praktika „přimrazení“ byla často spojovaná se sousedskou událostí jako svatební hostinou, hody či masopustem. V radách

48 KNM, sig. III G 38, s. 11. V modlitbě následoval výčet biblických příběhů a událostí, např. „*Stůj nepříteli, jako stála voda v Jordáně, když svatý Jan Křtil Krista Pána.*“

49 MPČD, sig. RKP-18, s. 17-18.

50 ZÍBRT, Čeněk – VOLF, Josef: *Bibliografie české historie*. Díl 4. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1909, s. 106–107.

51 Zde za pomoci hada chyceného před sv. Jiřím a vzrostlého hrachu, který má po spolknutí zajistit neporazitelnost na 24 hodin. MZM, inv. č. ST 1708, s. 60–61.

52 MPČD, sig. RKP-50, f. 35r. Další rady typu: *Aby k tobě musel do mlejna přivést obilí; Abys prodal nad jiné, když na jarmark jdeš* atd.

53 MPČD, sig. RKP-16, f. 12v.

54 KNM, sig. III G 36, f. 8r.

Obr. 3. Magické pečete proti mordýřům s textem zaklínání. Knihovna Národního muzea Praha, sig. I H 53, s. 38–39.

typu „aby tobě žádný při veselosti uškoditi nemohl“⁵⁵ je patrná obecně rozšířená obava z možné újmy (ubližení, očarování), kterou by mohl člověku způsobit někdo z přítomných. Proti očarování nebo třeba otravě se bylo možné preventivně chránit hlavně prostřednictvím amuletů, často s pomocí hadí kůže, jazyku nebo žahadla.

Dočasné oslabení schopností protivníka se objevovalo také v radách, které bylo možné využít, když měl jít člověk k soudu nebo k jiné církevní či světské autoritě. Univerzální pomůckou byly amulety v podobě pečeti nebo cedulek nošených na těle: „Když jdeš před krále neb před knížete neb před hrabě, aneb jakéhokoliv pána, napiš tento žalm, tak jak tu stojí a přivaž to na pravý rameno. Tak vydáš, co žádati budeš.“⁵⁶ Stejně tak mohly být nápomocné rituálně nasbírané byliny nebo části zvířecích těl – především jazyk (hada, vlaštovky, netopýra), který měl nejspíš symbolizovat neschopnost protivníků mluvit proti dotyčnému: „Vezmi jazyk vlaštovice a dej jej po svůj jazyk, a dej mu [oponentovi] políbení, s kým máš soud, aneb nějaký rozepří. Tak obстоjíš všudy před ním.“⁵⁷ Snaha dočasně oslabit protivníka se projevovala především v zaklínáních, která měla

55 MPČD, sig. RKP-50, f. 25v.

56 KNM, sig. V F 75, f. 20v.

57 MMB, př. č. 5816/99, s. 84.

pány ouřady a případné svědky zbavit jakékoli moci nad dotyčným. Záměrem zaklínání tedy často bylo, aby tito lidé ohluchli a oněměli, a nebyli tak schopni konfrontace.

Konkurenčním bojem se zabývaly také rady, které se pohybovaly na hraně černé magie, s jejíž pomocí člověk usiloval primárně o to, aby poškodil nebo fyzicky zneškodnil svého protivníka.⁵⁸ Uvedené „konkurenční“ návody se však pohybovaly v jakési „šedé zóně“, cílily totiž především na posílení vlastních pozic – oslabení protivníka či ztráta jeho schopností byla prezentovaná pouze jako nutná součást úspěchu. Vedle zmíněných návodů k soudu, které měly zneškodnit oponentům svědčit proti dotyčnému, se tyto praktiky objevovaly především ve snaze, jak zabránit konkurentovi vystřelit, což mělo zajistit výhru při střelbě na terč nebo na lesní zvěř. Magického účinku mělo být dosaženo prostřednictvím věci, jež protivníkovi patřila nebo třeba díky praktice symbolizující uzamčení jeho schopností: *„Když najdeš na cestě chléb ležet, vem do šátku, jak slunce jde, prostrč skrze tři petličky [zábrany dveří], skrze každou třikrát. Pak zašij do pytlíčku, nos při sobě. A když spatříš tvýho nepřitele, dej pod pravý paždí. Nebude mocti vystřelit.“*⁵⁹

3. Náprava stavu

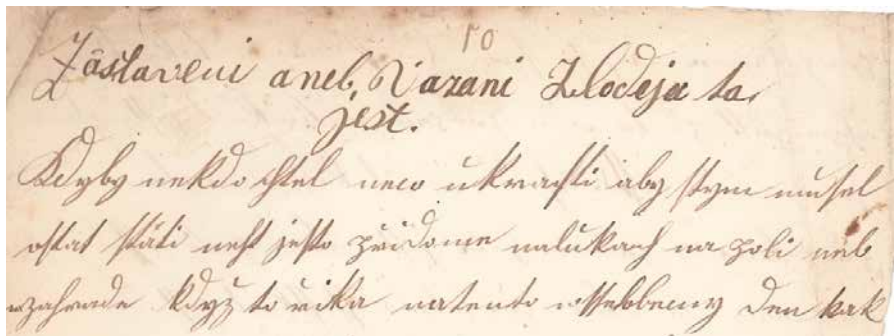
Třetí skupina textů se snažila řešit nepříznivou situaci, která člověka potkala, a to několika způsoby. Nejčastěji měly praktiky vést k odhalení původce škod, tedy například zloděje, jenž kradl v domě či na poli, nebo čarodějnice či zaklínače, který dotyčnému očaroval zbraň.⁶⁰ K nápravě mělo dojít tím, že odhalený pachatel vrátí odcizené věci zpět, návod však nabízel také prostor pro potrestání viníka za vzniklou škodu. Znovu tedy sledujeme praktiky na hraně černé magie, jejichž primárním cílem nebylo ublížit druhému, ale měly přinutit škůdce svoje jednání napravit, a současně měl poškozený získat zadostiučinění prostřednictvím trestu seslaného na pachatele.

Pachatele měly pomoci odhalit různé věštecké praktiky, které často závisely na zhotovení magického předmětu – poškozený tak mohl spatřit postavu zloděje v magickém zrcadle, nebo se mu mohl zjevit třeba ve snu díky hadímu prášku nasýpanému pod polštář. Podobnou funkci měly plnit některé byliny (třeba čekanka) nebo magické formulky: *„Tak si napiš na papír tyto litery Oen Kinny dy contuam. Dej to pod hlavu, když jdeš spát. Tak tobě se bude zdát, kdo to byl*

58 Studie se cíleně nevěnuje praktikám černé magie. Návodů, jak někomu záměrně ublížit, se v textech obecně objevuje velké množství a jsou samostatnou oblastí mezilidských vztahů, která vyžaduje samostatné zpracování.

59 ZČM, inv. č. 4838, f. 2v.

60 Čarodějnicí či zaklínačem není pohledem textů myšlen pouze profesionální mág, ale kdokoliv, kdo magické rady prakticky provozoval s cílem uškodit někomu jinému, tj. např. nepřející soused/*ka v komunitě.

Obr. 4. *Zastavení aneb vázání „zloděje“*. Moravské zemské muzeum, inv. č. 201, s. 10.

[zloděj].⁶¹ Součástí věštby se mohl stát i oficiální církevní text, například evangelium sv. Jana, které bylo ve venkovském prostředí považováno za magické.⁶²

Vcelku rozšířená byla představa, že bude původce škod díky magické praktice vizuálně rozpoznán mezi ostatními například tím, že „se udělá jemu mnoho pih na hubě“,⁶³ nebo tím, že se sám odhalí a přijde k poškozenému. Provedený rituál totiž měl vést k rozličnému trýznění pachatele, jež nemělo ustoupit, dokud se vše nevrátí do původního stavu. Kvůli praktikám homeopatické magie se měl pachatel například dusit kašlem a chřádnout kvůli zavěšení rituálního předmětu do komína, nebo cítit bolest po zabodnutí nože: „Smíchej tuk s kozlovou krví, a napiš tím oko [kruh], strč do něho nůž. Hned zloděj bude křičeti, pokud nevrátí [ukradené věci].“⁶⁴ Tyto návody často pracovaly s „nečistými“ předměty jako vnitřnostmi zvířat, lidskými i zvířecími výkaly či ostatky. Některé rady naopak vyžadovaly provedení na posvěcených místech jako třeba v kostele, u božích muk nebo na hřbitově. „Prokletí“, které bylo na pachatele uvaleno, mohlo být následně zlomeno pomocí reverzní praktiky: „[Zloděj] Bolest má, že musí k tobě přijít a vinen se dáti. Když mu chceš pomoci, vyndeš tu zem z toho bahna a [zabodnutí] hřebík z ní zase ven dej.“⁶⁵

61 KNM, sig. III G 36, f. 3r.

62 Např. klíč vložený do části knihy s pasáží Janova evangelia. Zavřená kniha se měla držet za klíč na prstech a za pronášení magických formulí se stočit ke jménu pachatele napsaného na lístku, které vybrala z několika možných podezřelých. ANM, inv. č. A 2871, f. 3r–3v. Srov. KUNZ, Ludvík: *Společenství vesnice. Rolnictví na východní Moravě od baroka do II. světové války*. Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v přírodě, 2007, s. 115.

63 KNM, sig. III G 36, f. 3v.

64 MZK, sig. RKP-1473.105, s. 112.

65 ANM, inv. č. B 1242, nepag.

Vedle těchto stručných rad tvořily samostatnou skupinu komplikovanější návody pro zaklínání zloděje, které mají velmi dlouhou tradici.⁶⁶ Šlo o specifický rituál, jenž se zpravidla skládal ze tří fází: 1. odhalení, 2. svázání a 3. propuštění zloděje.⁶⁷

(1) Nejprve bylo nutné zloděje buď díky preventivním opatřením chytit při krádeži,⁶⁸ nebo jej donutit, aby se na místo činu vrátil. K tomu mělo obvykle dojít za pomoci něčeho, co bylo se zlodějem v kontaktu – například zárubní dveří či oken, kterých se mohl dotknout při vstupu do stavení, nebo třeba stopě po jeho chůzi: „*Bude-li po dešti, že jest zem měkká, vezmi nepotřebovaný nůž a šlépěje s ním vyřízni, do holý ruky neber. Nes do červeného bahna, udělej jamku, obrať nazpátek tu šlépěj, [...] proraž novým podlažníkem [hřebíkem] skrz prostředek a přikrej to tam bahnem. Ztrýzníš toho zloděje.*“⁶⁹ Návrat zloděje na místo krádeže mělo posílit zaklínání,⁷⁰ které bylo zároveň hlavním nástrojem pro jeho následné (2) svázání či „přimrazení“. Rozšířená byla především formulace, aby zloději „*stáli jako pařezové a hleděli jako kozlové*“, dokud je zaklínač opět nepropustí.⁷¹ (3) Důležitou součástí bylo konečné propuštění zloděje z místa, ke kterému muselo dojít před východem slunce. Platila totiž představa, že by zloděj při dotyku prvních slunečních paprsků na místě zemřel.⁷² Prostředníkem magické moci při propuštění byl sám zaklínač, který měl říci magickou formuli, jež byla často doprovázená reverzním úkonem, třeba „*strčit ho [zloděje] od sebe třikrát, pravým kolenem pod jeho pravý koleno.*“⁷³ Tato praktika symbolizovala zlomení kletby a zloděj mohl být propuštěn z prostoru, který byl dosud pod magickou ochranou.

Závěr

Každodenní život na venkově v 18. a 19. století byl provázán s magickým myšlením, které tehdy tvořilo přirozenou součást pohledu na svět. Lidé se tak obraceli

66 Snahy, jak odhalit zloděje byly součástí již tzv. Ďáblovy bible (*Codex gigas*) z počátku 13. století. Viz BOLDAN, Kamil a Galerie Klementinum: *Codex gigas – Ďáblova bible*. Tajemství největší knihy světa. Praha: NK ČR, 2007, s. 20.

67 Zaklínáním zlodějů byla ze zmíněných témat věnována největší badatelská pozornost, např. BARTOŠEK, František: Zaklínadla na zloděje. *Selský archiv* 2, 1903, č. 2, s. 121–123; HORNÁNSKÝ, Alois V.: Zaklínadla na zloděje. *Selský archiv* 7, 1908, č. 3, s. 118–119; KOUT, Rudolf: Zavázati zloděje. *Záhorská kronika* 9, 1926, č. 2, s. 19–20.

68 Preventivně měly působit amulety (např. magické formulky napsané na dveřích), ale i rituály obcházení domu či pole s pronášením zaklínání, což mělo vést k ochraně daného majetku. Zloděj, který přišel do takto magicky střeženého místa krást, musel zůstat stát přimražený na místě. Např. MMH, inv. č. 1631, s. 98–99.

69 ANM, sig. 1242, nepag.

70 Např. „*musíš běžet a skákat, nemáš hlavu složit ani odpočívát, až přijdeš na to místo, kde jsi kradl!*“. MPČD, sig. RKP-44, f. 2r. Zaklínání často odvozovala svou moc od biblických postav.

71 Např. MČR, sig. R15, f. 5r.

72 Např. MZM, inv. č. ST 201, s. 10.

73 MČR, sig. R15, f. 8r.

ke křesťanskému Bohu a dalším přímluvcům (Panně Marii, světcům), zároveň se však snažili dosáhnout svých přání s pomocí různých magických úkonů. Jejich znalost se předávala po celé generace také s pomocí rukopisných knížek, jež obsahovaly rady pro zajištění ochrany a prosperity, ale i pro případ nebezpečí, nemoci či živelné pohromy. Studie sledovala rukopisy s návody, které měly sloužit k osobnímu prospěchu svého majitele především v oblasti mezilidských vztahů. Tyto texty bylo možné použít ve třech tematických skupinách, z nichž každá sledovala odlišný cíl.

1. *Osobnostní kvality*: Texty v této skupině se snažily zlepšit vnímání člověka komunitou nebo mu pomoci získat speciální dovednosti. Patří sem návody pro získání respektu a přízně, proti ostudě a pomluvě nebo pro neviditelnost či nezranitelnost.
2. *Konkurenční boj*: Tato skupina textů kladla důraz na střet v situacích, kdy člověk potřeboval získat nad někým převahu. Patří sem návody pro výhru ve hře, u soudu či v souboji, ale objevovaly se i rady pro oslabení konkurence na pracovním trhu.
3. *Náprava stavu*: Třetí skupina textů se snažila napravit negativní situaci, která člověka potkala. Patří sem návody pro opravu očarované zbraně, navrácení ztracených věcí a odhalení zloděje, ale i rady, jak potrestat toho, kdo tuto škodu způsobil.

Je nutné zdůraznit, že v praxi návody běžně sledovaly více cílů zároveň – myslivec se například při zaklínání střely snažil ochránit sám sebe před zraněním a současně mohl chtít, aby konkurent nemohl vystřelit.

Nejčastější „zbraní“, která byla v oblasti mezilidských vztahů používána, byly amulety – rituálně vytvořené či získané předměty s magickou mocí – jež měly sloužit hlavně k preventivní ochraně. Významnou úlohu sehrávala magie slova, která mohla působit v psané formě (formulky, pečetě). Její nejmocnější podobou však bylo zaklínání/zažehnavání, tedy slovní rituál, jenž měl díky moci vyřčených slov ochránit před střelou či nepřítelem nebo třeba potrestat zloděje. Rozšířené byly i odvetné praktiky jakési „šedé“ magie, jež byly cestou k zadoostiučnění poškozeného. Návody obsahovaly i další doprovodné úkony, které stavěly na dvou základních magických principech spojených s magií doteku a podobnosti.

Magické návody používaly různé prostředky, které se lišily podle cíle, jehož mělo být jejich prostřednictvím dosaženo (ochrana, výhra, odhalení). Jejich užití vycházelo z magické symboliky času, místa, čísel, barev či gest. Důležitou součástí byla práce s „nečistými“ předměty (výkaly, vnitřnostmi, krví aj.) nebo těmi, které byly v kontaktu se smrtí (úlomek z rakve, prášek z lebky aj.). Tyto předměty měly na jedné straně dodat svému nositeli fyzickou sílu a zastrašit protivníka, na druhé straně měly spolu s dalšími magickými úkony poškodit

oponenta nebo mu fyzicky ublížit. K posílení charakteru či zlepšení sociálního statusu člověka měly zase pomoci předměty spojené s čistotou (panenství, nové neopotřebované nebo svěcené věci) nebo naopak ty, které byly v kontaktu s posvěcenou půdou (kostel, hřbitov). I když se rituální postup proměňoval a rady obsažené v rukopisech mohou působit dojmem receptu z náhodně se sbíraných ingrediencí, opak je pravdou – v symbolické rovině kladly texty velký důraz na následnost konkrétních činností a zejména na způsob jejich provedení. Návody se tak řídily jasně stanovenými pravidly, která vycházela z univerzální magické symboliky užívané po staletí.

Předložená studie představila širokou škálu situací lidského jednání, které bylo spojené s konkurenčním prostředím venkovského společenství. Díky konkrétním příkladům studie přispěla k lepšímu porozumění tehdejšího způsobu myšlení, v němž lidé spojovali křesťanskou víru s důvěrou v magické postupy předávané po generace. Studie tak ukázala, že návody k magickým praktikám z 18. a 19. století byly svými uživateli vnímány jako jeden z možných prostředků, který mohl ovlivnit vztahy mezi lidmi a řešit konflikty ve vesnické komunitě.

Prameny

Muzeum Podještědí Český Dub

sig. RKP-16, *Hospodářské a léčitelské rady* [1780–1800?].

sig. RKP-18, *Magické rady* [1780–1800?].

sig. RKP-20, *Této knížky jest potřeba...* [1790–1810?].

sig. RKP-44, *Zaklínací knížka* [1617–1800?].

sig. RKP-50, *Probatum* [1840–1960].

Muzeum Českého ráje Turnov

sig. R15, *Zařikání zloděje večer a jeho propuštění ráno* [1801–1900?].

Muzeum Mladá Boleslav

př. č. 5816/99, *Herbář aneb knížka hospodářská* [1773].

Muzeum Mnichovo Hradiště

inv. č. 1631, *Kniha zvěrolékařských...* [1740–1760?].

Muzeum Hořovice

sig. H 1618, *Kniška. Gednomu Každemu Misliwcy* [1782–1792].

Muzeum Těšínska Český Těšín

inv. č. H 18 983, *Knižka českých lidových modliteb a zařikadel* [1801–1900?].

Moravská zemská knihovna Brno

sig. RKP-1473.105, *Abra Ca. Abrac...* [1780–1818].

sig. RKP-1488.305, *Knižka Misliweczka* [1792].

Moravské zemské muzeum Brno

inv. č. ST 23, *Zaklínací kniha* [1801–1900?].

inv. č. ST 119, *Doktorska Knisska pro lidj* [1830–1840].

- inv.č. ST 201, *Rukopisná kniha léčitelských rad* [1861].
inv. č. ST 1708, *Kniha moci bylin...* [1797-1847].
Národní muzeum Praha (Archiv)
inv. č. A 187, *Prorocství, herbář, kouzla* [1701-1800?].
inv. č. A 196, *Kouzla střelecká* [1750-1850?].
inv. č. A 2868, *Čarodějnická knížka* [1790-1810?].
inv. č. A 2871, *Kouzelná knížka* [1701-1800?].
inv. č. B 1240, *Kniha různých rad* [1784-1793].
inv. č. B 1242, *Zápisní knížka* [1887].
Národní muzeum Praha (Knihovna)
sig. III D 46, *Penktakuly* [1800-1820?].
sig. III G 36, *Masnoie* [1790-1810?].
sig. III G 38, *Modlitby a zaklínadla* [1790-1810?].
sig. V F 29, *Vejpis proti zbrani* [1779].
sig. V F 75, *Zaklínací knížka* [1800-1820?].
sig. V G 102, *Zaklínací knížka* [1727].
sig. I H 53, *Zaklínací knížka* [1851-1900?].
sig. IV H 39, *Modlidby velmi potřebné...* [1790-1810?].
sig. IV H 67, *Myslivecká knížka* [1817].
sig. IV E 86, *Zaklínací knížka* [1750].
Západočeské muzeum v Plzni
inv. č. 4838, *Zařikadla při použití střelné zbraně* [1801-1900?].

Tisky

Národní knihovna

- sig. 54 K 021693, *Studnice Wod Żiwych, To gest...* Znojmo: Antonín Jan Preiss, [1743-1787], K15779a.

Literatura

- BARTOŠ, František: *Lid a národ. Sebrané rozpravy národopisné a literární*. Sv. 1-2. Velké Meziříčí: J. F. Šašek, 1883-1885.
BARTOŠEK, František: Zaklínadla na zloděje. *Selský archiv* 2, 1903, č. 2, s. 121-123.
BEVER, Edward: *The Realities of Witchcraft and Popular Magic in Early Modern Europe*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008.
BOLDAN, Kamil – Galerie Klementinum: *Codex gigas – Dáblova bible. Tajemství největší knihy světa*. Praha: NK ČR, 2007.
BOLDAN, Kamil – VACKÁŘOVÁ, Jana: *Bibliotheca Astronomica. Astronomické tisky 15.-17. století ze sbírek Národní knihovny České republiky*. Praha: NK, 2024.

- DROZDA, Martin: Projevy magického myšlení v tiscích. In: Drozda, Martin (ed.): *Mezi kouzly, vírou a pověrou. Magie v textech moravského venkova 18. a 19. století*. Brno: Moravská zemská knihovna, 2024, s. 59–82.
- DUCREUX, Marie-Elizabeth – ČORNEJOVÁ, Ivana – HOJDA, Zdeněk (eds.): *Kultura – zbožnost – symbolická politika: proměny společnosti ve střední Evropě v 17. a 18. století*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2023.
- DÜLMEN, Richard van: *Historická antropologie. Vývoj, problémy, úkoly*. Praha: Dokořán, 2002.
- DÜLMEN, Richard van: *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.–18. století)*. Praha: Argo, 2006.
- FIDLEROVÁ, Alena: *Raněnovověké rukopisy v českých muzeích a možnosti jejich využití pro výzkum českého jazyka a literatury 17. a 18. století*. Disertační práce. Ústav českého jazyka a teorie komunikace. Praha: FF UK, 2008.
- FIDLEROVÁ, Alena: Intermediaries, Witnesses, Patrons. The Role of Saints in an Early Modern Book of Magical Prayers-Charms Oběť před Bohem. In: Škarpová, Marie (ed.): *Patron Saints and Saintly Patronage in Early Modern Central Europe*. Praha: Trivium, 2019, s. 229–252.
- FRAZER, James George: *Zlatá ratolest: magie, mýty, náboženství*. Praha: Mladá fronta, 1994.
- GRŮZOVÁ, Anna: Projevy magického myšlení v rukopisech. In: Drozda, Martin (ed.): *Mezi kouzly, vírou a pověrou. Magie v textech moravského venkova 18. a 19. století*. Brno: MZK, 2024, s. 85–106.
- HORŇANSKÝ, Alois V.: Zaklínadla na zloděje. *Selský archiv* 7, 1908, č. 3, s. 118–119.
- CHLÁDKOVÁ, Věra – ČERNÁ, Alena: Dvaasedmdesát jmen božích ve staročeských literárních památkách. *Listy filologické* 128, 2005, č. 3–4, s. 272–276.
- KOUT, Rudolf: Zavázati zloděje. *Záhorská kronika* 9, 1926, č. 2, s. 19–20.
- KULDA, Beneš Metod: *Moravské národní pohádky, pověsti, obyčeje a pověry*. Praha: I. L. Kober, 1875.
- KUNZ, Ludvík. *Společenství vesnice. Rolnictví na východní Moravě od baroka do II. světové války*. Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v přírodě, 2007.
- MACHAČOVÁ, Jana – MATĚJČEK, Jiří: Chudé (dolní) vrstvy společnosti českých zemí v 19. století. Sociální pozice a vzory chování. *Studie k sociálním dějinám 19. století* 8, 1998, č. 1, s. 121–303.
- MALÝ, Tomáš: *Smrt a spása mezi Tridentinem a sekularizací. Brněnští měšťané a proměny laické zbožnosti v 17. a 18. století*. Brno: Matice moravská, 2009.
- MUCHEMBLED, Robert: Magie a čarodějnictví včera a dnes. In: Muchembled, Robert (ed.): *Magie a čarodějnictví v Evropě od středověku po současnost*. Praha: Volvox Globator, 1997, s. 7–11.

- NAKONEČNÝ, Milan: *Magie v historii, teorii a praxi*. Praha: Vodnář, 2009.
- NAKONEČNÝ, Milan: *Lexikon magie*. Praha: Ivo Železný, 1993.
- NAVRÁTILOVÁ, Alexandra: Kontext víry, pověry a empirie v tradičním léčitelství. In: Navrátilová, Alexandra (ed.): *Léčení a léčitelství v lidové tradici*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 2015, s. 9–18.
- NAVRÁTILOVÁ, Alexandra: *Namlouvání, láska a svatba v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2012.
- PROFANTOVÁ, Zuzana: O magickej sile slova. In: TARCALOVÁ, Ludmila (ed.): *Magie a náboženství. Sborník příspěvků z konference karpatologické komise pro lidové obyčaje MKKK konané na Velehradě v roce 1997*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 1997, s. 175–178.
- ROPER, Jonathan: *English Verbal Charms*. Helsinki: Suomalainen Tiedekatemia, 2005.
- RYCHLÍK, Jan – RYCHLÍKOVÁ, Magdaléna: Magie, pověra, zvyk, lidové náboženství – jejich vzájemné vztahy. In: Tarcalová, Ludmila (ed.): *Magie a náboženství. Sborník příspěvků z konference karpatologické komise pro lidové obyčaje MKKK konané na Velehradě v roce 1997*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 1997, s. 31–39.
- SCRIBNER, Robert W.: Prvky lidové víry. *Církevní dějiny. Osobnosti – události – struktury – mentality* 8, 2011, č. 4, s. 3–29.
- URBANOVÁ, Daniela: *Latinské proklínací tabulky na území římského impéria*. Brno: Host, 2014.
- WILSON, Stephen: *The magical universe. Everyday ritual and magic in pre-modern Europe*. London: UNKNO, 2004.
- WÖGERBAUER, Michael – PÍŠA, Petr – ŠÁMAL, Petr – JANÁČEK, Pavel: *V obecném zájmu. Cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749–2014*. Sv. 1. 1749–1938. Praha: Academia, 2015.
- ZÍBRT, Čeněk – VOLF, Josef: *Bibliografie české historie*. Díl 4. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1909.
- ZÍBRT, Čeněk: Kouzla a čáry starých Čechův. *Památky archeologické a místopisné* 14, 1887–1889, s. 85, 141, 191, 253, 303, 411 a 641.
- ZUBER, Rudolf: *Osudy moravské církve v 18. století*. II. díl. Olomouc: Matice cyrilometodějská, 2003.

Odešel PhDr. Josef Jančář, CSc.

Prožil bohatý a složitý život. Promítly se do něj všechny komplikace 20. století. Narodil se 16. června 1931 v Těšově u Uherského Brodu do zemědělské rodiny a zemřel 8. září 2025 v Uherském Hradišti. Měšťanskou školu vychodil v Uherském Brodě, pak absolvoval odbornou textilní školu v Šumperku a stal se vyučeným tkalcem (1948). Po dvou letech práce započal svá gymnaziální studia. Nejprve na saleziánském gymnáziu v Mníšku pod Brdy, poté na gymnáziu v Uničově a závěrem na gymnáziu v Uherském Brodě, kde odmaturoval. Zde se stal aktivním účastníkem folklorního dění a členem místního folklorního souboru. To se stalo i určitým stimulem jeho zájmu o tradiční lidovou kulturu, a tak v letech 1953–1958 studoval v Brně u prof. Antonína Václavíka národopis. Jeho diplomová práce *Materiální kultura Moravských Kopanic* (1958), stejně jako později kandidátská práce *Tradiční formy zemědělského hospodaření na jihovýchodní Moravě v 18. a 19. století* (1968) do značné míry usměrnily počáteční fázi jeho odborné činnosti.

Po ukončení studia se stal odborným pracovníkem Slováckého muzea v Uh. Hradišti, v letech 1961–1964 působil jako vedoucí dokumentátor v Ústředí lidové umělecké výroby v Uherském Hradišti. V roce 1964 se stal ředitelem Slováckého muzea. Zde vytrval do roku 1970, kdy musel odejít. Pracoval pak v Krajském středisku státní památkové péče a ochrany přírody v Brně (1970–1971), než mu bylo z politických důvodů zakázáno pracovat v oblasti kultury vůbec. Práci našel v přidružené výrobě JZD v Lipově (1972–1979). Tam však rozpoznali jeho znalosti a schopnosti a poskytli mu větší samostatnost.

Je třeba říci, že Josef Jančář měl v odborných kruzích náležitě renomé. Ve Slováckém muzeu se staral o sbírky, ale vyhlášené byly též jeho výstavy, které se občas dostávaly i do jiných muzeí a též do zahraničí. Založil sborník *Slovácko*, který vychází dosud. V ÚLUV se zdokonalil v dokumentaci. A od počátku budování Muzea vesnice jihovýchodní Moravy ve Strážnici se stal významným spolupracovníkem i zde.

Josefa Jančáře jsem znal od svého působení ve Slováckém muzeu, kam přicházel do naší knihovny, aby mohl sledovat odbornou literaturu. Po vojně (1976) jsem nastoupil do Ústavu lidového umění ve Strážnici. Byl jsem překvapen. Na porady expertů při výstavbě skanzenu a na jednání redakční rady našich *Národopisných aktualit* stejně jako na naše odborná sympozia přicházel z JZD Lipov i Josef Jančář. Diskutoval, navrhoval a plnil zadané úkoly. Přitom byl de facto exkomunikován a poslán na práci do zemědělství! Byl jsem zmatený. Ředitel PhDr. Vítězslav Volavý mi řekl, že mu to nevadí, jen se jeho jméno nesmí objevit v žádném zápise z jednání. Ale jeho návrhy a názory ano, jen beze jména. Tak tomu bylo několik let. Kuriózní bylo, že přidružená výroba JZD v Lipově

pomáhala na zakázku ve Strážnici nejen stavět skanzen, ale také prováděla dokumentaci stavebních a řemeslných technologií či prováděla dokumentaci lidového bydlení a interiérů. A to bylo doménou právě Josefa Jančáře.

Po nečekaném úmrtí PhDr. Josefa Tomeše, CSc., ředitel Slávek Volavý vyjednal nástup Josefa Jančáře do Strážnice. Pro plnění některých výzkumných úkolů jsme potřebovali někoho s kandidaturou věd. A on byl po ruce. Povedlo se to, ovšem za podmínky, že nesmí nikoho vést a bude podřízen přímo řediteli. A jak bylo Jančářovým zvykem, na poradách hýřil nápady a uměl si do projektů prosadit své. Začali jsme mu říkat „prvotní hybatel“. Postupně si na to všichni, včetně zřizovatele, zvykli, jeho perzekuce slábla a jeho jméno se začalo objevovat nejen v zápisech, ale i při tisku větších prací.

V letech 1990–1996 působil ve Strážnici jako ředitel. Ústav lidové kultury převedl do působnosti ministerstva kultury a ten se stal institucí s celostátní působností a mezinárodním přesahem. Opřel se totiž o dokument UNESCO z roku 1989 nazvaný „Doporučení k ochraně tradiční lidové kultury a folkloru“ a pochopil, že tímto směrem je třeba se zaměřit na celou oblast péče o nehmotné kulturní dědictví. K tomuto cíli vytvořil podmínky a k plnění zásad tohoto dokumentu povolal řadu externistů. Z toho vyplynuly též nové vědecké úkoly. Začal proto spolupráci s UNESCO a s CIOFF, jejíž Českou národní sekci v roce 1993 obnovil, organizoval porady expertů ze zemí střední a východní Evropy. Výstupy z nich posloužily v roce 2003 k nové „Úmluvě o ochraně nehmotného kulturního dědictví“. On sám se výrazně zapsal právě do odborných témat těchto expertních jednání. Tu první svolal v roce 1995 do Strážnice k problematice samotného „Doporučení UNESCO“, v roce 1997 se jednalo o zásadách ochrany tradiční lidové kultury před nevhodnou komercializací a v roce 1998 o vztahu etiky a tradiční lidové kultury. Při těchto akcích sehrála vystoupení Josefa Jančáře významnou roli.

Nová koncepce zaměření ústavu se promítla takřka do všech částí jeho práce i do Mezinárodního folklorního festivalu ve Strážnici či nových projektů. Světovou proslulost si získal projekt videodokumentace „Lidové tance v Čechách, na Moravě a ve Slezsku“ (od roku 1994) a posléze filmové dokumentace „Lidová řemesla a lidová umělecká výroba v České republice“, kde on sám zpracoval pět dílů. Na tento projekt jsme později mohli navázat programem „Nositelé tradice lidových řemesel“, což je česká varianta programu UNESCO nazvaného „Žijící lidské poklady“. Takto jsou každoročně oceňováni nejlepší řemeslníci. Josef Jančář pozměnil koncepci našeho ústavního čtvrtletníku a z *Národopisných aktualit* se stala *Národopisná revue*, doplňovaná vydáváním personálních bibliografií významných představitelů našeho oboru. Bibliografie prací Josefa Jančáře vyšla v roce 1996 jako *Bibliografická příloha Národopisné revue* č. 7.

Odborná a vědecká činnost Josefa Jančáře samozřejmě kopíruje jeho pracovní úsilí. Narodil se do zemědělské rodiny a k zemědělství měl celoživotní vztah. Věnoval se všem jeho podobám. Větší práce mohl publikovat až po svém příchodu do Strážnice. V roce 1987 vyšla práce *Tradiční podoby zemědělského hospodaření na Slovácku*, pak *Vznik a rozvoj socialistické zemědělské velkovýroby v okrese Hodonín* (1984), *Na strážnickém širém poli. (Kronika JZD SNP se sídlem ve Strážnici)* (1988) a posléze *Socialistická zemědělská velkovýroba v okrese Hodonín* (spolu s kolektivem, 1989). Jak je vidět využil tu nejen výzkumu v terénu, tak i let strávených v JZD.

Protože se vyučil tkalcem a pracoval jako vedoucí dokumentátor v ÚLUV, dalším nosným tématem jeho prací byla lidová řemesla a lidová umělecká výroba. To se promítlo jak do výstavní činnosti Slováckého muzea, tak i působení ve Strážnici. Zde můžeme připomenout 12 dílů naučného cyklu *Lidová výroba na Moravě* v Československé televizi Brno (1983), publikaci *SLOVAČ – družstvo umělecké výroby v Uherském Hradišti* (1985) a *Lidová rukodělná výroba na Moravě* (1988). Zde je třeba uvést už výše zmíněnou dokumentaci lidových tanců, a především dokumentační projekt *Lidová řemesla a lidová umělecká výroba v České republice* (od 1993). Pro ten Josef Jančář připravil díly *Lidová keramika* (1997, 2004), *Práce ze dřeva* (1998), *Pletiva* (1995) a *Textilní techniky* (2006).

Od mládí se Josef Jančář věnoval folklorním aktivitám. Tento trend v jeho práci zesílil, když se stal ředitel strážnického ústavu. Tak jako v jiných oblastech, tak i tady publikoval řadu studií. Z větších prací připomeňme alespoň *Hradišťan 1950–1980* (1980) a *Lidová hudba a tanec na jevišti. 40 let Hradišťanu* (1989 spolu s M. Pavlicovou). Zásadní díla věnoval strážnickému festivalu: *Strážnická ohlédnutí. 50 let Mezinárodního folklorního festivalu ve Strážnici* (1995), *60 let Mezinárodního folklorního festivalu ve Strážnici* (2005), *Národopisné slavnosti a folklorní festivaly v České republice* (2007 spolu s J. Kristem).

V oblasti lidové kultury obecně Josef Jančář byl také aktivní. Mimo jiné stál v čele týmu, který zpracoval závěrečný svazek *Vlastivědy moravské*, takže její desátý díl *Lidová kultura na Moravě* ukončil po stu letech toto monumentální dílo (2000). Spolu s dalšími vydal publikaci *Lidová kultura v kulturním vývoji České republiky* (2002) a výsledky vlastních výzkumů představil v knize *Proměny Slovácka* (2011).

Věnoval se také dějinám našeho oboru. Vydal práce *Tradice a současnost. Almanach ke 100. výročí Národopisné výstavy československé* (1995), *Etnologie – současnost a terminologické otazníky* (2005), *Strážnické inspirace. 50 let Národního ústavu lidové kultury ve Strážnici* (2006) a *Etnografie na Moravě a ve Slezsku v limitech 20. století* (2014).

Josef Jančář získal za svého života řadu ocenění, např. Stříbrný odznak Středoevropského sektoru CIOFF, Cenu ministerstva kultury Artis Bohemiae

amicis, Cenu ministerstva kultury za celoživotní péči o tradiční lidovou kulturu, Cenu Zlínského kraje Pro amicus musae nebo Cenu města Uherského Hradiště 2008. Stal se čestným členem České národopisné společnosti.

PhDr. Josef Jančář, CSc., byl výraznou osobností našeho oboru a též strážnického ústavu. Snoubily se v něm znalosti a schopnosti s uměním organizovat a řídit činnost týmu; měl jasnou představu o zaměření práce ústavu. Z toho vycházela i jeho osobní iniciativa ve vědeckých, dokumentačních a vydavatelských projektech. A ty usměrňují do značné míry práci ústavu podnes. Tím si Josef Jančář vydobyl trvalé místo v dějinách našeho oboru.

Jan Krist

Národní ústav lidové kultury ve Strážnici

Přátelská zdravice PhDr. Evě Večerkové, CSc.

Milá Evo, již Tvá předchozí životní jubilea byla pro mě příležitostí zamyslet se nad Tvou profesní dráhou a pokusit se postihnout hlavní orientaci Tvé vědeckovýzkumné, muzejní a popularizační činnosti.¹ S časovým odstupem od těchto let oceňuji nejen trvalou rozmanitost Tvých zájmů, ale i cílenou soustředěnost na co nejvýstižnější zachycení tradičních projevů materiálního a duchovního kulturního dědictví minulosti i úsilí o postižení jejich rozmanitých transformací v životě současníků.

Na našich počátečních setkáních při studiu etnografie na Filozofické fakultě tehdejší University Jana Evangelisty Purkyně v Brně (já o ročník dříve než Ty) jsme netušily, že po absolvování fakulty se staneme po sedm let kolegyněmi v Etnografickém ústavu Moravského muzea v Brně. Pod (někdy poněkud svérázným) vedením docenta Ludvíka Kunze jsme tam strávily rušné a často nelehké časy naplněné drobnou, ale potřebnou inventarizační a dokumentační prací v prostředí, které kreativní ředitel vytvářel svými projekty, jež žel ne vždy došly naplnění. Spolu jsme absolvovaly podnětné a ve své době průkopnické studium na tehdy nově vzniklé katedře muzeologie FF UJEP. Od roku 1975 se naše cesty částečně rozdělily. Tvůj vztah k muzejní práci převážil a bylo jen výrazem Tvé profesní zaujatosti a intenzity zájmů, že jsi se stala v letech 1983–1991 na tomto muzejním pracovišti ředitelkou a později emeritní pracovnící. I po mém odchodu do Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV (dnes Etnologický ústav AV ČR) jsme spolu zůstaly v úzkém pracovním i osobním kontaktu – setkávaly jsme se na různých exkurzích, konferencích, seminářích, komisích, redakčních radách

1 *Národopisná revue* 16, 2006, č. 1, s. 54–55; *Národopisný věstník* XXIII (65), č. 2, 2006, s.102–103; *Folia ethnographica* 49, 2015, č. 1, s. 3–6.

a jiných příležitostech, kde jsme měly možnost vzájemně si tříbit a ověřovat poznatky z terénu i ze studia literatury. Bylo mi vždy sympatické vyvážené propojení Tvé sběratelské a dokumentační muzejní činnosti s vědeckovýzkumnou prací, s archivním a terénním výzkumem. Hlavním tématem, kterému jsi byla celoživotně věrná již od Tvé diplomové práce, byla obřadní kultura, především lidové obyčeje, spojené s kalendářním/výročním obřadním cyklem spolu s širokým komplexem sociokulturních jevů, které s nimi souvisely. Práce se sbírkovými fondy, v první řadě s kraslicemi, ale i s lidovým nábytkem, zemědělským nářadím a zejména s obřadními (mezi muzejníky tzv. zvykoslovnými) předměty, později také se starými rukopisy, tisky a s kramářskými písněmi Ti umožnila nejen zmapovat jejich výskyt v terénu, ale také postihnout spojitost mezi tradičními jevy lidové kultury, sahajícími do hluboké minulosti s novodobými obyčejí, svátky a slavnostmi vesnického, maloměstského a městského prostředí.

Všechny Tvé práce, ať již jde o samostatné publikace, kapitoly v monografiích a sbornících, studie v odborných časopisech, popularizační články, katalogy k výstavám a další, přinášejí bohatý a z metodologického hlediska dobře zpracovaný materiál. Mezi jiným vzpomenu např. projekty, jejichž výstupem byly základní práce syntetického charakteru, do nichž jsi přispěla kapitolami z oblasti lidové obřadní kultury (*Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska* 2; nová řada *Vlastivědy moravské* 10; *Dějiny města Brna* 6). Svě poznatky z terénní a archivní práce jsi zúročila i v kapitolách o rodinných a výročních obyčejích, slavnostech a zábavách, o kraslicích a dalších artefaktech obřadní kultury, kterými jsi se podílela na celé řadě lokálních a regionálních monografií. K Tvé vědecké práci patří také autorství řady úspěšných muzejních výstav, reprízovaných doma i v zahraničí, organizátorská, vědeckopopularizační a přednášková činnost i členství v oborových komisích a poradních sborech, přispívajících mimo jiné k péči o využívání hmotných artefaktů tradiční lidové kultury v životě dnešní společnosti. Intenzivně ses věnovala také odborné národopisné bibliografii a významná je Tvoje editorská a redakční činnost, především mnohaleté redakční vedení časopisu *Folia ethnographica*, kterým si vytvářela dobré zázemí k jeho odborné profilaci. Tvým charakteristickým rysem je náročnost k vlastní práci, preciznost a především poctivé a seriózní nakládání se získaným materiálem – ať již to byly předměty, obohacující sbírkové fondy muzea, nebo poznatky vytěžené z dotazníků, přímých rozhovorů s informátory, archivních fondů, dobového tisku, literatury a z dalších pramenů.

Rozsah Tvé publikační činnosti je obsáhlý a byl již uveden na stránkách jiných periodik,² a tak přikládám jen výběrový seznam Tvých prací za posledních 10 let. V tomto období vnímám jako významný počín vydání publikací, které

2 *Slovácko* 37, 1995, s. 71–81; *Vlastivědný věstník moravský* LVIII, 2006, s. 86–87; *Ethnologia Europae centralis* 8, 2007, s. 109–113; *Národopisný věstník* XXXVII (79), 2020, č. 2, s. 127–129.

jsou výsledkem Tvé mnohaleté odborné práce, spojující konkrétní materiál s teoretickými znalostmi: *Evropské Vánoce v tradicích lidové kultury* (spolu s Věrou Frolcovou, 2010), *Lidové obyčeje a jejich výtvarné komponenty. Tvary a symboly* (2010), *Malované vejce. O kraslicích v českých zemích* (2013), *Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře* (2015).

Tvé letošní jubileum (nar. 16. 9. 1945 v Brně) nabývá významu, připomenu-li, že je za Tebou přes padesát pět let, tedy více jak dvě generace intenzivní činnosti, během nichž jsi spoluvytvářela muzejní, národopisnou a etnologickou vědeckovýzkumnou práci, na kterou mohou další generace navazovat a objevovat v nich podněty k novodobým interpretacím českého a moravského kulturního dědictví. A tak si spolu s etnologickou a muzejní obcí přejeme, abys i v dalších letech měla dostatek tvůrčích sil a naplnila své plány, zhmotněné v možných inspiracích z Tvého úctyhodného dokumentačně cenného osobního archivu a niterné potřeby dalších terénních výzkumů.

K tomu všemu Ti touto cestou symbolicky připíjím.

Alexandra Navrátilová

Brno

Výběrová bibliografie Evy Večerkové (od roku 2015)

- Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2015, 508 s.
- Lidové obyčeje, slavnosti a zábavy v běhu času. In: Kordiovský Emil – Svoboda, Miroslav (eds.): *Týnec. Městečko na Podluží*. Týnec: Obec Týnec, 2016, s. 298–317.
- Výroční obyčeje, zábavy a slavnosti. In: Fasora, Lukáš – Štěpánek, Václav (eds.): *Dějiny Brna 6. Příměstské obce*. Brno: Statutární město Brno, 2017, s. 229–245.
- Lidové obyčeje a slavnosti na Pohořelicku v pramenech 20. století. In: Kordiovský, Emil – Svoboda, Miroslav (eds.): *Město Pohořelice*. Pohořelice: Město Pohořelice, 2018, s. 449–468.
- Hodová slavnost na Moravě z pohledu my a oni. In: Číhal, Petr (ed.): *My a oni. Domáci a cizí v lidové tradici*. Uherské Hradiště: Slováké muzeum, 2019, s. 43–48.
- Masopustní obyčeje na Přerovsku na počátku 21. století. Z výsledků dotazníkové rešerše. In: *Lidová kultura na Hané. Sborník z XV. odborné konference o Hané*. Olomouc: Hanácký folklorní spolek – Vlastivědné muzeum, 2020, s. 92–98.
- Rozpustilé masky. *Tajemství české minulosti* 85, 2020, s. 79–83.

- Masopustní obchůzky na Blanensku na začátku 21. století. *Folia ethnographica* 54, 2020, č. 2, s. 179–186.
- Lidový obyčej a hra souzení berana o hodech na západní Moravě v tradici a současných podobách. *Folia ethnographica* 57, 2023, č. 1, s. 3–24.
- Posvícení a hody v Čechách a na Moravě*. Praha: Vyšehrad, 2023, 287 s.
- Tradice lidových obyčejů a slavností na Židlochovicku. In: Durec, Ivo – Kocman, Pavel (eds.): *Židlochovice. Dějiny slunečného města*. Židlochovice: Město Židlochovice, 2023, s. 487–509.
- Slavnost posvícení/hodů na Moravě v datech z dotazníkového průzkumu. *Folia ethnographica* 58, 2024, č. 2, s. 103–127.
- Nová tradice zarážení hory v Moravských Bránicích. *Národopisná revue* 34, 2024, č. 4, s. 316–319.

K významnému životnímu jubileu PhDr. Marty Tonicové

V roce 2025 si připomínáme dlouholetou práci a přínos bývalé vědecké pracovnice Etnologického ústavu AV ČR PhDr. Marty Tonicové. Narodila se 23. července 1945 v Brně, tatínek byl brněnský rodák, mamčininy rodové kořeny sahají do kraje Českomoravské vrchoviny na Křižanovsko. Po maturitě na Střední všeobecně vzdělávací škole (1963) studovala do roku 1968 hudební vědu a český jazyk s literaturou na Filozofické fakultě tehdejší Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Brně. Studium završila diplomovou prací *Lidová píseň na moravsko-slezsko-slovenském pomezí*. Už během vysokoškolských let působila jako pomocná vědecká síla v Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV (dnes Etnologický ústav AV ČR), kde setrvala celou svou profesní dobu. Systematicky se věnovala výzkumu moravské lidové písně – jak terénním sběrům, tak zpracování a interpretaci rozsáhlých archivních fondů.

Odborný profil jubilantky a výsledky její mimořádně plodné práce – od terénních výzkumů přes ediční činnost až po metodologické aspekty práce s písňovými prameny – podrobně zhodnotili v dřívějších medailoncích její spolupracovníci z Etnologického ústavu AV ČR, s nímž Marta Tonicová spojila převážnou část své profesní dráhy.³ Ráda bych proto zdůraznila především její meziinstitucionální spolupráci – projekty, které překračují rámec akademického prostředí

3 FROLCOVÁ, Věra: Marta Tonicová české etnomuzikologii. *Národopisná revue* 25, 2015, č. 3, s. 337–338; POSPÍŠILOVÁ, Jana: Gratulace Martě Tonicové. *Národopisný věstník* XXXIII (75), 2016, č. 1, s. 118–119; TRAXLER, Jiří: Do třetice všeho dobrého. *Český lid* 103, 2016, č. 4, s. 679–682; ČÍSAŘIKOVÁ, Klára: Nad prací Marty Tonicové. *Národopisný věstník* XXXVII (79), 2020, č. 1, s. 107–109.

a nacházejí uplatnění v muzejní praxi i regionální kultuře.

S Martou Toncrovou jsem se poprvé setkala přibližně před pětadvaceti lety, když jsem hledala regionální písňový repertoár pro folklorní soubor ve Velké Bíteši. Podhorácko tehdy bylo v publikovaných sbírkách málo zastoupeno, a proto jsem zamířila přímo do brněnského pracoviště Etnologického ústavu. Marta Toncrová mě přijala s velkou vlídností, ochotně mě vyslechla, poradila, seznámila s problematikou a poskytla mi dostatek prostoru pro studium vyhledaných materiálů. Díky tomu jsem mohla objevit bohatství lokálních záznamů, které vyvracely tehdy rozšířený názor, že na Podhorácku se lidové písně téměř nevyskytují. Tyto poznatky nejen obohatily činnost našeho souboru, ale zásadně ovlivnily i můj profesní směr. Badatelské návštěvy jsem opakovala ještě několikrát a vždy jsem si cenila jejího laskavého přístupu i času, který mi věnovala.

O několik let později jsme přišly spolu s kolegyní Mgr. Evou Kolajovou (roz. Tomášovou) z Regionálního pracoviště tradiční lidové kultury Kraje Vysočina za Martou Toncrovou s návrhem vydat souborně lidové písně z Podhorácka. Potěšilo nás, že ji tato myšlenka hned zaujala – vždyť šlo o písně, které měla ráda – a od roku 2010 se rozběhla naše mnohaletá spolupráce. Přestože spojení akademického a muzejního pracoviště nebývá obvyklé, ukázalo se jako velmi přínosné. Marta Toncrová přispěla odborným zázemím, muzikologickým výběrem písní a vědeckým aparátem, muzeum zajistilo ediční a technickou část. Společně jsme pracovaly na korekturách, doprovodných textech, rejstřících i shromažďování obrazového materiálu. Výsledkem byla publikace propojující odborný muzikologický přístup s oboustrannou ediční a dokumentační zkušeností.

Po celou dobu jsem s Martou Toncrovou udržovala úzký pracovní kontakt. Vážila jsem si její vstřícnosti, laskavosti a neokázalé skromnosti. Její práce byla vždy poctivá a důkladná. Otevřela mi zcela novou dimenzi poznání lidové kultury – hudební oblast, kam běžná muzejní praxe většinou nedosáhne. Obdivovala jsem její systematickosti, pečlivost a obrovskou pracovitost. Jasným a odborným jazykem přibližovala pravidla, zvyklosti a metody záznamu lidových písní. Během našich častých telefonických i elektronických konzultací jsem měla možnost nahlížet do světa rukopisů minulého století a poznávat osobitý styl záznamů různých sběratelů. Starší zápisy inkoustem byly psané ještě perem s kovovým hrotem – při jejich studiu jsem cítila zvláštní kontinuitu a blízkost s lidmi, kteří už dávno nežijí, ale jejich práce stále promlouvá a formuje naše chápání tradice. Digitální přepis mi zároveň připomínal obtížné podmínky terénní sběratelské práce – od fonografu a voskových válečků Františky Kyselkové (1865–1951) před sto lety, přes magnetofon Marty Toncrové před padesáti lety, až po dnešní záznamy v mobilních telefonech. V každé generaci však zůstává stejná touha: uchovat hlas lidí a jejich písní pro budoucnost. Marta Toncrová tento řetěz držela pevně a s neobyčejnou pracovitostí jej rozvíjela.

Ze společného sedmiletého úsilí dvou institucí vzešla trojdílná písňová edice *Lidové písně z Podhorácka* s 934 písněmi (2011, 2013, 2015). Následovaly další výstupy: stejnojmenný CD nosič s 68 písněmi (2016) a *Zpěvník z Horácka a Podhorácka*, výběr písní pro školy (2017), jenž obsahuje sto skladeb z pěti okresů Kraje Vysočina – Žďáru nad Sázavou, Havlíčkova Brodu, Pelhřimova, Jihlavy a Třebíče. Svou ediční činnost Marta Toncrová završila vydáním *Lidových písní z Brněnska*, rozsáhlé publikace s 399 kriticky zpracovanými písněmi z moravské metropole a okolí, určené jak odbornému bádání, tak folklorním souborům, školám a široké veřejnosti. Tyto i starší ediční počiny významně přispívají k uchování a oživení povědomí o regionální lidové písni.

S naším muzeem Marta Toncrová spolupracovala také při řadě dalších aktivit. Z přednášek připomeňme například *Moravská lidová píseň se zvláštním zřetelem k lidové písni na Podhorácku* (Třebíč, 2012). V roce 2015 přispěla do pořadu *Pocta Františky Kyselkové* v Kamenném sále trebičského zámku, který Muzeum Vysočiny Třebíč pořádalo u příležitosti 150. výročí narození této významné moravské sběratelky. Rovněž přiblížila přítomným sbírku fonografických záznamů lidových písní uchovávanou v akademických fondech. V roce 2016 se na tišnovské radnici zúčastnila slavnostního představení třetího dílu edice písní z Podhorácka a v roce 2017 slavnostního uvedení školního zpěvníku opět v Třebíči, kde hovořila o výběru písní pro nejmladší zpěváky. Byla pravidelnou účastnicí Mezinárodních kolokvií o lidové, folkové a etnické hudbě a world music pořádaných v Náměšti nad Oslavou. Své odborné znalosti uplatnila i v audiovizuálních projektech. Když ji oslovil Karel Veleba z Muzejního spolku Velkobítešska, autor filmu o životě sběratelky Františky Kyselkové, ochotně se zapojila do natáčení a svým přínosem pomohla k úspěchu snímku oceněného na přehlídce muzejního filmu *Musaionfilm* (2013). Bylo inspirativní sledovat, jak Marta Toncrová dokáže přenášet přísně vědecký přístup do prostředí, kde je třeba myslet i na laickou veřejnost či regionální zpěváky. V tom tkví podle mého názoru její velký přínos – v umění propojovat svět vědy a živé kultury.

Marta Toncrová patří k nepřehlédnutelným osobnostem brněnské školy etnomuzikologie. Navázala na dílo svých předchůdců a přispěla k udržení kontinuity oboru v náročných podmínkách druhé poloviny 20. století i v období po roce 1989. K jejím osmdesátým narozeninám si proto dovoluji připojit osobní i profesní poděkování za její celoživotní práci, ochotu ke spolupráci a inspiraci, kterou představuje nejen pro kolegy z akademického prostředí, ale i pro pracovníky muzeí a dalších kulturních institucí. Do dalších let jí přeji pevné zdraví, neutuchající radost z hudby a mnoho dalších badatelských i osobních potěšení.

Silva Smutná

*Regionální pracoviště tradiční lidové kultury
při Muzeu Vysočiny Třebíč*

Výběrová bibliografie Marty Toncrové (po roce 2010)

Knižní a ediční práce

- Lidové písně z Podhorácka. I. Náměštsko a Velkobítešsko.* Třebíč: Muzeum Vysočiny, 2011, 510 s. (se S. Smutnou).
- Lidové písně z Podhorácka. II. Třebíčsko, Hrotovicko, Moravskobudějovicko a Jemnicko.* Třebíč: Muzeum Vysočiny, 2013, 510 s. (se S. Smutnou a E. Tomášovou).
- Terénní výzkum etnokulturních tradic. Metodologická příručka.* Brno: Etnologický ústav AV ČR, pracoviště Brno, 2014, 80 s. (s L. Uhlíkovou).
- Lidové písně z Podhorácka. III. Tišnovsko a Bystřicko.* Třebíč: Muzeum Vysočiny, 2015, 510 s. (se S. Smutnou a I. Ochrymčukovou).
- Jak se na Podhorácku zpívalo. In: Smutná, Silva (ed.): *Lidové písně z Podhorácka. Výběr z trojdílné knižní sbírky zpívají zpěváci a zpěvačky z Velkobítešska.* Třebíč: Muzeum Vysočiny, 2016, 1 CD audio, booklet, s. 2–4.
- Zpěvník z Horácka a Podhorácka. Výběr písní pro školy.* Třebíč: Muzeum Vysočiny, 2017, 127 s. (se S. Smutnou).
- Lidové písně z Brněnska.* Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2020, 558 s.
- Leoš Janáček. *Folkloristické dílo / Das folkloristische Werk / Folcloric Studies (1891–1928). Recenze, statě, přednášky, předmluvy, studijní poznámky, agenda, membra disjecta / Rezensionen, Aufsätze, Vorträge, Vorworte, Studiennotizen, Agenda, disiecta membra / Reviews, essays, lectures, prefaces, study notes, paperwork, disjecta membra.* Řada 1, svazek 3–2. Brno: Editio Janáček, o. p. s., 2020, 599 s. (s J. Procházkovou a L. Uhlíkovou).

Studie a kapitoly ve sbornících a odborných časopisech

- Moravské písně milostné – nedoceněný milník moravské hudební folkloristiky. *Národopisná revue* 27, 2017, č. 1, s. 44–59 (s L. Uhlíkovou).
- Lidová píseň a bariéry. In: Příbylová, Irena – Uhlíková, Lucie (eds.): *Od folkloru k world music. Hudba a bariéry.* Náměšť nad Oslavou: Etnologický ústav AV ČR, 2012, s. 9–17. Dostupné z: <https://www.folkoveprazdniny.cz/kolokvium> (cit. 18. 10. 2025).⁴
- Od variability k tvorbě. Ke vzniku nových lidových písní na Moravě a ve Slezsku ve druhé polovině 20. století. In: Příbylová, Irena – Uhlíková, Lucie (eds.): *Od folkloru k world music. Hudba a bariéry.* Náměšť nad Oslavou: Etnologický ústav AV ČR, 2012, s. 31–42.

4 Na uvedeném odkazu jsou dostupné taktéž další níže citované příspěvky publikované ve sbornících z odborných kolokvií v Náměšti n. O.

- Lidový zpěvák mimo scénu. Jožka Severin z Tvrdonic na jižní Moravě. In: Příbylová, Irena – Uhlíková, Lucie (eds.): *Od folkloru k world music. Hudba a bariéry*. Náměšť nad Oslavou: Etnologický ústav AV ČR, 2012, s. 45–59.
- Na počátku byla politika. Několik glos k tzv. guberniální sběratelské akci. In: Příbylová, Irena – Uhlíková, Lucie (eds.): *Od folkloru k world music. Na počátku bylo...* Náměšť nad Oslavou: Etnologický ústav AV ČR, 2016, s. 9–21.
- Lidová píseň a zpěv nejmladší generace. In: Příbylová, Irena – Uhlíková, Lucie (eds.): *Od folkloru k world music. Zrcadlení*. Náměšť nad Oslavou: Etnologický ústav AV ČR, 2017, s. 68–76.
- Zvukové záznamy lidové hudby na brněnském pracovišti Etnologického ústavu AV ČR (k metodě etnomuzikologického výzkumu a historii jedné paměťové instituce). In: Příbylová, Irena – Uhlíková, Lucie (eds.): *Od folkloru k world music. O paměti*. Náměšť nad Oslavou: Etnologický ústav AV ČR, 2018, s. 111–125.
- Částečná ztráta paměti aneb o lidových duchovních písničkách českých zemí. In: Příbylová, Irena – Uhlíková, Lucie (eds.): *Od folkloru k world music. Hudba a spiritualita*. Náměšť nad Oslavou: Etnologický ústav AV ČR, 2019, s. 9–34 (s L. Uhlíkovou).
- Lidová píseň a prostor (na příkladu Moravy a Slezska). In: Příbylová, Irena – Uhlíková, Lucie (eds.): *Od folkloru k world music. Hudba a prostor*. Náměšť nad Oslavou: Etnologický ústav AV ČR, 2020, s. 9–21.
- Hodnota lidové písně. In: Příbylová, Irena – Uhlíková, Lucie (eds.): *Od folkloru k world music. Hudba a kapitál*. Náměšť nad Oslavou: Etnologický ústav AV ČR, 2021, s. 46–57.

Pan doktor Sulitka osmdesátníkem

Andrej Sulitka, rodák ze slovenské Spiše (*18. listopadu 1945 ve Velké Frankové v okrese Kežmarok), etnolog, hudební folklorista, státní úředník a vysokoškolský pedagog, se v letošním roce dožívá významného životního jubilea. Po absolvování košícké konzervatoře pokračoval studiem národopisu na filozofické fakultě brněnské univerzity (1965–1970) a doplnil je stipendijním pobytem v Krakově. Práce, na jejichž základě získal tituly (PhDr. 1971 a CSc. 1978), věnoval zvyklostí na Spiši. Zaměstnání nastoupil v Národopisném ústavu SAV v Bratislavě (1970–1976), v letech 1977–1990 působil v Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV (v Praze i v Brně); poté na Úřadu vlády ČSFR/ ČR na sekretariátu Rady vlády pro národnostní menšiny (1991/ 1993–2008) a coby důchodce pracoval v letech 2012–2019 znovu v Etnologickém ústavu Akademie věd (dříve ÚEF ČSAV).

Výčet Sulitkových profesních aktivit je třeba završit poukazem na jeho pozici odborného asistenta na katedře politologie a filozofie Filozofické fakulty UJEP v Ústí nad Labem (2008–2014).

Andrej Sulitka v roce 2020 konstatoval, že *„politický vývoj po druhé světové válce nebyl v Československu příznivě nakloněn rozvoji života národnostních menšin. Už sama jejich přítomnost byla v poválečné legislativě republiky tabuizována.“* Jejich jedinou možnou organizační základnou byla kulturní sdružení, a to po jednom pro každou z „oficiálně uznaných“ národností, tedy polské a německé. Na Úřadu vlády ČR se Sulitka podílel na přípravě podkladů a dokumentů k národnostní politice a pro web Paměť národa na přelomu let 2021–2022 zavzpomínal: *„Přemýšleli jsme tehdy, jak si poradit s národnostními problémy, jak vůbec nakládat s menšinami,“* přičemž za největší úspěch svého odboru považoval přijetí tří zásadních dokumentů: úmluvy Rady Evropy o ochraně národnostních menšin, evropské charty regionálních či menšinových jazyků a zákona o právech národnostních menšin.

V osmdesátých letech 20. století vedl Andrej Sulitka studenty pražské Katedry etnografie a folkloristiky UK při výzkumu etnických procesů v pohraničí tehdejšího Severomoravského kraje (šlo o lokality jak moravské, tak slezské). Skladba zdejšího obyvatelstva byla velmi pestrá jak etnicky, tak regionálně; proces sociální a kulturní adaptace přesídlenců podrobně rozebral na příkladu východoslovenských Ukrajinců-Rusínů, pocházejících z medzilaboreckého okresu. Tato skupina se při výzkumu jevila jako relativně stabilizované místní společenství: charakterizovala je hodnotová orientace kulturních postojů v mikrosvětě rodinného života či užšího kolektivu. Roku 1987 doprovázel studenty na Těšínsko, kde se společně zaměřili nejprve na národopisné slavnosti v Dolní Lomné a potom na Louky, městskou část Karviné. Tato obec se v důsledku poddolování postupně vysídlovala. Společně s kolegyněmi z brněnského pracoviště ÚEF se podílel v letech 1984–1987 na výzkumu žáků karvinské základní školy se slovenským vyučovacím jazykem (jediné v tehdejší ČSR).

Práce studentů vzešlé z výzkumů dnes tvoří základ osobního fondu Andreje Sulitky, uloženého na brněnském pracovišti Etnologického ústavu AV ČR. Ve fondu se také nachází více než dvě stě padesát tzv. bibelotek, quasi brožovaných strojopisných „knih,“ s tiráží i bez, výsledek činnosti amatérských autorů Frýdecko-Místeka (Lašska), kterou Sulitka sledoval od konce 70. let 20. století. Ve fotografické sbírce našeho pracoviště uchováváme přibližně sedmáct set Sulitkových autorských snímků, nejvíce jich pochází z výzkumů severomoravských reemigrantů, v Loukách a Bulharsku, při nichž pořídil rovněž reprodukce rodinných fotografií a archivních materiálů. Jako dokumentátorka jsem dlouho pana doktora vnímala především jako pilného fotografa a bývalého (milého) kolegu svých spolupracovníků. Ten, kdo se zabývá především minulostí, v ní tak

trochu sám přebývá, mě však zajímají souvislosti, a tak jsem si jednoho dne začala pročítat články, které by mně osvětlily vznik zajímavých snímků.

Když jsem se teď seznámila s jubilantovou dráhou státního úředníka, už vím, že svůj profesní život věnoval lidem tvořícím ve svém prostředí menšinu, obklopenou ne vždy přátelskou majoritou, nezdědka spíše házející klacky pod nohy než pomáhající.

Pane doktore, srdečný dík!

Andrea Zobačová

Etnologický ústav AV ČR, detašované pracoviště Brno

Bibliografie Andreje Sulitky

Monografie a editované sborníky

Hola, pastuškové. Koledy ze Slezska. Ostrava: Matice slezská ve spolupráci s Muzeem Těšínska v nakladatelství Sfinga, 1992, 95 s.

Průvodce právy příslušníků národnostních menšin v České republice. 2. rozšířené a doplněné vydání. Praha: Demokratická aliance Slováků, 1995, 94 s. (s H. Frištenskou).

Neznámý holocaust. Příspěvky ze slavnostního odhalení pomníku romským obětem v Letech a ze semináře s mezinárodní účastí v Písku 13. května 1995. Brno – Praha: Muzeum romské kultury – Desetiletí výchovy k lidským právům, 1995, 87 s. (s H. Frištenskou a I. Lázníčkovou).

Národnostně menšinová politika České republiky. Základní dokumenty / National Minority Policy of the Czech Republic. Key documents. Praha: Úřad vlády ČR, 2003, 114 s. + 42 s. angl. textu (s M. Pospíšilem).

K problematice ratifikace Evropské charty regionálních či menšinových jazyků v České republice. Sborník příspěvků ze semináře konaného dne 7. června 2005 v Praze. Praha: Úřad vlády ČR, Sekretariát Rady vlády pro národnostní menšiny, 2005, 120 s. (s M. Jirasovou).

Praha a menšiny. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané v Praze dne 4. prosince 2014. Praha: Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., ve spolupráci s Magistrátem hlavního města Praha a Domem národnostních menšin, 2015, 221 s. (se Z. Uherkem).

Děti a mládež národnostních menšin. Sborník příspěvků z konference konané v Praze 10. listopadu 2016. Praha: Magistrát hlavního města Prahy – Dům národnostních menšin, o. p. s., 2017, 183 s. (s O. Mandovou, H. Noskovou a I. Zolotarevem).

Česká republika a diaspora: co bylo a co bude? Praha: Etnologický ústav AV ČR, v. v. i. – Pelhřimov: Nová tiskárna Pelhřimov, 2019, 309 s. (s kolektivem autorů).

Kapitoly v knihách

- K otázce interetnických súvislostí fašiangových zvykov na slovensko-poľskom pomedzí Spiša. In: Frolec, Václav (ed.): *Masopustní tradice*. Brno: Blok, 1979, s. 137-142.
- Piesňový repertoár a spevnosť v novosídlenom pohraničí. In: Holý, Dušan – Sulitka, Andrej: *Lidový tanec, píseň a hudba v tradici a v současné praxi*. Brno: Krajské kulturní středisko, 1983, s. 115-122.
- K otázce etnokulturních tradicí Slováků v národnostně smíšené oblasti Karvinska (na příkladu školní mládeže v Karviné). In: Jirásek, Zdeněk – Malá, Eva (eds.): *Vývoj průmyslových oblastí Československa v období budování socialismu. Materiály z konference konané v Opavě ve dnech 10. a 11. září 1985*. Opava: Slezský ústav ČSAV, 1985, s. 349-359 (s M. Šrámkovou).
- Sídelný typ a spoločnostvorná úloha skupinového uvedomenia presídlencov (na príklade severomoravského pohraničia). In: Navrátilová, Alexandra (ed.): *Etnické procesy v nově osídlených oblastech na Moravě*. Strážnice: Ústav lidového umění, 1986, s. 53-67.
- K otázce „hodových písní“ v predmestskej oblasti Brna. In: Holý, Dušan – Sulitka, Andrej: *Lidová píseň, hudba a tanec. Místo, funkce, proměny*. Brno: Krajské kulturní středisko, 1987, s. 53-61.
- Výroční zvyky a slavnosti. In: Oldřich Sirovátka a kol.: *Město pod Špilberkem. O lidové kultuře, tradicích a životě lidí v Brně a okolí*. Brno: Doplněk, 1993, s. 122-135.
- K otázce motivace národnostního hnutí (se zřetelem k náboženským poměrům evangeliků na Těšínsku v meziválečném období). In: Štika, Jaroslav (ed.): *Těšínsko*. 5. díl. Šenov u Ostravy: Tilia, 2003, s. 45-72.
- Národnostní menšiny v České republice po roce 1989 a národnostně menšinová politika. In: Petráš, René – Petrův, Helena – Scheu, H. Christian (eds.): *Menšiny a právo v České republice*. Praha: Auditorium, 2009, s. 148-185.
- K otázce uznání vietnamské komunity za národnostní menšinu v České republice. In: Scheu, H. Christian (ed.): *Migrace a kulturní konflikty*. Praha: Auditorium, 2011, s. 219-225.
- Stopy migrace Čechů a Rusínů z Podkarpatské Rusi a dnešní rusínská národnostní menšina v České republice. In: Bednařík, Petr – Nosková, Helena – Maršálek, Zdenko (eds.): *Nucené migrace v českých zemích ve 20. století*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., 2018, s. 353-363.

Studie a články

- K poznaniu procesu sociokultúrnej adaptácie povojnových presídlencov v českom pohraničí (na príklade východoslovenských Ukrajincov-Rusínov na severnej Morave). *Český lid* 70, 1983, č. 1, s. 35-42.

- Volksbräuche im interethnischen Kontext. *Ethnographica et Folkloristica Carpathica* 4, 1985, s. 151–164.
- Regionálna amatérska literárna tvorba v súčasnosti. (Na okraj motivácie literárnej činnosti tzv. lašských ľudových poetov na Frýdecku). *Muzeum a súčasnosť* 9, 1986, s. 225–235.
- Niekdajšia slovenská a česká enkláva v Bulharsku v povojnovom vývoji. In: *Studia Balkanica Bohemoslovaca* III, 1987, s. 301–307.
- Význam a funkcie národopisných slávností v národnostne zmiešanej oblasti Těšínska. *Národopisné aktuality* 26, 1989, č. 2, s. 73–84.
- National Minority Organisations in Prague: structure, competence. *Národopisná revue* 25, 2015, č. 1, s. 3–17 (se Z. Uherkem).
- K otázke etnické identity Rusínů v České republice. *Český lid* 103, 2016, č. 3, s. 451–471.
- Vlastivedný tábor poľských študentov v Jurgove v roku 1935. In: *Almanach Słowacy w Polsce* 18, 2017, s. 395–417.
- Memorandum Svazu Čechů-židů v Republice československé postoupené vládě během přípravy národnostního statutu v roce 1938. *Právněhistorické studie* 48, 2018, č. 2, s. 115–130 (s B. Soukupovou).
- O místě zahraničních Čechů v bilaterálních vztazích. *Český lid* 106, 2019, č. 4, s. 515–517.
- Folklorní soubory národnostních menšin v českých zemích a majoritní folklorní hnutí. (Na příkladu vybraného vzorku souborů a jejich aktivit po druhé světové válce). *Národopisná revue* 30, 2020, č. 1, s. 59–71.

Zdravica Hane Hlôškovej k životnému jubileu

Začiatkom júla tohto roka oslávila doc. PhDr. Hana Hlôšková, CSc., rodená Bazovská, okrúhle jubileum. Významná odborníčka v oblasti folkloristiky doma i v zahraničí, skvelá pedagogička, redaktorka, editorka a organizátorka vedeckého života pokračuje stále vo svojej práci. Nebude ťažké písať zdravicu kolegyni a priateľke Hanke (ako si ju dovoľím volať v texte), lebo je o čom a je ako. Za Hankou stojí veľký kus práce, ktorej výsledky sledujem viac ako štyri desaťročia. Prinajmenej toľko putujeme spolu „po luhoch i hájoch“ etnológie a folkloristiky.

K činnosti doc. PhDr. Hany Hlôškovej, CSc., sa podrobne vyjadrilo už viacerých odborníkov a odborníček, ich príspevky priniesli aj bibliografie jubilatkiných prác.⁵ Najnovšie je Hanke venované celé číslo *Etnologických rozpráv*, ktoré pri-

5 LEŠČÁK, Milan: Životné jubileum PhDr. Hany Hlôškovej, CSc. + výberová bibliografia (s. 430–432).

pravila jej bývalá doktorandka Zuzana Panczová.⁶ V mojej zdravici nadviažem na uvedené príspevky, avšak najprv zopakujem základné informácie o jubilantke.

Hana Hlôšková sa narodila 7. 7. 1955 v Košiciach. Ako sama spomína v nedávnom rozhovore, rodičia a príbuzní jej od detstva poskytovali množstvo kultúrnych zážitkov, podporovali ju, aby sa venovala cudzím jazykom, divadlu, spevu, tancu a športom.⁷ Hanka sledovala prácu rodičov v rozhlase, televízii a v iných kultúrnych zariadeniach. Nečudo, že v tomto vzdelaneckom prostredí získala široký rozhľad, trvalý záujem o kultúrne dianie a vysokú citlivosť kultivovane narábať s jazykom, čo neskôr zúročila v práci.

Po maturite sa uchádzala o štúdium na Katedre etnografie a folkloristiky FF UK v Bratislave, ktoré skončila v 1978. Nebola to žiadna maličkosť, keďže počas štúdia sa jej narodil syn Adam a onedlho po promócii aj dcéra Katarína. Napriek tomu si svoje štúdium nijako neuľahčovala: získala zaň červený diplom. V diplomovej práci sa venovala scénickým rozprávačom, čo bola dovtedy málo skúmaná oblasť. Po absolvovaní štúdia sa na tridsať rokov (1981–2011) stala pevnou oporou mnohých projektov v Národopisnom ústave SAV (v súčasnosti Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV v.v.i.). Vyhľadávanie nových výskumných chodníčkov Hanku nikdy neopustilo, vlastne je jednou z charakteristických čŕt jej osobnosti. Svoju pozornosť sústredila na slovesnú folkloristiku, na historické povesti ako potencionálne prvky etnokultúrnej identifikácie. Výskumy zavŕšila úspešnou obhajobou kandidátskej dizertačnej práce.⁸ Záujem o povesti ďalej prehľbovala o historické osobnosti v ľudovej slovesnosti, napríklad o Jánošíka, zaoberala sa tiež presahmi medzi ústnou slovesnosťou a literatúrou.⁹ Sústredila sa, prirodzene, i na teoretické problémy napríklad na poetiku povestí, na folklórne žánre a bola jednou z prvých bádateľiek, ktoré sa vo folkloristike venovali orálnej histórii.¹⁰ Od 90. rokov 20. storočia sa zaoberala aj dejinami folkloristiky a osobnosťami vedy.¹¹

In *Slovenský národopis / Slovak Ethnology* 53, 2005, č. 4, s. 429–432; PANCZOVÁ, Zuzana: Dobrá víla slovenskej etnológie. Jubileum Doc. PhDr. Hany Hlôškovej, CSc. (* 7. 7. 1955) + výberová bibliografia (s. 259–261). *Slovenský národopis / Slovak Ethnology* 63, 2015, č. 3, s. 256–261; VÁLKA, Miroslav: Pozdrav Haně Hlôškové k životnímu jubileu. *Národopisná revue* 25, 2015, č. 3, s. 339–342.

6 PANCZOVÁ, Zuzana: Editoriál. Pocta Hane Hlôškovej: jubileum a odkaz pre slovesnú folkloristiku. *Etnologické rozpravy* 32, 2025, č. 1, s. 4–11.

7 DITMAROVÁ, Lucia: Hana Hlôšková – jubilejný rozhovor. *Etnologické rozpravy* 32, 2025, č. 1, s. 106–116.

8 HLÔŠKOVÁ, Hana: *Historické tradície na Slovensku a ich fabulované formy ako etnokultúrna identifikačný faktor*. Kandidátska dizertačná práca. Bratislava: Univerzita Komenského, 1989.

9 HLÔŠKOVÁ, Hana: Národný hrdina Juraj Jánošík. In: Krekovič, Eduard – Mannová, Elena – Krekovičová, Eva (eds.): *Mýty naše slovenské*. Bratislava: Academic Electronic Press, 2005, s. 94–104; HLÔŠKOVÁ, Hana: *Povestová tvorba Jozefa Horáka v kontexte literárneho folklorizmu*. In: Profantová, Zuzana (ed.): *Folklór a folkloristika na prahu milénia na Slovensku*. Bratislava: Vydavateľstvo ARM 333, 2000, s. 123–132.

10 HLÔŠKOVÁ, Hana: K problematike poetiky povestí. *Národopisné informácie* 1987, č. 2, s. 67–74; HLÔŠKOVÁ, Hana – KREKOVIČOVÁ, Eva (eds.): *Folklórne žánre – archívy – katalógy*. Bratislava: Národopisný ústav SAV, 1991; HLÔŠKOVÁ, Hana: Ústna história vo vytváraní historickej pamäti. (Kto, prečo, ako na Slovensku – doteraz a v budúcnosti). *Slovenský národopis* 50, 2002, č. 4, s. 353–363.

11 HLÔŠKOVÁ, Hana: *Poveť v kontexte bádania o ľudovej próze*. In: Leščák, Milan (ed.): *K dejinám slovesnej*

Hanka súbežne s vedeckou prácou rada a veľa prednášala. Najprv na Katedre etnológie a etnomuzikológie Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre (1994–2004) a od 1998 na vtedajšej Katedre etnológie FF UK v Bratislave, kde ukončila prácu v roku 2020. Následne sa ešte na dva roky vrátila do Ústavu etnológie SAV. Boli to vskutku intenzívne roky, pretože okrem bádania a učenia editovala množstvo publikácií a centrálnych vedeckých časopisov ako *Slovenský národopis* (výkonná redaktorka 2001–2012), *Ethnologia Slovaca et Slavica* (2012–2016). V roku 2010 sa habilitovala za docentku na Filozofickej fakulte UK publikáciou, v ktorej završila svoje výskumy ku konceptu individuálnej a kolektívnej pamäte.¹² Nemalú časť svojej energie venovala vedecko-organizačným prácam, z ktorých spomeniem najmä jej činnosť v Národopisnej spoločnosti Slovenska v rôznych funkciách, v rokoch 2008–2014 v úlohe predsedníčky. Je aj čestnou členkou Českej národopisnej spoločnosti.

Na medzinárodnom poli sa Hanka angažovala medzi slavistami vedecky, organizačne i publikačne.¹³ Má dlhoročné pracovné i priateľské zväzky v Čechách a na Morave, ako o tom svedčí najnovší príspevok kolegov spoza rieky Moravy.¹⁴ Vyzdvihla by som ešte Hankine veľmi dobré kontakty v Poľsku, najmä s Katedrou Folklorystyki i Kulturoznawstwa na univerzite v Opole.

Ak sa sústredíme na činnosť jubilantky za ostatných desať rokov, vidíme, že jej práca pokračovala kontinuálne vo všetkých spomínaných líniiach: otázky folklorizmu,¹⁵ naratívy s historickou tematikou, napríklad so zameraním na prvú a druhú svetovú vojnu,¹⁶ teoretické otázky¹⁷ a ďalšie príspevky k dejinám

folkloristiky. Bratislava: Ústav etnológie SAV, Nadácia prebudená pieseň, 1996, s. 78–89.

12 HLŔŠKOVÁ, Hana: *Individuálna a kolektívna historická pamäť – vybrané folkloristické aspekty*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2008.

13 HLŔŠKOVÁ, Hana – ZELENKOVÁ, Anna (eds.): *Slavista Frank Wollman v kontexte literatúry a folklóru*. Bratislava – Brno: Ústav etnológie SAV, Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Slavistická spoločnosť Franka Wollmana, Česká asociácia slavistů, 2006; HLŔŠKOVÁ, Hana – ZELENKOVÁ, Anna (eds.): *Slavista Jiří Polívka v kontexte literatúry a folklóru*. Bratislava – Brno: Ústav etnológie SAV, Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Slavistická spoločnosť Franka Wollmana, Česká asociácia slavistů, 2008; HLŔŠKOVÁ, Hana – POSPÍŠIL, Ivo – ZELENKOVÁ, Anna: *Slavista Jiří Horák v kontexte literatúry a folklóru*. Bratislava – Brno: Ústav etnológie SAV, Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Slavistická spoločnosť Franka Wollmana, Česká asociácia slavistů, 2012.

14 POSPÍŠILOVÁ, Jana – VÁLKA, Miroslav: Pozdrav Hance HLŔškové z moravské strany. *Etnologické rozpravy* 32, 2025, č. 1, s. 117–119.

15 BABČÁKOVÁ, Katarína – HLŔŠKOVÁ, Hana – KLOBUŠICKÁ, Petra (eds.): *Folklorizmus a kultúrne dedičstvo. Zborník z medzinárodnej konferencie*. Bratislava: Národné osvetové stredisko, 2016.

16 HLŔŠKOVÁ, Hana: Folkloristická hodnota ústnych naratívov o prvej svetovej vojne. In: Smatana, Miloslav a kol.: *Rozpamätávanie – prvá svetová vojna jazykom prastarých otcov a materí*. Bratislava: Veda, 2015, s. 49–61; HLŔŠKOVÁ, Hana: Druhá svetová vojna ako téma folklóru a folkloristiky na Slovensku. In: Pekarovičová, Jana – Vojtech, Miloslav (eds.): *Studia Academica Slovaca 44*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2015, s. 137–151.

17 HLŔŠKOVÁ, Hana: Metodologické a etické kontexty orálnej histórie In: Denková, Zuzana (ed.): *Etnológ v teréne. Zborník príspevkov z konferencie konanej 21. – 23. 6. 2016*. Banská Štiavnica: Slovenské banské múzeum a Zväz múzeí na Slovensku, 2016, s. 31–41.

folkloristiky.¹⁸ Príspevky z ostatných rokov sa opierajú o bohaté znalosti skúsenej bádateľky, čo možno dobre ukázať na Hankinej monografii o Andrejovi Melicherčíkovi.¹⁹ V knihe komplexne analyzovala nielen Melicherčíkovú vedecko-výskumnú, pedagogickú, publikačnú a organizačnú činnosť, ale aj jeho životné osudy, pričom priniesla málo známe i úplne nové informácie. Hanka presvedčivo zobrazila Melicherčíka ako tvorivého jedinca v siločiach spoločenských a politických pomerov, v kontexte domácej a zahraničnej vedy, ako aj s ohľadom na jeho osobný život a charakterové vlastnosti.

Za výsledky svojej práce získala Hanka mnohé ocenenia, spomeniem aspoň niekoľko: Medzinárodnú cenu etnologických a antropologických štúdií Giuseppe Pitré – Salvatore Salamone Marino 1996 za Encyklopédiu ľudovej kultúry Slovenska (spoluautorka), Cenu SAV za rok 2015 v kategórii vedecko-výskumná činnosť, Cenu Národopisnej spoločnosti Slovenska pri 50. výročí jej založenia – mimoriadne čestné uznanie za dlhoročné editovanie medzinárodného bulletinu *Slavistická folkloristika*.

Portrét Hanky by nebol úplný, ak by som nespomenula jej priateľskú povahu, schopnosť vytvárať pohodu, stáť pri kolegoch a kolegyniach, kedykoľvek je to potrebné. Hanka sa vždy zjaví ako dobrá víla, keď ju potrebujete. Na to sa môžete spoľahnúť.

Hanka, želám Ti veľa zdravia, spokojnosti a radosti v kruhu Tvojej rodiny. Nech sa darí!

Gabriela Kiliánová

Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV Bratislava

Výberová bibliografia prác Hany Hlôškovej (2015–2025)²⁰

Monografie, editované publikácie

Folklorizmus a kultúrne dedičstvo. Zborník z medzinárodnej konferencie.

Bratislava: Národné osvetové stredisko, 2016 (eds. s K. Babčákovou a P. Klobušickou).

Folklorne fórum o choreografii. Bratislava: Národné osvetové stredisko, 2016 (eds. s K. Babčákovou a P. Krnáčovou).

18 HLÔŠKOVÁ, Hana: Which Traditions Does the Teaching of Folkloristics at the University in Bratislava Follow? In: Botíková, Marta – Válka Miroslav at all: *Ethnology for the 21st Century. Bases and Prospects*. Brno: Masaryk University, Faculty of Art, Department of European Ethnology. Etnologické studie 22, 2017, s. 39–54.

19 HLÔŠKOVÁ, Hana: *Andrej Melicherčík – osobnosť v dobe, doba v osobnosti*. Bratislava: Marenčin PT, 2021. <https://doi.org/10.31577/2021.9788056909171>

20 Vychádzam z bibliografie, publikovanej v príspevku DITMAROVÁ, Lucia: Hana Hlôšková, c. d., s. 115–116. Bibliografiu skontrolovala jubilanťka, za čo jej ďakujem.

- Cesty Jána Botíka. Bratislava: Národopisná spoločnosť Slovenska, 2018 (eds. s P. Marákym a M. Botíkovou).
- Východiská k štúdiu ľudového tanca na Slovensku. Bratislava: Hudobná a tanečná fakulta VŠMÚ, 2020 (eds. s J. Blaho a M. Ivanem).
- Milan Leščák – vedec, pedagóg, človek. Bratislava: Národopisná spoločnosť Slovenska, 2020, 226 s. (editorka).
- Andrej Melicherčík – osobnosť v dobe, doba v osobnosti. Bratislava: Marenčín PT, 2021. <https://doi.org/10.31577/2021.9788056909171>

Kapitoly v knihách

- Folkloristická hodnota ústnych naratívov o prvej svetovej vojne. In: Smatana, Miloslav a kol.: *Rozpamätávanie – prvá svetová vojna jazykom prastarých otcov a materí*. Bratislava: Veda, 2015, s. 49–61.
- Which Traditions Does the Teaching of Folkloristics at the University in Bratislava Follow? In: Botíková, Marta – Válka Miroslav at al: *Ethnology for the 21st Century. Bases and Prospects*. Brno: Masaryk University, Faculty of Art, Department of European Ethnology. Etnologické studie 22, 2017, s. 39–54.

Štúdie

- Tematika tela a zdravia v aktuálnom mediálnom diskurze. In: Plašienková, Zlatica (ed.): *Bioetické výzvy a súčasnosť*. Bratislava: Stimul, 2015, s. 233–249.
- Druhá svetová vojna ako téma folklóru a folkloristiky na Slovensku. In: Pekarovičová, Jana – Vojtech, Miloslav (eds.): *Studia Academica Slovaca* 44. Bratislava: Univerzita Komenského, 2015, s. 137–151.
- Metodologické a etické kontexty orálnej histórie In: Denková, Zuzana (ed.): *Etnológ v teréne. Zborník príspevkov z konferencie konanej 21. – 23. 6. 2016*. Banská Štiavnica: Slovenské banské múzeum a Zväz múzeí na Slovensku, 2016, s. 31–41.
- Narativy o ohrození spoločenstva v kolektívnej historickej pamäti na Slovensku. In: Pekarovičová, Jana – Vojtech, Miloslav (eds.): *Studia Academica Slovaca* 45. Bratislava: Univerzita Komenského, 2016, s. 85–113.
- Folkloristika na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave v medzivojnovom období. In: Glossová, Marta – Slobodník, Martin (eds.): *95 rokov Filozofickej fakulty UK. Pohľad do dejín inštitúcie a jej akademickej obce*. Zborník z vedeckej konferencie. Bratislava: Univerzita Komenského, 2017, s. 203–218.
- Ludowa twórczość literacka na Słowacji jako część niematerialnego dziedzictwa kulturowego. In: Jełowicki, Arkadiusz (ed.): *Dziedzistwo kulturowe wsi*. 1. zväzok. Szreniawa: Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego, 2017, s. 69–76.

Andrej Melicherčík – osobnosť v dobe, doba v osobnosti (na príklade jednej bádateľskej témy). *Slovenský národopis* 66, 2018, č. 1, s. 140–155.

Naratívne obrazy veľkej vojny v kolektívnej pamäti a teoretickej reflexii folkloristiky na Slovensku. *Kontakty: podoby nezávislosti* 17, 2019, s. 31–41.

Tematika tela a zdravia v aktuálnom mediálnom diskurze. Plašienková, Zlatica (ed.): *Bioetické výzvy a súčasnosť z pohľadu nových poznatkov a trendov*. Bratislava: Stimul, 2020, s. 204–215. Druhé vydanie. Dostupné na: https://phil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/kpr/ucebne_texty/FIF_BVS_2_2020.pdf (cit. 27. 8. 2025).

Svetové vojny ako téma folklóru a folkloristiky na Slovensku. In: Stanoev, Stanoy – Baeva, Vihra – Penchev, Vladimír – Toncheva, Viktoria – Kolarska, Irina (eds.): *Stranstvashi idei po putishtata na humaniristika*. Sofia: Ban, 2020, s. 82–102.

Folklor, folkloristika, folklorizmus – k terminológii, klasifikácii a kontextom. In: Blaho, Ján – Hlôšková, Hana – Ivan, Matúš (eds.): *Východiská k štúdiu ľudového tanca na Slovensku*. Bratislava: Hudobná a tanečná fakulta VŠMÚ, 2020, s. 11–19.

Jánošík (1921) v kontextoch jednej z historických tradícií. In: Šmatláková, Renáta a kol.: *Jánošík a 100 rokov slovenskej filmovej kultúry*. Bratislava: Slovenský filmový ústav, 2021, s. 45–55.

Folklor a folkloristika v zborníkoch *Studia Academica Slovaca* – reálie a prístupy. In: Pekarovičová, Jana – Vojtech, Miloslav (eds.): *Studia Academica Slovaca* 50. Bratislava: Univerzita Komenského, 2021, s. 356–372.

Koncept spontánnej autobiografie – inšpirácie orálnej histórie folkloristikou. *Memo* 2, 2021, s. 76–97.

The contribution of professor Ján Michálek to scholarship and teaching in the context of research into folk prose in Slovakia. In: Botíková, Marta (eds.): *Ethnologica Slovaca et Slavica* 43, 2022, s. 115–133.

K problému naratívov o minulosti ako zdroja informácií. In: Mikulík, Dalibor (ed.): *Etnografické zápisníky Jána Lazoríka. Životné osudy v rozprávaniach (zo zbierok Ľubovnianskeho múzea)*. Stará Ľubovňa: Ľubovnianske muzeum – hrad v Starej Ľubovni, 2025, s. 13–19.

Na margo počiatkov scénického folklóru na Slovensku. K 130. výročiu narodenia Karla Plicku. *Český lid* 112, 2025, č. 1, s. 75–99.

Ilona Vojancová jubilující

Jméno, které rezonuje českou etnologií a muzeologií již desítky let v souvislosti s tradiční lidovou kulturou a s Muzeem v přírodě Vysočina (do roku 2019 Soubor lidových staveb Vysočina). Nebývá zcela běžné, že člověk spojí celý svůj profesní život s jediným oborem, s jediným pracovištěm. A co více, práce jej stále naplňuje a těší. Takovýmto člověkem je PhDr. Ilona Vojancová.

Ilona se narodila 25. listopadu roku 1955 v Hlinsku manželům Olexovým. Již od školních let patřila spíše k humanitně zaměřeným studentům. Zajímala se o historii, hrála loutkové divadlo a ve volném čase pomáhala na Veselém Kopci, kde počátkem 70. let 20. století začalo vznikat budoucí muzeum v přírodě. Po absolvování hlineckého gymnázia nastoupila na Filozofickou fakultu Masarykovy univerzity v Brně (tehdy Univerzita Jana Ev. Purkyně), kde v letech 1975–1980 úspěšně absolvovala studium etnografie a historie. Téma diplomové práce *Folkloristické aspekty v loutkových hrách Matěje Kopeckého* naznačovalo, že středem zájmu jejího dalšího směřování bude oblast nehmotné lidové kultury – folklor, obyčej, pověsti, sociální vazby, ale i dovednosti spojené s tradičními řemesly a rukodělnou výrobou.

Když v roce 1981 převzalo tehdejší Krajské středisko státní památkové péče a ochrany přírody v Pardubicích celek lidových staveb na Veselém Kopci do své správy, byli Ilona Vojancová a zakladatel muzea v přírodě Luděk Štěpán prvními pracovníky Souboru lidových staveb Vysočina. Před oběma stál obtížný úkol vytvořit fungující instituci s jasnou vizí dalšího směřování. Tato první koncepce budování a rozvoje expozičního areálu na Veselém Kopci byla v následujících desetiletích realizována téměř v plném rozsahu, což svědčí o skutečnosti, že autoři nastavili správný a životaschopný směr.

Od roku 1982 až do roku 1996 zastávala pozici etnografky. Intenzivně se věnovala terénnímu výzkumu i studiu archivních dokumentů. V 80. letech 20. století měla možnost setkávat se s pamětníky narozenými ještě v 19. století. Ti jí poskytli cenná svědectví a osobní prožitky, jež nelze vyčíst z knih ani z archivů. Díky kombinaci všech těchto faktorů se v expozici muzea v přírodě podařilo vytvořit autentické interiéry, které vdechly život jednotlivým objektům. Zároveň nastolila funkční, kolegy respektovaný a návštěvníky dodnes oblíbený model prezentace tradiční lidové kultury prostřednictvím tematických výstav a programů. Průlomovou a dodnes staršími generacemi vzpomínanou se stala již první vánoční výstava v roce 1982 nebo výstava *Čas života* v roce 1988, která svým pojetím překročila tabu tehdejších „přípustných“ norem prezentace jednotlivých fází lidského života. S muzeem neodmyslitelně spojený *Veselokopecký jarmark* se koná nepřetržitě od roku 1983, velikonoční programy mají v muzeu tradici od roku 1984. A takto bychom mohli pokračovat v dlouhém výčtu aktivit,

u jejichž vzniku stála právě Ilona. Od počátku své kariéry spolupracovala s oddělením filmové dokumentace Památkového ústavu v Pardubicích na tvorbě dokumentárních filmů z oblasti tradičních řemesel a zvykosloví. Za film *Vánoce na Veselém Kopci* (ve spolupráci s Kamilou Skopovou) získala roce 1986 hlavní cenu ETNOFILM Čadca v kategorii vědeckých a populárně vědeckých filmů. Velmi záhy také navázala systematickou spolupráci s médii, natočila řadu populárně-naučných pořadů pro Českou televizi a Český rozhlas. V roce 2001 získala Čestnou cenu České národopisné společnosti Pět rudých růží za citlivou prezentaci lidové kultury v masmédiích.

Výrazným mezníkem v životě Ilony byl rok 1997, kdy se stala ředitelkou Souboru lidových staveb Vysočina. Z ryze odborného pracovníka se musela stát také manažerkou. V témže roce se navíc přemístilo sídlo správy ze svého původního působiště na záměčku ve Svobodných Hamrech do památkové rezervace lidové architektury Betlém v Hlinsku (vyhlášena v roce 1995), historického centra města Hlinska, na jehož záchraně tzv. „v minutě dvanácté“ se významně podílela. V roce 2003 se díky její dlouholeté snaze podařilo prohlásit areál Veselého Kopce kulturní památkou, čímž získal tolik potřebnou ochranu.

Předchozí výsledky Iloniny práce na poli tradiční lidové kultury logicky vyústily roku 2004 také v pověření muzea vykonávat funkci Regionálního pracoviště pro tradiční lidovou kulturu v Pardubickém kraji. Pracoviště mimo jiné činnosti připravilo metodiku pro zápis významných nemateriálních statků regionu a od roku 2013 předkládá zpracované nominace na Seznam nemateriálních statků tradiční lidové kultury Pardubického kraje. Od roku 2014 vede také agendu pro oceňování řemeslníků titulem Nositel tradice Pardubického kraje.

V povědomí veřejnosti je doktorka Vojancová asi nejvýrazněji spojena s tradicí masopustu. Na základě vlastních výzkumů připravila jako hlavní autorka nominační návrh na zápis masopustních obchůzek a masek z Hlinecka na Reprezentativní seznam nemateriálního kulturního dědictví lidstva UNESCO. K zápisu došlo v roce 2010.

Byla také jednou z vůdčích osobností v několikaletém procesu transformace muzeí v přírodě v rámci České republiky s cílem jejich jasného vymezení a ukotvení v systému paměťových institucí. Vyvrcholením této snahy bylo v prosinci 2018 zřízení Národního muzea v přírodě, příspěvkové organizace Ministerstva kultury České republiky, jehož je Muzeum v přírodě Vysočina součástí. Ilona Vojancová tak během čtyř desetiletí stála u všech přelomových okamžiků v historii muzea. Pozici vedoucí památkového objektu pod správou Národního památkového ústavu dokázala v plném zdraví a s dostatečnou energií vykonávat úctyhodných 21 let a další dva roky pokračovala jako ředitelka Muzea v přírodě Vysočina. Snad k tomu přispěla i skutečnost, že byla obklopena týmem kolegů, kteří ji podporovali a byli nápomocni.

Ilona Vojancová dlouhodobě působila nebo stále působí v odborných orgánech a komisích. Je místopředsedkyní Národní rady pro tradiční lidovou kulturu, poradního orgánu Ministerstva kultury, předsedkyní hodnotící komise Mezinárodního folklorního festivalu Strážnice, komise pro udělování titulu „Nositel tradice lidových řemesel“, je členkou poroty pro udělování cen Ministerstva kultury v oblasti zájmových uměleckých aktivit – Ceny za rozvoj tradiční lidové kultury a folkloru. Dále aktivně působí například v Etnografické komisi Asociace muzeí a galerií, v Komisi pro lidové obyčeje České národopisné společnosti, v Českém svazu muzeí v přírodě či v poradních sborech partnerských muzeí v přírodě.

Z předchozích řádků je zřejmé, že odborný dosah doktorky Vojancové dalece přesahuje hranice Pardubického kraje, nicméně její srdeční záležitostí zůstává oblast Českého a Moravského Horácka. Svou celoživotní činností pomáhá uchovat a prezentovat lidovou kulturu východních Čech. O tom svědčí i její slova, která jsem si dovolila vypůjčit: *„Musím s radostí říci, že se lidová kultura na Vysočině nevytrácí. Proměňuje se, ale spousta věcí, která v minulosti provázela život našich předků, provází život i nás současníků. S radostí musím říci, že dnešní mladá a střední generace má zájem o lidové tradice a o to, aby nevymizely, zajímá se o to, jak žili naši předci, zajímá se o tradiční řemesla, o nejrůznější způsoby přípravy jídel nebo hospodaření a obyčeje, které provázely kalendářní rok v minulosti. Z toho pramení ten můj optimismus a věřím, že lidová kultura Českého i Moravského Horácka bude žít dál.“* Již v roce 2015 získala titul „Žena regionu“. Za přínos v oblasti etnologie a muzejnictví převzala také nejvyšší krajské ocenění „Cenu za zásluhy o Pardubický kraj“ za rok 2019. Asociace muzeí a galerií České republiky udělila v roce 2024 Iloně Vojancové ocenění za celoživotní činnost v muzejnictví v Pardubickém kraji.

Ilona však není jen uznávanou odbornicí, ale také manželkou, matkou dvou dětí, a především skvělou babičkou vnoučat, kterým věnuje podstatnou část svého volného času.

Milá Inko, za Národní muzeum v přírodě a celou odbornou veřejnost Ti přeji ke krásnému životnímu jubileu především pevné zdraví, lásku a spokojenost v kruhu Tvých nejbližších, stejně jako hodně elánu a úspěchů v pracovním životě. Těšíme se na další léta spolupráce s Tebou.

Magda Křivanová
Muzea v přírodě Vysočina

Výběrová bibliografie Ilony Vojancové

- Mlynáři a hastrmani*. Pardubice: Krajské středisko státní památkové péče a ochrany přírody, 1988.
- Patnáct let Souboru lidových staveb a řemesel Vysočina. *Národopisné aktuality* 25, 1988, č. 1, s. 31–36.
- Prezentace jevů duchovní kultury v Souboru lidových staveb a řemesel Vysočina. *Museum vivum* III, 1988, s. 56–60.
- Městská čtvrť Betlém v Hlinsku. *Národopisná revue* 3, 1993, č. 1–2, s. 27–28.
- Od svatby ke kolíbce*. Pardubice: Památkový ústav v Pardubicích, 1995.
- Muzea v přírodě v České republice. *Národopisná revue* 6, 1996, č. 3, s. 140–142.
- Pověrečné představy dětí a mládeže na Hlinecku v současnosti. In: *Společenství dětí a kultura*. Sborník příspěvků z 13. strážnického sympozia ve dnech 23.–24. 10. 1997. Strážnice: Ústav lidové kultury, 1997, s. 125–127.
- Prvky agrárního kultu v masopustních obchůzkách na Hlinecku. In: *Kult a živly*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 1999, s. 97–98.
- Lidoví výrobci a jarmark. In: *Lidová kultura v kulturním vývoji České republiky (1918–1998)*. Sborník příspěvků z 15. strážnického sympozia ve dnech 14.–15. 9. 1999. Strážnice: Ústav lidové kultury, 1999, s. 25–27.
- Postavení muzeí v přírodě a jejich role při uchovávání tradic lidové kultury. In: *Péče o tradiční lidovou kulturu v České republice*. Sborník příspěvků z 18. strážnického sympozia ve dnech 24.–25. 9. 2002. Strážnice: Ústav lidové kultury, 2002, s. 73–77.
- Tricet let Souboru lidových staveb Vysočina. *Zprávy památkové péče* 63, 2003, č. 1, s. 37–39 (s Magdou Křivanovou).
- Filmová dokumentace v Souboru lidových staveb Vysočina. *Národopisná revue* 14, 2004, č. 1, s. 35–36.
- Zkušenosti s prezentací zvykosloví a folkloru. *Museum vivum* 2, 2006, s. 33–39.
- Povídám, povídám pohádku: lidová vyprávění ze sběrů Souboru lidových staveb Vysočina*. Pardubice: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Pardubicích, 2007.
- Kouzelný čas her*. Pardubice: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Pardubicích, 2008 (s Janou Kramperovou).
- Revitalizace památkové rezervace Betlém Hlinsko. *Museum vivum* 5, 2009, s. 22–28.
- Wie wird der Fasching Welterbre? Die Faschingsumzüge der Region Hlinsko im Wettkampf um Welterbestatus. In: *Erb. gut? Kulturelles Erbe in Wissenschaft und Gesellschaft*. Wien: Selbstverlag des Vereins für Volkskunde, 2009 (s Janou Noskovou).
- Vánoční knížka*. Pardubice: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Pardubicích, 2010.

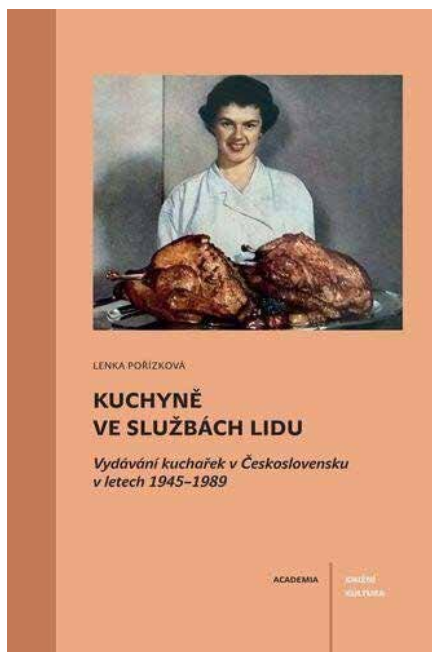
- Vesnické masopustní obchůzky a masky na Hlinecku / Shrovetide door-to-door processions and masks in the villages of the Hlinecko area.* Strážnice: Národní ústav lidové kultury, 2011 (s Janem Blahůškem).
- Masopust na Hlinecku.* Sychrov: Národní památkový ústav, územní památková správa na Sychrově, 2014.
- Specifika expozic lidového stavitelství (muzea v přírodě). In: *Metodika průvodcovské činnosti na hradech, zámcích a dalších zpřístupněných památkách.* Praha: Národní památkový ústav, 2014, s. 72–74.
- Soubor lidových staveb Vysočina 1972–2017.* Sychrov: Národní památkový ústav, územní památková správa na Sychrově, 2016 (s Magdou Křivanovou).
- Mlýny a mlynáři ve folklorních sběrech Souboru lidových staveb Vysočina. *Časopis Národního muzea. Řada historická* 185, 2016, č. 1–2, s. 27–32.
- Stručný vývoj způsobů prezentace v Souboru lidových staveb Vysočina. *Museum vivum* 12, 2017, s. 77–82.
- Muzeum v přírodě Vysočina.* Rožnov pod Radhoštěm: Národní muzeum v přírodě, 2021 (s Magdou Křivanovou, Pavlem Bulenou a Nikolou Pospíšilovou).
- „Only this Theatre, Faithful and True, Can Preserve the Distinctive Identity...“. *Slovenský národopis* 69, 2021, č. 4, s. 533–551 (s Evou Kuminkovou).
- Půlstoletí Muzea v přírodě Vysočina. Od záchrany lidových staveb in situ k muzeu v přírodě.* Rožnov pod Radhoštěm: Národní muzeum v přírodě, 2022 (s Magdou Křivanovou, Pavlem Bulenou a Nikolou Pospíšilovou).
- Barevnost kostýmů masopustních masek na Hlinecku. In: *Barva v lidové kultuře.* Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 2023, s. 37–44.
- Masopust na Hlinecku.* Rožnov pod Radhoštěm: Národní muzeum v přírodě, 2024.

Lenka POŘÍZKOVÁ: *Kuchyně ve službách lidu. Vydávání kuchařek v Československu v letech 1945–1989*

Praha: Academia, 2024, 339 s. Edice
Knížní kultura.

V minulém roce se všichni zájemci o problematiku jídla druhé poloviny 20. století dočkali dvou nepřehlédnutelných monografií. První z nich pochází z pera Lenky Pořízkové, která působí na Katedře bohemistiky Univerzity Palackého v Olomouci. I když se autorka práce o kuchařských knihách vydaných v letech 1945–1989 explicitně i přístupem hlásí k proudu studií knižní kultury (book studies) (s. 11), její kniha by měla zajímat všechny, kdo se problematice jídla věnují. Při výzkumu stravy je totiž pozice kuchařek nenahraditelná. Představují bohatý a dostupný pramen, který je vhodný k analýzám z různých úhlů pohledu. Pro etnologické poznání mají přitom tu výhodu, že nepostrádají datace.

Lenka Pořízková se v intencích svého oboru snaží „postihnout, jak dobové názory na výživu a stravování, ale i na produkci a recepci knih ovlivnily podobu kuchařských příruček jako takových, jakým způsobem si je dobová ideologie [...] přivlastnila a jak je adaptovala na nové funkce, které měly plnit“. Pozornost věnuje ale také dalším faktorům, které se na podobě

i obsahu těchto knih podepsaly, jako např. zemědělství, či potravinářskému a polygrafickému průmyslu (s. 15–16). Svůj výzkum staví na souboru 961 publikací (celkem 627 titulů, mnohdy vydávaných v reedicích) a stovkách recenzí, publikovaných zejména v odborném periodiku *Výživa lidu* v letech 1946–1990. Tyto tištěné prameny jsou pro ni klíčové, protože archivy jednotlivých nakladatelství se v podstatě nedochovaly. Autorka mohla alespoň využít archivní fondy Ministerstva kultury (s. 17–19). Popsaná pramenná základna, jak už to tak bývá, v mnohém určuje obsah samotné knihy. Ta je rozdělena na dvě části.

První část se věnuje identifikaci jednotlivých etap vývoje kuchařek

„především na základě převažujícího funkčního zaměření knih, tedy toho, jaká role jim byla dominantně svěřena a co od nich bylo očekáváno“ (s. 19). Autorka vymezuje čtyři etapy, které charakterizuje pomocí vybraných, opakujících se prvků v kuchařkách. První fázi (1945–1957) podle autorky formují vědecké zásahy do stravy, zájem o z hlediska stravy rizikové skupiny (obyvatelé venkova, děti a nemocní), důraz na veřejné stravování, vytěšňování vysoké kuchyně a revize postavení ženy v kontextu vaření. Pro druhou fázi (1958–1970) je podle ní určující propagace polotovarů, efektivizace vaření, návrat vysoké kuchyně (haute cuisine), rozmanitost kuchařek a reflexe zahraničních kuchyní. Třetí fázi (1971–1984) vymezuje na základě specifických kuchyní spojených s trávením volného času, střetu racionálního a požitkářského vnímání jídla, (technologických) inovací ve vaření a opět pohledů do zahraničních kuchyní. Čtvrtá fáze kuchařek (1985–1989) podle autorky již předjímá vývoj na tomto segmentu knižního trhu po roce 1989. Líčí ji v kapitole *Rozpad systému*. Ten je podle ní spojen nejen s širokou diverzifikací nakladatelství, ale odráží také škálu názorů na stravování ve společnosti, což bylo umožněno tím, že se publikování kuchařek vymanilo z kontroly odborníků na stravování.

Lenka Pořízková si je vědoma, že periodizace na základě vybraných trendů je zjednodušující. Text dokládá, že popsané trendy nelze jednoznačně uzavřít do vymezených etap

a sama autorka zdůrazňuje cca pětileté zpoždění způsobené dlouhotrvajícími vydavatelskými procesy, než se společenské dění otisklo do podoby kuchařek.

Názorům na stravování, které byly formované ideologií a sociální realitou, věnovala autorka nejširší prostor v první kapitole. Při jejím psaní měla k dispozici nejvíce odborné literatury o ideologii, zemědělství, ale i stravě – zejména texty Martina France, o kterou se mohla opřít. Ne vždy jsou kritéria výběru literatury zcela jasná. Přitom vedou k určitým mezerám ve výkladu. Např. při popisu problémů v zemědělství chybí zmínka o vyhnání a odchodu 1,5 milionu zejména německého obyvatelstva z pohraničí, jehož absence nesporně ovlivnila zemědělskou produkci po roce 1945. Jindy působí citace vybrané literatury na čtenáře šroubovaně – např. citace textů Vladimíra Macury. Pro pozdější etapy vývoje kuchařek autorka vychází více z nich samotných, takže se o ideologickém ani socioekonomickém pozadí popisovaných trendů v kuchařkách čtenář příliš nedozvídá. Existují však výjimky, jako např. v odborných textech opět více reflektovaná problematika volného času, jehož chápání i naplňování vedlo ke vzniku specifických kuchařek. Snad nejvíce čtenář postrádá širší vysvětlení objevivší se záliby v zahraničních kuchařkách, kterým je v knize věnována nemalá pozornost. Výjimku představuje obliba ruských kuchařek v 50. letech, která nemůže nikoho překvapovat.

Druhá část knihy pojímá „kuchařku jako produkt knižního trhu“ (s. 21) a ve své podstatě prozkoumává kuchařky z materiálního hlediska, pro nezainteresovaného čtenáře někdy až příliš detailně. Tato část knihy je rozdělena do čtyř oddílů. První se věnuje kuchařkám jako produktům nakladatelství, v němž se čtenář dozví mnohé skutečnosti z dobové nakladatelské praxe. Druhý oddíl nese pro etnologa slibný název *Produkce a recepce – autoři a čtenáři*. Věnuje se však v podstatě pouze proměnám autorství. Čtenáři zde vystupují jen jako adresáti a spoluautoři posílající své recepty autorům kuchařek. Z pramenné základny vyplývá, že se v celé knize o významu kuchařek pro čtenáře a jejich používání a způsobech čtení mnohé nedozvíme. Autorka pouze na několika místech zmiňuje vysokou poptávku po tomto druhu knih (např. s. 138) a kreativitu při nahrazování některých nedostupných ingrediencí (např. bambusových výhonků a sójové omáčky – srov. např. s. 97). Naopak velký prostor je věnován dobovým odborným recenzentům a jejich názorům, ať již se jednalo o samotný obsah knih, ale také obrazové přílohy, kvalitu tisku atp. Ve třetím oddílu se Lenka Pořízková zajímá o vydavatelskou praxi, tedy strategie při publikování kuchařek, ať již se jednalo o výrobní procesy, náklady, novinky a reedice, redakční práce, překlady či distribuci knih. Poslední oddíl autorka pojmenovala *Bibliografický kód*. Tento termín přebírá od McGanna, který jej navrhnul za účelem popisu

vnímání knihy z její materiální podstaty (s. 206). Autorka zde sleduje „formování vizuálních konvencí kuchařek, ale i to[mu], jak byly variovány, porušovány a redefinovány“ (s. 206). Zabývá se tak vnitřní strukturou kuchařek, ale i jejich materiální podstatou – papírem, typografií, technologií tisku, vazbou, formátem, písmem, obálkou, proměnou obrazového doprovodu, ale také „narušováním bibliografického kódu“, tedy zajímá se o kuchařky, které vystupovaly z hranic představ toho, jak má kuchařka vypadat. Ať již tím, jakou měly formu (např. pohlednice), nebo na koho a jak se obracely (muži a ironie), či překračováním žánru (např. propojení s beletrií).

Knihu uzavírá závěr s letmým pohledem na dynamická 90. léta minulého století. Na úplném závěru knihy (s. 318–339) autorka prezentuje soupis dohledaných kuchařek publikovaných v letech 1945–1989. Díky nekázní některých nakladatelů (srov. s. 147, pozn. 357) se nemusí jednat o výčet vyčerpávající, avšak bezesporu pokrývá většinu produkce. Jako badatelská pomůcka je o to cennější, že zahrnuje i reedice jednotlivých titulů, včetně případných změn názvů. Nechybí ani odkazy na stránky knihy, kde jsou jednotlivé kuchařky ve výkladu zmiňovány.

Text doprovází opravdu velké množství obrazovaných příloh, ať již jednotlivě či v sestavách desítek stran, které ilustrují výklad autorky. Zároveň čtenáře vtáhnou do světa vaření sledovaného období. S přihlédnutím na

kvalitu reprodukcí mohu prohlásit, že činí knihu krásnou.

Kniha Lenky Pořízkové je pro nás nepřehlédnutelná díky pozici kuchařek pro výzkum v oblasti jídla. Badatelé jistě využijí množství informací, které se vztahují ke kuchařkám i samotné stravě, nebo se opřou o navrženou periodizaci vývoje stravy v tomto období. Stejně jako někteří listují kuchařkami, aniž by plánovali vařit, knihu Lenky Pořízkové můžete číst, aniž by strava byla vaším výzkumným tématem. Bude vám zasvěceným průvodcem po pozoruhodném světě českých kuchařek druhé poloviny 20. století.

Roman Doušek

Ústav evropské etnologie FF MU
Brno

Martin FRANC: Dějiny výživy a stravování v českých zemích 1945–1970

Praha: Academia, 2024, 734 s. Edice Šťastné zítřky, sv. 48.

Již více než dvě desetiletí se Martin Franc zabývá historií stravy 20. století, pozornost přitom věnuje zejména jejímu třetímu čtvrtstoletí. Svou expertizou je znám nejen v odborných kruzích historiků, ale díky řadě popularizačních výstupů také široké laické veřejnosti. Monografie shrnující jeho výzkumy, která se nyní dostává do

rukou čtenářstva, tak byla očekávaná a očekávána. Reprezentativní kniha vyšla na základě řešení projektu a za finanční podpory Grantové agentury České republiky.

Práce Martina Franc stojí na tištěných pramenech – dobovém periodickém tisku i publikacích, z archivních pramenů více čerpá z vybraných fondů Národního archivu (pro oblast zásobování). Pro mě osobně je překvapivé, že relativně málo využívá audiovizuální prameny, což však v textu kompenzuje samostatnou sondou, věnovanou televiznímu pořadu *Vaří šéfkuchař*. Využití orálněhistorické metody bylo dle slov autora omezeno restrikcemi spojenými s pandemií Covid-19 (s. 17). Zároveň se sluší dodat, že Martin Franc je k přínosu této metody pro výzkum

stravy kritický (s. 409–410). Přesto některé části textu naznačují či explicitně zmiňují, že stojí právě na této metodě – např. teze ohledně traumatu dětí ze školních jídelen (s. 342) nebo skutečnosti ohledně stravy spojené se svátky (s. 482). Šíře a okolnosti uplatnění rozhovorů při výzkumu však zůstávají čtenáři nejasné. Samotná pramenná základna je pro práci klíčová. Autor totiž v knize klade důraz na „přiblížení empirické matérie pomocí kombinování metodologických přístupů“ a přiznává, že mu přitom nešlo o „úplnou čistotu teoretických konstrukcí“ (s. 17).

V úvodu své práce Martin Franc celkem s lehkostí přechází dosavadní české bádání. A je to škoda. Pokud zmiňuje práci Wintra i několika jiných autorů, kteří se věnovali stravě ve středověku a raném novověku, v podstatě přehlíží bohaté etnologické výzkumy na dané téma. Je to poněkud zarážející, když sám na několika místech připomíná pozici etnologie v evropských výzkumech stravy. Autor nezmiňuje ale ani např. nedávné publikační výstupy projektu *Kulinární dědictví českých zemí: paměť, prezentace a edukace*. České etnologii připisuje zejména zájem o regionální stravu a *přetrvávání určitých zvyklostí*. Zároveň konstatuje, že v oboru je „průnik inovací [...] vnímán obvykle jako narušování tradičního venkovského světa, který etnologii zajímá nejvíce“ (s. 410). I kdyby podle tohoto předpokladu data etnologů hovořila pouze ve prospěch kontinuity stravovacích návyků obyvatel, mohla

doplnit autorův obraz stravy stojící na dynamice podněcované z různých stran dobové společnosti a politiky. Osobně se však domnívám, že tak ochudil i své líčení vývoje české stravy v daném období.

S ohledem na komplexnost látky se autor knihy rozhodl jít cestou přestřelení mozaikového obrazu (s. 20) – tedy prostřednictvím pěti tematicky různě zaměřených částí, sestávajících vždy z několika užších kapitol.

První část *Zdroje potravin v letech 1945–1970* se zabývá problematikou zemědělství i dovozu potravin, stejně jako potravinářským průmyslem, dále distribucí potravin, včetně přidělového systému a problémy v zásobování. Druhá část *Informace a technika jako zdroje proměn stravovacích zvyklostí 1945–1970* se soustředí na vydávání knižních kuchařek a receptů v dobovém periodickém tisku, včetně rukopisných kuchařek, na kurzy vaření, ale také na rozhlasové, nebo televizní relace zaměřené na vaření či na poskytování receptů prostřednictvím telefonní služby. Významným tématem této části je problematika spotřebičů spojených s úpravou i skladováním potravin. Právě tuto část doplňuje přepracovaný, nedávno v anglickém jazyce publikovaný text věnovaný televiznímu pořadu *Vaří šéfkuchař*, který vysílala Československá televize v letech 1963–1970. Následující část *Veřejné stravování* pokrývá závodní a školní stravování a podniky tzv. otevřeného stravování, tedy všechny typy jídelen, bufetů i restaurací, které vařily pro

zákazníky z ulice. Předposlední část *Stravování a výživa v českých domácnostech* se snaží přistoupit ke stravovacím návykům dobové populace. Činí tak zprostředkovaně na základě dobových šetření časové a finanční zátěže, které strava a její příprava domácnostem přinášela, či hodnocení významu jídla pro dobové obyvatelstvo. Do talířů domácností dává nahlédnout na základě vypořádávání se s nedostatkem za protektorátu, pomoci UNRRA, změn stravovacích návyků a prostřednictvím týdenních jídelníků publikovaných v časopise *Vlasta*. Součástí jsou také kapitoly o pokrmech spojených s oslavami Velikonoc, Vánoc a Silvestra. Poslední část *Výživa a stravování mezi politikou, vědou, ideologií a konzumní kulturou* naplňuje kapitoly, jež se poctivě vyrovnávají s problematikou výživové politiky státu a expertů z oblasti výživy. Následují kapitoly ohledně vegetariánství, vlivů kuchyní dobovému Československu spřátelených států, obezity, stravy jako statusového symbolu a vizí stravy budoucnosti, které ne zcela naplňují titulem slibovanou koncepci této části.

Celou knihou čtenáře doprovází jedna výkladová linie, jeden explanační rámec. Sice je můžeme nalézt u některých dílčích témat (např. u závodního stravování a školních jídelen), ale o jednotný výklad vývoje české stravy sledované doby se Martin Franc pokouší až v *Závěrečné[m] shrnutí aneb průlet[u] dějinami výživy a stravování v českých zemích*. Autor vychází

z předcházejících částí. Množství pohledů, které v nich aplikoval, jej nutí pohybovat se na různých úrovních: Na jedné straně upozorňuje na vliv výživových expertů ve společnosti, ale také na proces demokratizace stravy (zpřístupňování vybraných lahůdek širším vrstvám společnosti) a postupné vítězství konzervativizmu ve stravě (dělnického se zálibou v masu a uzeninách, ale také maloměstského s preferencí domácí stravy – otázku jejich skutečné odlišitelnosti nechává stranou, sám autor se nevyjadřuje jednotně – srov. s. 446 a 650). Tyto procesy se mohly dotýkat většiny společnosti. Na stranu druhou se zabírá návratem špičkové gastronomie a luxusních potravin, jejichž dopad na většinu strávníků není zdaleka tak jistý (srov. autorovu tezi o dopadu návštěv konkrétních luxusních restaurací na šíření vybraných inovací na s. 456).

Jako etnolog lituji toho, že když se Martin Franc knihou pokoušel o „*pokud možno komplexní pohled*“ (s. 17), vyhnul se pojednání o tom, co se skutečně jedlo, resp. jak se skutečně vařilo. S ohledem na pramennou základnu jsou nám informace o dobových pokrmech podávány totiž zprostředkovaně. Dozvíme se, co lidé mohli jíst, pokud se doslali k balíčkům UNRRA, pokud vařili podle kuchařek či časopisů, pokud navštívili luxusní restauraci, či si koupili propagovaný spotřebič. Přímou do talířů zemědělců, dělníků, či jiných skupin obyvatelstva, ani do jejich kuchyní prostřednictvím textu Martina France nenahlédneme.

Martin Franc v úvodu slibuje, že se ve své knize zaměří na faktografický materiál. Toho se v mezích zpracovávaných témat čtenáři díky hluboké autorově expertíze skutečně dostává. Zároveň však – dle mého názoru již méně pozitivně – knihu ovlivňuje autorova pozornost věnovaná špičkové gastronomii (haute cuisine) a pragocentrismus. Ten se nejvíce projevuje v otázkách podniků otevřeného veřejného stravování či prodejen potravin, o jejichž situaci na vesnici se čtenář nedozvídá nic (nejčastěji zmiňovanými podniky jsou ty pražské: Čínská restaurace, Automat Koruna a Dům potravin). V souvislosti s možným nahlédnutím do jiných koutů země autor sice pracuje s tezí, že ve sledovaném období dochází k zániku regionálních pokrmů (s. 194, 651), avšak v textu ji širěji nedokládá.

Knihu doprovází celkem 235 většinou barevných a více než polovinu strany přesahujících obrázků doprovázejících text. V drtivé většině se jedná o reprodukce vyobrazení z dobových publikací, což bohužel umocňuje čtenářův dojem, že se pohybuje méně v rovině žité stravy a více

v představách expertů, autorů, nakladatelů, aranžérů a redakcí. Obrazová příloha se tematicky opakuje a v podstatě nepostihuje dobové fotografie každodennosti. Zároveň rozsah obrazové (a barevné) přílohy jistě přispívá k vysoké finální ceně knihy, která nesporně jde proti autorově „*ambici oslovit širší čtenářskou obec*“ (s. 17).

Jak zaznělo výše, kniha zpřístupňuje obrovské množství informací o stravě, jež se autorovi podařilo za dlouhá desetiletí výzkumů shromáždit. Množství pohledů na stravu a jejích souvislostí dokládá Francův přehled v problematice. Jsem si jistý, že kniha nalezne reprezentativní místo mezi současnou produkcí českých historiků. S autorem se shodnu v přání, aby se výsledky výzkumu české stravy přiblížily těm zabývajícím se stravou bulharskou, které jsou shrnuty do řady pozoruhodných publikací. Martin Franc na tom odvedl obrovský kus práce. Další by měli následovat. Úloha etnologie je přitom nepochybná.

Roman Doušek

Ústav evropské etnologie FF MU
Brno

CONTENTS

Editorial.....	5
Articles (peer reviewed)	
Jiří Hlaváček: <i>"To Load and Go": The Transformation of Emergency Medical Service Drivers' Professional Identity (1974–2024)</i>	7
Lenka Krátká: <i>"The Medical Service Used to Be Taboo for Women": Transformations of the Emergency Medical Service from the Perspective of Nurses</i>	29
Olga Nešporová: <i>Everyday Life of Employees of the Emergency Medical Service – Coming to Terms with Death</i>	47
Martina Pavlicová: <i>The Ambivalence of Folklore in Social and Political Contexts – A Symbol of Pride and Treacherous Collaboration: Notes on a Chapter from the History of Ethnology in Moravia</i>	65
Blanka Soukupová: <i>Period Conceptions of Tradition in the Approaches of Selected Figure of Czech Ethnography (Karel Chotek, Vilém Pražák, Drahomíra Stránská, Jaroslav Kramařík, and Antonín Robek)</i>	85
Anna Grůzová: <i>"The Art of Self-Help": Interpersonal Relations in Rural Communities Seen through Manuscripts Containing Magical Instructions</i>	102
Personalia	123
Books	148

Národopisný věstník / Ethnographic Journal is regularly indexed or abstracted in: AIO, CEJSH, EBSCO, ERIH PLUS, SCOPUS

Pokyny pro autory, etická a ediční pravidla spolu s licenčními podmínkami a další informace jsou k dispozici na webové stránce časopisu. / Instructions for authors, ethic and edition rules and licence terms and conditions, and further information are available on journal's homepage: <https://narodopisnyvestnik.cz>

Příspěvky zasílejte elektronicky na adresu redakce / Please, send your texts via electronic mail to the address: valka@phil.muni.cz

Jazykové korektury / Proofreading: doc. PhDr. Josef, Štěpán, CSc.

Překlad do angličtiny / Translation into English: PhDr. Zdeňka Šafaříková

Grafické zpracování, tisk / Layout, print: Metoda spol. s r. o., Brno

Toto číslo vyšlo v prosinci 2025 / This number was published in December 2025

© Česká národopisná společnost, z. s. / Czech Ethnological Society

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK

Ethnographic Journal

Založen 1906

Ročník XLII (84) / 2025 / 2

Studie

Jiří Hlaváček: **„Naložit a jet“: proměna profesní identity řidičů (zdravotnické) záchranné služby (1974–2024)**

Lenka Krátká: **„Záchranka byla pro ženský tabu“: proměny (zdravotnické) záchranné služby pohledem zdravotních sester**

Olga Nešporová: **Každodennost pracovníků zdravotnické záchranné služby – vyrovnávání se smrtí**

Martina Pavlicová: **Ambivalentnost folkloru v sociálních a politických kontextech – symbol hrdosti i kolaborace: poznámky k jedné kapitole z dějin etnologie na Moravě**

Blanka Soukupová: **Dobové pojetí tradice na základě přístupu vybraných osobností českého národopisu/etnografie (Karla Chotka, Viléma Pražáka, Drahomíry Stránské, Jaroslava Kramaříka a Antonína Robka)**

Anna Grůzová: **„Kunšt, abys sobě pomohl“: mezilidské vztahy na venkově pohledem rukopisů s magickými návody**

Personalia

Knihy